

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta

Ústav dějin křesťanského umění

Obecná teorie a dějiny umění a kultury

Dějiny křesťanského umění

Bc. Tereza Kostrounová

**SKUPINA POZDNĚ ROMÁNSKÝCH KOSTELŮ
V SEVEROZÁPADNÍCH ČECHÁCH**

Diplomová práce

2011

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Kuthan DrSc., Dr.h.c.

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 13.12.2011

.....

Děkuji především vedoucímu své diplomové práce prof. PhDr. Jiřímu Kuthanovi DrSc., Dr.h.c. za trpělivost a věnovaný čas. Dále děkuji Biskupství litoměřickému za souhlas s pořizováním fotodokumentace v jednotlivých kostelech.

Název práce:

Skupina pozdně románských kostelů v severozápadních Čechách

Anotace:

Diplomová práce se zabývá skupinou pozdně románských kostelů v severozápadních Čechách. Tato skupina se nazývá "Vinecká skupina".

Klíčová slova:

severozápadní Čechy, tribunové kostely, románský sloh, Bamberg, cisterciáci

Name of work:

The group of late-romanesque churches in north-western Bohemia

Anotation:

The diploma thesis deals with the group of late-romanesque churches in north-western Bohemia. This group is called "Vinecká group".

Keywords:

North-west Bohemia, Gallerried Chuch, Romanic, Bamberg, Cistercians

Resumé:

Tato diplomová práce se zabývá skupinou pozdně románských kostelů, které se nacházejí převážně na území severozápadních Čech. Práce je rozdělena do dvou částí. V první části shrnuji nejdůležitější literaturu k tématu, dále rozebírám vzhled jednotlivých kostelů z hlediska materiálu, půdorysné dispozice, členění stěn plastickými články, portálů, oken, tribun, kleneb a architektonických článků. Dále se zabývám uměleckými vlivy, které působily na utváření kostelů.

V druhé části této diplomové práce je zařazen katalog jednotlivých kostelů. Ke každému kostelu připojuji podrobný popis a rekonstrukci jeho původního vzhledu. Snažím se také zachytit souvislosti vzniku kostela.

K práci je přiložena obrazová příloha.

Summary:

This thesis examines a group of late Romanesque churches, most of which are to be found in north-western Bohemia. The thesis is divided into two parts. In the first part I survey the most important literature on the subject, and analyse the appearance of the individual churches in terms of their material, ground plan, the division of the walls into sections by means of relief features, portals, windows, tribunes, vaults, and architectural members. I also consider the artistic influences that had an impact on the shaping of the churches.

The second part of the thesis consists of a catalogue of the individual churches. For each church I provide a detailed description and a reconstruction of its original appearance. I also attempt to describe the circumstances surrounding the construction of the church.

A series of illustrations is attached to the thesis as an appendix.

Stránky	114
Slova	24 995
Znaky (bez mezer)	140 241
Znaky (včetně mezer)	164 788
Odstavce	588
Řádky	2 444

Včetně poznámek pod čarou a vysvětlivek

Stránky	114
Slova	28 177
Znaky (bez mezer)	157 645
Znaky (včetně mezer)	185 316
Odstavce	875
Řádky	2 873

Obsah

1 Úvod.....	8
2 Komentář k literatuře	9
3 Charakterizování a srovnání vzhledu jednotlivých kostelů.....	15
3.1 Stavební materiál, půdorysné dispozice	15
3.2 Členění stěn kostelů plastickými články	16
3.3 Portály a okna kostelů	18
3.4 Tribuny kostelů	21
3.5 Klenby	23
3.6 Architektonické články (sloupky, drápky a hlavice), sochařská výzdoba kostelů.....	24
4 Umělecké vlivy na utváření kostelů.....	26
5 Datování východního chóru v Bamberku a jeho vliv na sledovanou skupinu kostelů	30
6 Katalog kostelů	31
6.1 Kostomlaty pod Milešovkou.....	31
6.1.1 Kostel sv. Vavřince.....	32
6.1.2 Původní podoba kostela	34
6.1.3 Vznik kostela.....	36
6.2 Libčeves.....	37
6.2.1 Kostel Stětí sv. Jana Křtitele	38
6.2.2 Původní podoba kostela	40
6.2.3 Vznik kostela.....	41
6.3 Potvorov.....	42
6.3.1 Kostel sv. Mikuláše	44
6.3.1.1 Nástěnné malby	49
6.3.2 Původní podoba kostela	50
6.3.3 Vznik kostela.....	52
6.4 Údlice	54
6.4.1 Kostel Pozdvižení sv. Kříže v Údlicích.....	55
6.4.2 Původní podoba kostela	57
6.4.3 Vznik kostela.....	58
6.5 Vinec.....	59
6.5.1 Kostel sv. Mikuláše	60
6.5.2 Původní podoba kostela	65
6.5.3 Založení kostela.....	66
6.6 Vroutek.....	68
6.6.1 Kostel sv. Jakuba Většího	69
6.6.2 Původní podoba kostela	73
6.6.3 Vznik kostela.....	76
6.7 Želkovice	78
6.7.1 Rotunda svatého Petra a Pavla v Želkovicích	79
6.7.2 Původní podoba kostela	80
6.7.3 Vznik rotundy.....	81
7 Závěr	82
8 Seznam použité literatury a pramenů	83
8.1 Použitá literatura	83
8.2 Použité prameny.....	89
9 Obrazová příloha.....	90
9.1 Seznam vyobrazení	90
9.2 Vyobrazení.....	92

1 Úvod

Kostely, kterým je věnována tato práce, jsou pozdně románské a leží na poměrně širokém území Čech. Do sledované skupiny řadíme kostely sv. Mikuláše v Potvorově, sv. Jakuba ve Vroutku, sv. Mikuláše ve Vinci, sv. Vavřince v Kostomlatech pod Milešovkou, Stětí sv. Jana Křtitele v Libčevsi, Povýšení sv. Kříže v Údlicích a sv. Petra a Pavla v Želkovicích. Kostely se nachází převážně v severozápadních Čechách, přičemž Vinec leží v Čechách severních. Kostel ve Vinci je zároveň od všech ostatních kostelů nejvzdálenější, leží nejvýchodněji. Nejjižněji se nachází Potvorov, nejzápadněji Potvorov s Vroutkem a nejseverněji Želkovice. Kostely tedy nemůžeme spojit místně, nelze je ani spojovat s jedním stavitelem, případně objednavatelem. Přesto mají mnoho společných znaků, především uměleckých.

Sledovanými kostely se zabývalo po několik desetiletí mnoho badatelů. Mnohdy se lišilo jejich pojetí skupiny kostelů a s tím i souvisely jejich rozdílné názory na to, které kostely spojit v tuto skupinu. Nejzásadnější studie k této problematice přinesli Dobroslav Líbal a Anežka Merhautová. V první části své práce shrnu nejdůležitější literaturu, která se k danému tématu vztahuje.

V další kapitole budu srovnávat jednotlivé kostely skupiny z hlediska jejich půdorysné dispozice, stavebního materiálu a architektonických článků, které se na stavbách v hojné míře vyskytují a jsou pro tuto skupinu typické. Na neposledním místě se budu zabývat portály a okny kostelů, které se na kostelech objevují. Poté se přesunu do interiéru kostelů, kde budu zkoumat tribuny, ať dochované či nedochované, klenby, ale také sochařskou výzdobu.

V následující kapitole se budu snažit postihnout umělecké vlivy, které působily na architekturu kostelů a proudily k nám z několika stran. Jde jak o vlivy domácí, tak o vlivy zahraniční, které k nám přicházely z Alsaska a Saska, ale také z Bavorska, konkrétně z Bamberku.

V poslední části své práce připojím katalog jednotlivých kostelů. Kostely podrobně popíšu a také se budu snažit postihnout jejich vzhled v době jejich vzniku. To je důležité především proto, aby bylo možné kostely mezi sebou srovnávat. Dále se budu snažit nalézat okolnosti vzniku staveb. K některým se váží písemné prameny, u většiny kostelů jsme však odkázáni na stavbu jako takovou. V diplomové práci samozřejmě nebude chybět ani obrazová příloha.

2 Komentář k literatuře

Sledovanými kostely se zabývalo několik badatelů. Někteří se zaměřovali na jednotlivé kostely, aniž by je řadili do skupiny. Jiní kostely sledovali jako skupinu, ale jejich názory se lišily jak v tom, které kostely do skupiny řadili, tak i ve formálním vymezení skupiny.

První, kdo se kostely zabýval, byl Jan Erazim Vocel.¹ Kostely však nesledoval jako skupinu, ale psal o románských kostelech jako takových. Ze sledované skupiny popisoval kostely v Potvorově, Vroutku, Libčevsi, Želkovicích a Vinci.

Po Vocelovi se kostely zabýval Bernhard Grueber.² Ten ale, na rozdíl od Vocela, kostely do skupiny seskupil. Skupinu nazval „Nordliche Gruppe“. Kostely charakterizoval jako práci franko-saské školy. Do skupiny zařadil kostely v Potvorově, Vroutku, Vinci, Libčevsi, Ostrově a Mohelnici. Ve své práci přinesl podrobnější popis kostelů i s vyobrazeními. Gruberovou slabinou však je to, že nepracoval s písemnými prameny a jeho vyobrazení byla mnohdy nepřesná. Řadu věcí si také domýšlel. Soudobí kritikové ho také kritizovali pro jeho zaujatost vůči českému národu.³

Na Gruebera ve své práci navázal Joseph Neuwirth.⁴ Na rozdíl od něho pracoval důsledněji s prameny, na které ve své práci i odkazoval. Navíc se, co do hodnocení kostelů, snaží být nestranný. Také přináší podrobnější popis kostelů a snaží se podchytit původ jejich vzniku. Kostely označuje jako stavby přechodní. Upozorňuje na to, že se kostely svou plastickou výpravou podobají některým německým patrovým kaplím, jejichž první patro bylo přístupné z blízkého panského sídla. Upozorňoval také na cisterciácký původ staveb. I Neuwirth si však vysloužil ostrou kritiku od Josefa Braniše.⁵

Po Josephu Neuwirthovi se kostelům věnoval Josef Braniš.⁶ Ten dával do souvislosti kostel vroutecký, potvorovský, libčevský a vinecký. O jednotlivých kostelech

¹ VOCEL 1852.

² GRUEBER 1871.

³ Gruebera kritizuje především Antonín Baum v recenzi na jeho knihu. Baum kritizuje Gruebera v tom, že nepřináší popis žádné nové památky, která by před ním nebyla objevena a naopak opomíjí některé památky, které by bylo potřeba zmínit. Dále ho kritizuje pro jeho mělkost, povrchnost a zběžnost v oboru technickém a historickém a vyčítá mu předsudky k českému národu: BAUM 1872, 365–382. Stejnomenou recenzi píše i Josef Braniš, tentokrát ovšem na knihu Josepha Neuwirtha. V recenzi kritizuje i Gruebera: BRANIŠ 1890.

⁴ NEUWIRTH 1888.

⁵ Braniš píše rozsáhlou recenzi na Neuwirthovu práci. V ní kritizuje Neuwirtha především pro jeho neporozumění danému materiálu, chybné výkresy, pro nedostatek autopsie a technických vědomostí. Braniš na Neuwirtha útočí se slovy, že „...dílo jeho nemůžeme považovati po stránce vědeckého zkoumání za nějaký pokrok, ale spíše jen za nový útok v tom promyšleném boji, kterým sousedé naši nejen na poli politickém a hospodářském, ale i vědeckém a uměleckém nás ohrožují, popírajíce skvělé stránky minulosti naší a pracujícíce co neusilovněji o zfalšování dějin umění českého.“ BRANIŠ 1890, 6.

⁶ BRANIŠ 1892.

však pojednával jen několika větami. Přinesl jejich zběžný popis a zmínil se o některých shodných znacích kostelů, jako jsou bohaté pročlenění stěn, ostění oken atd.

Po něm se kostelům věnoval Ferdinand Josef Lehner.⁷ Lehner z velké části vycházel z Neuwirtha a Gruebera, ale na rozdíl od nich se pokoušel o rozsáhlejší kresebnou rekonstrukci nedochovaných částí stavby. Jeho rekonstrukce mají však „romantický“ charakter, protože si mnoho věcí domýšlel a rekonstruoval. Podle jeho rekonstrukce byly např. na vrouteckém kostele osazeny tzv. puklice. Ty se však na původním kostele vůbec nenacházely, jak to dosvědčuje pozdější literatura.⁸ Lehner ani Braniš v opozici proti Grueberovi a Neuwirthovi neuvažovali o českém umění v evropském kontextu. Naopak české umění příliš přecenili, aniž by si všímali toho, co se dělo v Evropě.

Po Lehnerovi přichází důležité práce Vojtěcha Birnbauma.⁹ Ve svém článku o románských emporových kostelech rozebíral tribuny v kostelech z hlediska jejich účelu a typů. Zabýval se také funkcí tribun, ale bohužel jen povrchně. V Dějepisů výtvarného umění v Čechách Birnbaum spojil do skupiny kostely ve Vroutku, Potvorově, Vinci a Libčevsi.¹⁰ Skupinu označil jako „skupinu severočeských venkovských kostelů“. Tyto kostely mezi sebou srovnával a hledal podobnosti a odlišnosti. Považoval je za dílo jednoho kočovného architekta nebo huti. V jejich utváření spatřoval silný saský vliv.

Dalším historikem umění, který se kostelům věnoval, byl Václav Mencl.¹¹ Mencl dával do spojitosti kostely ve Vinci, Potvorově, Novosedlech, Vroutku a Libčevsi. Snažil se české umění zasadit do evropského kontextu a hledat pro české stavby analogie v zahraničí. Zkoumal původ staveb a upravoval jejich datování. Rozdělil základní slohové proudy, které k nám pronikají v první polovině 13. století. Tyto proudy charakterizoval, hledal jejich zdroje a počátky a poukazyval na to, jakou cestou se prosadily v našem umění. Jako zdroj pro skupinu kostelů, které se nacházejí převážně v severních a západních Čechách, viděl dekorativní sloh alsasko-rýnský. Tato forma se k nám podle něho dostala s prvky umění burgundského, které prošly rýnským prostředím a středoněmeckými hutěmi. Vyjmenoval i nejcharakterističtější znaky tohoto umění, kterými jsou: polygonální apsida, tympanon lemovaný obloučkovým vlysem, klenba s oblým žebrem. Detaily podle něho počítaly se světelnými hodnotami (bohatě profilované obloučkové vlysy, zubořezy, hlavice s rytým ornamentem atd.). Tyto znaky odkazovaly na to, že stavby mohly vzniknout až po

⁷ LEHNER 1905.

⁸ LÍBAL 1993, 145.

⁹ BIRNBAUM 1929, 49–60.

¹⁰ BIRNBAUM 1931.

¹¹ MENCL 1939, 19–41.

roce 1230, přičemž zásadní roli zde hraje dostavba dómu v Bamberku (kolem roku 1235).¹² Kostely považoval za práci jedné stavební huti a jejich datování posunul do čtvrtého desetiletí 13. století (dokončení kolem roku 1240).¹³

Dále se kostely zabýval Erich Bachmann, který psal o cisterciáckém vlivu na stavby v severozápadních Čechách.¹⁴ Do skupiny zahrnul farní kostely v Želkovicích, Libčevsi, Kostomlatech pod Milešovkou, Údlících a Chomutově. Tyto stavby řadil do vlivu kláštera v Oseku. Kostel ve Vinci podle něho vznikl pod vlivem kláštera v Mnichově Hradišti a kostely v Potvorově a Vroutku pod vlivem kláštera v Plasích.

Zásadní studií pro sledovanou skupinu je článek Dobroslava Líbala.¹⁵ Líbal skupinu kostelů označil jako „vineckou skupinu“. Mimo kostel ve Vroutku, Potvorově, Vinci a Libčevsi rozšířil skupinu o kostely v Údlících a Kostomlatech pod Milešovkou. Hledal společné rysy kostelů, kterými podle něho jsou bohaté plastické pročlenění stěn (složitá profilace členících prvků vytváří barevné hodnoty střídáním světla a stínu). Hledal původ staveb a jejich analogie. Vinecká skupina vznikla podle něho sloučením různých výtvarných podnětů typických pro pozdně románské umění a kostely byly členy rodiny pozdně románských staveb v Bádensku, Virtembersku, v Bavorsku a v Podunají. Umělecké cesty skupiny vedly podle něho z krajín západně od Rýna, přes jihozápadní Německo, Bavorsko až k nám. Nejdůležitějšími zastávkami byly Worms, Gelnhausen a Bamberg. Touto cestou k nám také podle této Líbalovy statě přišla raná gotika. Ve stylovém rozboru kostelů Líbal poukazuje na Bamberg. Bamberká huť však podle něho nebyla jediným zdrojem všech výtvarných myšlenek skupiny. Projevily se v ní vlivy Horního Porýní, Alsaska a Burgundska. Po cestě byly umělecké myšlenky leckde pozměněny, doplněny a přetvořeny ke konečné syntéze. Podle Líbala měli vliv na podobu kostelů také cisterciáci. Vztahy k potvorovskému a vrouteckému kostelu měli cisterciáci z Plas, kostely v Údlících, Kostomlatech, Libčevsi patřily do vlivu kláštera v Oseku, kostel ve Vinci vznikl nedaleko cisterciáckého kláštera v Mnichově Hradišti. Líbal píše, že kostely skupiny *„svou hmotou, důkladnou bohatostí jeví se jako vzorné ukázky venkovských staveb, jimiž chtěli cisterciáčtí navrhovatelé projevit svou naprostou uměleckou povýšenost nad domácí architektonickou tvorbou.“* Jako doklad cisterciácké

¹² Nověji bylo prokázáno, že stavba východního chóru v Bamberku je starší. To má tedy i vliv na dataci kostelů skupiny.

¹³ MENCL 1939, 31–33.

¹⁴ BACHMANN 1941, 64, 80.

¹⁵ LÍBAL 1949, 57–66.

práce viděl řemeslnou dokonalost kostelů.¹⁶ Skupinu datoval do doby 4. a 5. desetiletí 13. století.

Deset let po Líbalovi napsala Anežka Merhautová článek, ve kterém se zabývala skupinou kostelů v severních a v severozápadních Čechách.¹⁷ Soubor pozdně románských kostelů označila jako skupinu severozápadních Čech. Do skupiny zařadila kostely ve Vinci, Potvorově, Vroutku, Očihově, Ostrově u Karlových Varů, Údlících, Želině, Libčevsi, Kostomlatech pod Milešovkou a Želkovicích. Kostely považuje za dílo jedné huti, protože současné působení více uměleckých proudů, jak to předpokládali jiní badatelé, odporovalo středověké tradici. Tuto huť shledávala u kostela sv. Mikuláše a Alžběty v Chebu. Stavitel chebského kostela podle ní získal orientaci na Bamberk, a to buď přímo v prostředí Bamberku, nebo v jeho širším okruhu. Tento stavitel navrhl stavbu chebského kostela, na které se však podíleli kameníci z domácího prostředí. Mezi nimi byli také kameníci, kteří dříve pracovali na chebské fáci. V Chebu tedy byly aplikovány základní bamberské principy, dostupné zde však stavitelům nižších kvalit. Na stavbách kostelů skupiny Merhautová spatřovala cizí podněty, které byly zprostředkované chebskou svatomikulášskou hutí. Systém pročlenění stěn byl však přizpůsobován domácím zvyklostem. Proměny architektonických principů nelze podle ní vykládat pouze asimilací v místním prostředí. Příčin zde bylo více: roli hrály hospodářské prostředky stavebníka, ale také schopnost a rozhled stavitele, který buď čerpal z vlastních zkušeností, nebo byl přístupný novým podnětům. Merhautová nepředpokládá spoluúčast jiných hutí, i když se zde v detailech objevují podobnosti se stavbou osekého klášterního komplexu a pracemi jiných hutí. Nové drobné prvky, jako jsou např. náběžní štítky, vysvětluje impulsy hutí pracujících v okolí. Skupina podle ní nesouvisí s řádovou architekturou a není podmíněna činností řádů na české půdě. Tím Merhautová popírá domněnky, že by šlo o kostely, které byly pod silným cisterciáckým vlivem, či byly přímo stavěny cisterciáckými hutěmi. Stavby datuje mezi konec druhého desetiletí 13. století a rok 1240. Jako mezník označuje dokončování chebského kostela, za nejstarší považuje kostel v Potvorově, za nejmladší kostel ve Vinci.

Prací, která navázala na Birnbaumovu práci o románských emporových kostelech, je studie Václava Mencla.¹⁸ Mencl se zabýval panskými tribunami jako architektonickým útvarem a zasazoval je do hospodářských a společensko-politických kontextů. Oprostil se od názoru, že empory sloužily jen pro pány. Naopak zastával názor, že sloužily také jako

¹⁶ LÍBAL 1949, 66.

¹⁷ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, 228–253.

¹⁸ MENCL 1965, 29–58.

„vyvýšené soukromé kaple“ ve farních kostelech. V typologii empore vycházel z Birnbauma a dále ji rozvedl. Rekonstruoval základní genezi formální podoby empore. Jejich vzory hledal v architektuře německé, především bavorské. Práce je důležitá spíše pro studium emporových kostelů, nikoliv pro sledovanou skupinu jako takovou.

Několik let po Menclovi vyšla kniha Anežky Merhautové.¹⁹ Její první část obsahuje přehled vývoje předrománské a románské architektury v Čechách, v druhé části je katalog staveb včetně nákrese půdorysů a přehledu literatury k dané stavbě. V této knize Merhautová uplatnila svůj starší názor, že kostely byly dílem chebské svatomikulášské huti. Na tuto práci Anežky Merhautové píše o tři roky později Dobroslav Líbal recenzi.²⁰ Doplnjuje její katalog raně středověkých staveb o několik kostelů a kritizuje jí především v tom, že do práce nezahrnula širší historický a topografický kontext. Také se staví proti jejímu názoru, že pozdně románské kostely v severních a severozápadních Čechách jsou dílem svatomikulášské huti z Chebu. Její práci ale přesto hodnotí velmi kladně.

Jedna z nejnovějších studií, která se věnuje sledovaným kostelům, je článek Tomáše Dittricha.²¹ Ve svém článku se zabýval pozdně románskými kostely ve Vrbčanech, Ostrově, Vroutku, Údlících, Libčevsi, Želkovicích, Želině, Dvoře Králové, Potvorově, Vinci, Michalovicích, a Kostomlatech pod Milešovkou. Podstatou článku byl názor, že kostely byly dílem cisterciáckých hutí. A to konkrétně sedlecké (Vrbčany), plaské (Vroutek, Potvorov), osecké (Ostrov, Údlice, Želkovice, Želina, Kostomlaty pod Milešovkou), hradištské (Vinec, Michalovice). Podle něho klášterní stavitelé v Čechách budovali kostely pro světské i církevní feudály poté, co biskup Ondřej vybojoval boj se světskou mocí. Dittrich kladl vznik skupiny do 2. čtvrtiny 13. století.

Nejmladším příspěvkem k poznání sledované skupiny je část kapitoly věnované pozdně románským Čechám v souborném díle „Velké dějiny země koruny české, tematická řada Architektura“, jejímž autorem je Dalibor Prix.²² Prix dává do souvislosti kostely stavěné pro Hradišice, kteří podle něho byli na konci 12. a na počátku 13. století nejbohatším a nejvlivnějším českým rodem. Hradišickými fundacemi byly např. kostely v Ostrově nad Ohří, v Bečově u Mostu, v Duchcově a v Kostomlatech pod Milešovkou. Kostel v Kostomlatech je podle něho svázán kamenickými značkami s díly hutě oseckého hradišického kláštera.²³ Osecká hradišická huť se podle Prix podílela na stavbě dalších venkovských kostelů v severozápadních Čechách, např. v Údlících. S Hradišici podle něho

¹⁹ MERHAUTOVÁ 1971.

²⁰ LÍBAL 1974, 160–175.

²¹ DITTRICH 1983, 149–169.

²² PRIX 2009, 43–59.

²³ Klášter v Oseku založili Hradišici Slavek a Boreš v letech 1197–1199.

souvisel také kostel v Potvorově. V tom se Prix odvolává na Tomáše Velímského.²⁴ Dále s hrabišickými kostely v severozápadních Čechách souvisí kostel ve Vinci, který je s dílem hrabišických stavitelů spojen svým tvarovým bohatstvím. O kostelech v Libčevsi a v Želkovicích Prix píše, že byly s Hradišticí spjaté zprostředkovaně či přímo. Do této skupiny řadí Prix i kostel ve Vroutku. Okruh menších velmožských západočeských kostelů podle Prix souvisí s klášterním kostelem v Kladrubech.²⁵

²⁴ VELÍMSKÝ 2002.

²⁵ Klášterní kostel v Kladrubech byl restaurován, respektive znovu vystavěn mezi lety 1177–1233. Souvisí se štaufskými podněty z císařské štaufské architektury z oblastí Barbarossových domén kolem Norimberku a center ve Francích a v Bavorsku (Bamberg, Řezno), které převrstvily starší italizující styl. Tyto štaufské podněty zde působily do konce 1. třetiny 13. století. PRIX 2009, 58–59.

3 Charakterizování a srovnání vzhledu jednotlivých kostelů

3.1 Stavební materiál, půdorysné dispozice

Sledované kostely jsou vystavěny z pečlivě tesaných pískovcových kvádrů. Jednotlivé kostely se od sebe liší svou barevností, podle toho, jaký pískovec na ně byl použit. Pro vroutecký kostel je charakteristický červený pískovec, který pochází z nedalekých Kryr. Plastické články (sokl, lizény, obloučkový vlys, zubořez, okenní ostění a portál) byly provedeny ze světlého pískovce, čímž bylo dosaženo většího dekorativního efektu.[1] Na kostel v Kostomlatech pod Milešovkou byly použity kvádry z červeno-hnědého pískovce. Kostel v Libčevsi je proveden ze žlutých pískovcových kvádrů, do nichž jsou na věži zasazeny tmavé čedičové kvádry vytvářející tmavé pruhy a tvar kříže.[2] Želkovická rotunda je dnes omítnuta, takže původní zdivo není patrné. Byla však také zbudována z pískovcových kvádrů, podobných jako kostel v Libčevsi. Pro kostely v Údlicích a v Potvorově je charakteristický šedavý pískovec, ze kterého jsou vytvořeny i plastické články.

Všechny kostely jsou jednolodní, k lodi se připojuje apside. Některé kostely mají věž. Kostel v Želkovicích se svou podobou od ostatních liší, jelikož se jedná o rotundu.[3] Vinecký kostel má loď čtvercovou, ostatní kostely loď obdélné.[4] Románská loď kostela v Kostomlatech je zachována jen částečně, měla však také obdélný půdorys.²⁶[5] V Údlicích byla loď kostela v baroku o 1/3 prodloužena směrem k západu, takže byla o něco kratší než dnes, ale i přesto byla obdélná.²⁷[6] V Libčevsi se dochovala původní loď až k vítěznému oblouku.[7] Kostely ve Vroutku, v Potvorově a v Údlicích mají půlkruhové apsidy, kostel v Kostomlatech má čtvercový závěr. Výjimečný je závěr kostela ve Vinci, který má polygonální tvar. Původní závěr se nedochoval u kostela v Libčevsi a o jeho podobě nemáme žádné zprávy.

K západní stěně kostelů ve Vroutku a v Libčevsi se připojuje věž. Ve Vroutku je věž obdélná, k lodi přiléhá svou užší stranou.[8] Věž kostela v Potvorově pochází z počátku 19. století a není jisté, jestli zde byla věž i v době románské.[9] Část badatelů se kloní k názoru, že kostel věž měl.²⁸ Jiní badatelé ale věž vylučují.²⁹ Podobná situace je u kostela ve Vinci. I u něho se někteří badatelé kloní k názoru, že zde byla věž nebo že byla

²⁶ Loď byla pravděpodobně obdélná vzhledem k poloze portálu, který mohl být v ose stěny, jak tomu je analogicky na kostelech ve Vroutku a v Potvorově. DITTRICH 1983, 166.

²⁷ BERÁNEK/MACEK/PACHNER 2001, 452.

²⁸ Badatelé se opírají o dochovanou listinu z roku 1281, která se o věži zmiňuje: BIRNBAUM 1929, 49; LEHNER 1905, 90; MERHAUTOVÁ 1971, 199; NEUWIRTH 1888, 224.

²⁹ PODLAHA 1909, 95; LÍBAL 1949, 58.

původně zamýšlena, ale nebyla provedena.³⁰ Západní část kostelů v Kostomlatech pod Milešovkou a v Údlících se nedochovala ve své původní podobě. V Kostomlatech někteří věž předpokládali.³¹ O možné existenci věže kostela v Údlících žádné zprávy nemáme.

Jednoduché jednolodní kostely s apsidou byly u nás v pozdně románské době zcela obvyklé. I typy kostelů s věží se u nás běžně objevovaly. Neobvyklé je akorát řešení polygonálního presbytáře, které můžeme vidět na kostele ve Vinci.

3.2 Členění stěn kostelů plastickými články

Pro sledovanou skupinu kostelů je charakteristické bohatství architektonických článků, ať už se jedná o výrazné členění fasád profilovanými lizénami, zubořezem a obloučkovým vlysem, o bohaté portály či hojně profilovaná okna nejrůznějších tvarů. Profilované lizény, které zdobí vnější líc obvodového zdiva kostelů, vyrůstají z profilované trnože a jsou zakončeny obloučkovým vlysem, nad nímž se táhne zubořez a římsa. Lizény chybí při výzdobě vnější stěny kostela v Libčevsi a v Želkovicích. V Kostomlatech jsou lizény dochovány fragmentárně jen v místě soklu, navíc jimi byla ozdobena pouze jižní stěna. U ostatních kostelů se lizény dochovaly ve stejné profilaci. Lizény jsou ukončeny obloučkovým vlysem. Obloučkový vlys, který se objevuje na všech kostelech skupiny kromě kostela kostomlatského, má dvojí podobu: buď mají obloučky tvar vlnovky, nebo se patky obloučků pravoúhle zalamují. V Potvorově se objevují oba typy obloučkového vlysu, vlys s obloučky ve tvaru vlnovky na apsidě a obloučky se zalamujícími se patkami na lodi kostela.[10] V Libčevsi je sice obloučkový vlys zachován fragmentárně, ale jsou zde patrné obloučky ve tvaru vlnovky. Ve Vinci se obloučkový vlys objevuje pouze na apsidě a to v podobě obloučků se zalamujícími se patkami, stejně jako na želkovické rotundě, kde se nachází ve stejné podobě také pouze na apsidě. Předpokládáme, že i na kostele v Kostomlatech pod Milešovkou byl původně obloučkový vlys. Zdivo románského kostela ale není dnes odkryto v původní plné výšce, takže můžeme obloučkový vlys pouze předpokládat. Zvláštní podobu má obloučkový vlys na apsidě kostela v Údlících. Patky obloučků jsou podpírány malými sloupky, které vyrůstají z konzolek spočívajících na stěně apsidy.[11] Ve Vroutku se původně na východním štítu lodi nacházel motiv obloučkového vlysu, který schodišťově opisoval sklon střechy.

Nad obloučkovým vlysem se u kostelů táhne zubořez. Ten se objevuje na kostelech v Libčevsi (kde je velmi poškozený), v Údlících, ve Vinci, ve Vroutku a v Potvorově.

³⁰ BIRNBAUM 1929, 58–59; PRIX 2009, 56–57.

³¹ Schodiště v síle severní zdi, po němž jsou zde stopy, odkazuje na pravděpodobný výskyt tribuny, nad níž se tedy věž mohla rozkládat: DITTRICH 1983, 164; PRIX 2009, 54.

Zubořez má obvyklou podobu se zašpičatělými zuby. Odlišný je jeho tvar na kostele v Potvorově, kde je dochován ve specifické podobě. Na apsidě nejsou zuby zubořezu zašpičatělé, jako je tomu u ostatních kostelů, ale jednotlivé zuby mají oblý tvar. Na lodi kostela jsou zuby ploché. Zubořez zde měl pravděpodobně stejnou podobu jako na apsidě.³² Navíc je na apsidě potvorovského kostela mezi obloučkový vlys a zubořez vložen pás plasticky provedených zdvojených vlnovek. Nad zubořezem se táhne profilovaná římsa. Na apsidě kostela ve Vinci a v Údlících je část římsy zdobena reliéfně provedenými palmetkami.[12] Palmetky jsou velmi jednoduché, až stylizované. Stejný tvar palmetek se nachází také na konzolkách, které vynášejí sloupky podpírající patky obloučkového vlysu v Údlících. Na kostele ve Vinci můžeme vidět reliéfně provedené palmetky také na římsě nad portálem. Motiv palmetek se objevuje rovněž na ostění kulatého okna v presbytáři kostela v Kostomlatech pod Milešovkou. Na všech jmenovaných kostelech jsou palmetky velmi podobné. Poněkud odlišnou podobu mají pouze palmetky zdobící sloupky portálu kostela v Kostomlatech.

³² Podle Líbala jde totiž o nepochopení restaurátorů, kteří zde provedli zubořez v takovéto podobě: LÍBAL 1949, 58.

3.3 Portály a okna kostelů

Kostely byly ozdobeny různě provedenými portály, které se dochovaly na všech kostelech kromě kostela v Údlících. Nejjednodušší portál se zachoval v Želkovicích. Ten je půlkruhově zaklenutý, lemovaný obloučkovým vlysem a ozdobený čtyřmi bobulemi.[13] Portály ostatních kostelů skupiny jsou ústupkové. Nejsložitěji provedený je portál kostela ve Vinci. Portál se široce rozevívá a vystupuje před líc samotné kostelní stěny oblou archivoltoou, která je vynášena tordovanými sloupky s orlími hlavicemi. Sloupky, představené před samotné ostění portálu, se nacházely i u portálů kostela ve Vroutku, v Potvorově a v Kostomlatech pod Milešovkou.³³[14][15] Tyto sloupky pravděpodobně vynášely stříšku. Ta se na vrouteckém a kostomlatském kostele dochovala pouze v obrysu, v Potvorově se stopy po stříšce nedochovaly. Ostění portálů vyrůstají z profilované trnože, která se podle ústupků portálu zalamuje. Trnož se nedochovala na portálu kostela v Libčevsi, ale její existenci můžeme předpokládat. Hrany ústupků portálů v Libčevsi, v Potvorově a ve Vinci jsou vyžlabeny. V Libčevsi je do vyžlabené hrany vložen buď oblý prut, nebo je vyžlabená část tvořena částečně výžlabkem a částečně subtilnějším oblým prutem.[16] Takovouto podobu vyžlabení můžeme vidět na vineckém a potvorovském portále. Kromě portálu kostela v Libčevsi mají ostatní portály vloženy polosloupky do rohů ústupků. Dřík polosloupků je buď hladký, jak to můžeme vidět na portálu kostela ve Vinci a v Potvorově, nebo tordovaný, jako na vrouteckém a kostomlatském portále. Tordované polosloupky portálů ve Vroutku a v Kostomlatech jsou oproti hladkým polosloupkům portálů ve Vinci a v Potvorově subtilnější. Na dříky polosloupků dosedají hlavice. Ty se dochovaly pouze na portálech ve Vinci a v Potvorově. Na obou portálech se nachází hlavice krychlového tvaru. Jsou zdobené, shodně se zde objevují hlavice se stylizovanými akantovými listy (na portálu v Potvorově je jeden pár takovýchto hlavic, ve Vinci je takováto hlavice pouze jedna). Ve Vinci jsou ostatní hlavice zdobeny propletenými akanty, v Potvorově páskovým motivem. Ostění portálů bylo zakončeno profilovanou římsou, která se zalamovala podle ústupků. Tato část se nedochovala na portálech ve Vroutku a v Kostomlatech, ale předpokládáme, že i zde se římsa nacházela.

Tympanony portálů byly buď hladké, nebo byly zdobené reliéfy. Reliéfně zdobené jsou tympanony vineckého a libčevského kostela. Na obou tympanonech se objevuje motiv kříže, ve Vinci po stranách doprovázený dvěma postavami a v Libčevsi doplněný o

³³ V Potvorově se objevují dva sloupky, které jsou dnes v rozích předsíně. Pravděpodobně ale byly původně také součástí portálu – byly před portál představeny: MERHAUTOVÁ 1971, 198; o tom píše také Mencl: MENCL 1960b, 14; Merhautová se domnívá, že v Kostomlatech pod Milešovkou byla před portál představena dvojice sloupků, která nesla vstupní stříšku. K tomu odkazuje vystupující část v místě soklu, která je na portále dodnes patrná. MERHAUTOVÁ 1971, 146.

dva kulaté útvary.[17] V Potvorově je tympanon portálu hladký, ve Vroutku a v Kostomlatech dnes také, ale oba tympanony jsou natolik poškozené, že nelze vyloučit jejich reliéfní ozdobení. Tympanony portálů ve Vinci, v Kostomlatech a v Libčevsi jsou navíc lemovány obloučkovým vlysem.[18] Tento motiv se objevuje dále na portálku vedoucím na tribunu kostela v Potvorově a na portále rotundy v Želkovicích (kde ovšem lemuje horní část ostění portálu, nikoliv pouze tympanon). Olemování obloučkovým vlysem se objevuje i na dalších částech kostelů. Obloučkový vlys lemuje půlkruhově zaklenutý otvor ve stěně tribuny kostela ve Vinci a také kulaté okno kostela v Kostomlatech. Dále se nachází pod římsou oddělující konchu a stěnu apsidy kostela v Údlících.

Nejvíce jsou si podobné portály kostelů ve Vinci a v Potvorově, a to zejména svým umístěním. Oba jsou vloženy do jakéhosi rámu, ohraničeného z obou stran lizénami a shora obloučkovým vlysem, zubořezem a římsou. Oba portály mají také poměrně masivní polosloupky vložené do rohů ústupků portálu a zdobené krychlové hlavice. Dále jsou příbuzné portály kostela ve Vroutku a v Kostomlatech pod Milešovkou. Oba portály jsou podobně velké (o něco méně masivní než portály ve Vinci a v Potvorově), objevují se na nich tordované polosloupky. Portály byly pravděpodobně kryty stříškou, kterou vynášely dva předstupující sloupky.

Mimo hlavní portály, kterými se vstupuje se kostela, se na kostelech nachází ještě portály vedoucí na tribuny nebo do věžních prostorů spojených s tribunami. Nejzdobnější z těchto portálů je portál vedoucí na tribunu potvorovského kostela. Ten je ústupkový, je podobný jako hlavní portál na témže kostele (do hrany ústupku je vložen oblý polosloupek, hrany ústupku jsou vyžlabeny, do jejich vyžlabení je ale na rozdíl od hlavního portálu vložen jeden oblý prut). Tympanon portálu je hladký, je lemován obloučkovým vlysem. Portál vedoucí do prostoru ve věži, který byl spojen s tribunou, se dochoval na kostele ve Vroutku. Je ukončený rovným překladem, nad kterým je oblouk z klenáků. Má hladký tympanon. Podobný portál byl i na věži kostela v Libčevsi. Ten je dnes sice zazděný, ale jeho tvar je dodnes patrný. Portál byl jednoduchý, půlkruhově zaklenutý.

Pestré jsou tvary oken a ostění sledovaných kostelů. Nejčastěji se objevují okna půlkruhově zaklenutá, jak s profilovaným ostěním, tak i s ostěním hladkým. Půlkruhově zaklenutá okna se nacházejí u všech kostelů skupiny. Dále na kostelech můžeme vidět okna kulatá. Buď jsou úplně malá a mají pouze nálevkovitý tvar ostění, jako na kostele v Libčevsi, ve Vroutku a ve Vinci (kde je ostění okénka ozdobeno bobulemi), nebo o něco větší, s oblým prutem vloženým do ostění nálevkovitého tvaru, jako na kostele v Potvorově a ve Vroutku.[19] Největší kulatá okna mají ostění bohatě profilovaná, lemovaná

obloučkovým vlysem (Kostomlaty pod Milešovkou) nebo mají čtyřlistou kružbu (Vinec, Potvorov).[20] Na kostele ve Vroutku a v Libčevsi se nachází malá okénka ve tvaru čtyřlistu. V Libčevsi se nachází ještě okénko oválného tvaru. Na některých kostelech skupiny se objevují okna sdružená (Vroutek, Libčeves a pravděpodobně se také sdružená okna nacházela na lucerně želkovické rotundy).³⁴ Okna kostelů mají často profilované ostění, které se skládá z jednoho, případně více pravoúhlých ústupků. I okenní bankál je na oknech některých kostelů tvořen jedním ústupkem. Jednotlivé ústupky oken jsou často tvořeny oblými pruty a žlábků. Do koutů ústupků jsou také obvykle vloženy pruty. Pruty nebo členěné ústupky jsou na některých oknech ukončeny drápkem, jak tomu je u oken kostelů v Potvorově, Údlících, Vinci a Kostomlatech.[21] Takto členěná bývají také okna kulatá. Typ ústupkových oken s vloženými pruty podle Mencla vystřídal starší okna s prostou šikmou špaletou.³⁵ Ty se však na kostelech skupiny také objevují. Ostění oken je na několika oknech doplněno o motiv bobulí (u kostelů v Potvorově, Vinci, Kostomlatech). Bobule se objevují také na portálu kostela v Želkovicích.

³⁴ Sdružená okna na lucerně želkovické rotundy předpokládá Pudil: PUDIL 1877, 649–52.

³⁵ MENCL 1960a, 184.

3.4 Tribuny kostelů

Všechny kostely byly pravděpodobně tribunové. Dodnes se zachovaly pouze tribuny v kostelech v Potvorově a ve Vinci. V želkovické rotundě se mohla nacházet tribuna dřevěná, která zde ostatně do přestavby v polovině 19. století byla (ovšem nevíme, jestli byla původní),³⁶ nebo rotunda sloužila jako soukromý kostel pro místního pána, jak se domníval Václav Richter, a proto zde tribuna nebyla potřeba.³⁷ U kostela v Údlících a v Kostomlatech pod Milešovkou neznáme podobu západní části kostela, tudíž neznáme ani podobu tribuny. Je pravděpodobné, že se i v těchto kostelech tribuny nacházely.³⁸ V kostele ve Vroutku se tribuna nedochovala, její původní tvar ale můžeme tušit podle přízvedních polopilířů a klenebních čel dochovaných v obrysu na stěnách. Předpokládáme, že byla nesena dvěma podporami a třemi arkádami. Podle Mencla tedy byla pavlačová a byla podklenutá třemi poli křížové klenby.³⁹ [22] Z tribuny bylo možné vejít půlkruhově zaklenutým otvorem do nitra věže. Podoba tribuny kostela v Libčevsi je nejasná. Není jisté, jestli zde byla věžní tribuna, nebo tribuna podobná tribuně ve Vroutku.⁴⁰

Nejpodobnější si byly tribuny kostela v Potvorově a ve Vinci. Vinecká tribuna je oddělena od lodi zdí, která je prolomená jedním půlkruhově zaklenutým otvorem a po stranách dvěma sdruženými okny. Většina badatelů se přiklání k tomu, že v Potvorově byla také tribuna oddělena od lodi zdí.⁴¹ Ta se zde dnes ale nenachází. Čelo tribuny vineckého kostela spočívá na středním pilíři, který má půdorys obdélníkového tvaru s okosenými hranami. Na stranách je podepřeno přízvedními polopilíři, před které jsou představeny polosloupky. Tribuna je podklenuta dvěma poli křížové klenby, oddělenými od sebe klenutým pasem, stejně jako tribuna kostela v Potvorově. Ta je podepřena o něco složitěji než vinecká tribuna. Střední pilíř spočívá na čtvercové základně a má okosené hrany, do nichž je vložen oblý prut. Z každé strany je před pilíř představen polosloupek. Po stranách je čelo potvorovské tribuny podpíráno přízvedními polopilíři s představenými polosloupky, jak to můžeme vidět u kostela ve Vinci. V Potvorově byla navíc před čelo samotné tribuny předsunutá konzola, na které byl umístěn oltář.⁴² Na tribuně vineckého kostela se také nacházel oltář, a to v půlkruhovém výklenku.⁴³ Klenbu vinecké tribuny tvoří dvě pole křížové klenby. Nejisté je zaklenutí tribuny potvorovského kostela. Podle některých

³⁶ PUDIL 1877, 652.

³⁷ RICHTER 1936, 454.

³⁸ V Kostomlatech pod Milešovkou tribunu předpokládá např. Prix: PRIX 2009, 54.

³⁹ MENCL 1965, 44.

⁴⁰ Věžní tribunu zde předpokládá Mencl: MENCL 1965, 42; naopak Líbal se domnívá, že zde byla tribuna podobná nedochované tribuně v kostele ve Vroutku: LÍBAL 1949, 61.

⁴¹ LEHNER 1905, 90; LÍBAL 1949, 58; PODLAHA 1909, 94.

⁴² LÍBAL 1949, 58.

⁴³ DITTRICH 1983, 162–163.

badatelů byla zaklenuta žebrovou klenbou.⁴⁴ Birnbaum se však domnívá, že zde k zaklenuí tribuny nedošlo.⁴⁵

Tribuny kostelů byly pravděpodobně spojeny můstkem s nedalekým panským dvorem. K tomu odkazuje poloha portálů, vedoucích na tribuny, které se u některých kostelů dochovaly. Takovýto portál se dodnes dochoval v severní stěně vrouteckého kostela. Nevedl sice přímo na tribunu, ale do prostoru ve věži, který byl s tribunou spojený. Zazděný, ale dodnes patrný portál se dochoval také v severní stěně kostela v Libčevsi. Vstupovalo se jím do nitra věže, podobně jako ve Vroutku.⁴⁶ Ve Vinci se na tribunu vystupovalo schodištěm v síle jižní zdi kostela. V Potvorově se portál vedoucí na tribunu dochoval v západní stěně kostela.

V několika kostelech skupiny se nachází schodiště v síle zdi. V kostele ve Vroutku vede schodiště do druhého patra věže v síle jižní zdi, kde se zalamuje do zdi západní. V kostele v Potvorově se schodištěm v síle severní zdi rovněž dostaneme do druhého patra. Ve Vinci již zmíněné schodiště vede na tribunu. Schodiště v síle severní zdi se nacházelo také v kostele v Kostomlatech pod Milešovkou, kde vedlo rovněž na tribunu.⁴⁷ V Libčevsi se nachází také schodiště v síle severní zdi, které se zalamuje ve zdi západní a vede do druhého patra věže.

⁴⁴ DITTRICH 1983, 159; LÍBAL 1949, 58.

⁴⁵ BIRNBAUM 1931, 35.

⁴⁶ Pokud ale byla tribuna věžní, jak předpokládal Mencl, vstupovalo se portálem přímo na tribunu. Jestliže byla tribuna vsazená do západní části lodi, byla zde podobná situace jako na kostele ve Vroutku, kde se portálem vcházelo do věžního prostoru spojeného s tribunou otvorem.

⁴⁷ Jak předpokládá Prix: PRIX 2009, 54.

3.5 Klenby

Původní klenby se v kostelech téměř nedochovaly. Většina kostelů skupiny byla plochostropá. Ve Vroutku a ve Vinci byl strop pravděpodobně tvořen trámy, v Libčevsi byl také plochý strop, v Kostomlatech a v Údlících se loď nedochovala ve své původní podobě, ale můžeme se domnívat, že i zde byly stropy ploché. Podoba stropu kostela v Potvorově je nejistá. V koutech lodi se dochovaly sloupky, které by odkazovaly k zamýšlenému zaklnutí lodi. K tomu ale pravděpodobně nikdy nedošlo.⁴⁸ Rotunda v Želkovicích je sklenuta kupolí.

Pestřejší je zaklnutí závěrů kostelů. Některé apsidy jsou zaklenuty konchou (ve Vroutku, v Potvorově, v Želkovicích). Neobvyklé je zaklnutí apsidy kostela v Údlících. Její klenbu tvoří nepravidelná koncha. Konchu protínají dvě plochá žebra, v jejichž průseku je hladký kulatý svorník.[23] Zcela neobvykle je řešena klenba v presbytáři kostomlatského kostela. Klenba je křížová, žebra klenby se skládají ze tří souběžných oblých prutů. Takovýto tvar žebra je v Čechách ojedinělý. Na jednom místě se zde nacházejí náběžní štítky u paty žeber. Klenba vineckého chóru se nedochovala ve své původní podobě. Pravděpodobně ale byla zaklenuta žebrově.⁴⁹ Žebra vystupovala z římsy, která oddělovala stěnu presbytáře od klenby.

⁴⁸ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, pozn. 19.

⁴⁹ Grueber zde viděl náběhy žeber, které vybíhaly z rohových přípor: GRUEBER 1856, 200. O žebrové klenbě píše i Dittrich: DITTRICH 1983, 162.

3.6 Architektonické články (sloupky, drápky a hlavice), sochařská výzdoba kostelů

Kostely jsou poměrně bohaté na tvary sloupků. Nejbohatším zdrojem těchto tvarů je apsida kostela v Údlících. Nachází se zde několik typů dřívků sloupků, které podpírají obloučkový vlys: od obyčejných válcových dřívků, přes sloupky s polygonálním dříkem, sloupky s dříkem tordovaným, hranaté sloupky až po sloupky s dříkem složeným ze čtyř prutů buď souběžně jdoucích nahoru k hlavici, nebo mírně pootočených. Sloupek s čtyřmi pootočenými pruty se nachází také na sdruženém okně kostela v Libčevsi. Poměrně pestré jsou také sloupky v kostele ve Vinci. Tam se nejčastěji nacházejí sloupky válcové, ale také zde můžeme vidět sloupek složený ze čtyř prutů, které se směrem k hlavici ztenčují nebo sloupek s polygonálním dříkem, rovněž ztenčujícím se směrem k hlavici. Dále se zde objevují sloupky tordované. Tordované sloupky se také nachází na portálu vrouteckého a kostomlatského kostela, mají ale poněkud odlišnou podobu než sloupky vineckého portálu (jejich tordování je hustší). Na ostatních kostelech se buď žádné sloupky nevyskytují anebo se zde vyskytují sloupky válcové.

Dále můžeme ve sledované skupině kostelů vidět pestré zdobení hlavic sloupů. Nejpestřejší škálu výzdoby hlavic nalezneme ve Vinci. Zde se nacházejí hlavice zdobené akantovými motivy, propletenými do různých útvarů, případně kombinované s páskovým motivem, dále hlavice s vpadlými poli, někdy doplněné pletenci a hlavice se soustřednými půlkružnicemi.[24] Ve Vinci jsou soustřednými půlkružnicemi na hlavicích doplněna vpadlá pole. Hlavice se soustřednými půlkružnicemi se nachází i v kostele v Potvorově. Oproti podobnému motivu na vineckých hlavicích jsou půlkružnice subtilnější, tudíž je jich více vedle sebe a pokrývají celou hlavici. Dále se v Potvorově nachází hlavice s páskovým pletencovým motivem a to v jednodušších i složitějších formách.[25] V Kostomlatech se nachází konzoly (Merhautovou označovány jako hlavice sloupků, dnes zde ale žádné sloupky nejsou), které jsou zdobeny vpadlými poli, doplněnými na hraně jakousi ozdobnou kapkou.

Pestré jsou rovněž hlavice na portálech kostelů. V Potvorově jsou hlavice portálu zdobeny buď schematickými akantovými lístky, nebo přesekávanými kružnicemi spojenými páskou. Stejně hlavice mají i sloupky v rohu předsíně. Na portálu vedoucím na tribunu kostela se nacházejí hlavice se soustřednými půlkružnicemi, stejně jako jiné hlavice v interiéru kostela. Hlavici se schematickými akantovými listy můžeme vidět také na portálu vineckého kostela. Ostatní hlavice portálu jsou zdobeny palmetami. Hlavice sloupků, které předstupují před vinecký portál, jsou zdobeny čtyřmi reliéfními orly.

V Libčevsi je hlavice pouze jediná, a to na sdruženém okénku ve věži. Sloupek s hlavicí sice není původní, ale můžeme předpokládat, že vyměněný sloupek je stejný nebo podobný jako původní sloupek. Hlavice sloupku je zdobena čtyřmi akantovými listy. V Údlících se sloupky s hlavicemi nacházejí pouze ve zmenšené podobě na apsidě, kde podpírají obloučkový vlys. Zde se nacházejí pouze krychlové hlavice s vpadlými poli.

Patky sloupků na kostelech ve Vinci, v Potvorově a v Kostomlatech pod Milešovkou jsou obvykle doplněny o drápky. Drápky jsou buď hladké, nebo rýhované. Jinou podobu má jeden drápek na portálu kostela v Kostomlatech, ten je zploštělý a ozdobený jednoduchou palmetkou.[26]

Sochařská výzdoba kostelů skupiny je skromná. Reliéfně zdobeny jsou dnes pouze dva tympanony, a to na portálu kostela ve Vinci a dále na portálu kostela v Libčevsi. Na obou tympanonech se nachází reliéf kříže, ve Vinci s ukřížovaným Kristem a dvěma klečícími postavami po stranách, v Libčevsi je kříž na každé straně doplněn o dva kulaté útvary. Nad archivoltou libčevského portálu je navíc dochován reliéfně provedený řecký kříž v kruhu. Nad portálem kostela ve Vinci se na římse dochovaly reliéfy dvou masek. Masky jsou pojety schematicky. Jedna maska se nachází také na želkovické rotundě. Její původní podobu však bohužel neznáme. Za sochařskou výzdobu můžeme rovněž považovat již zmíněné orlí hlavice na portálu vineckého kostela. Na portálu kostela ve Vroutku, který vede do věže kostela, se nachází vousatá hlava provedená v poměrně vysokém reliéfu.[27] Na ostatních kostelech se žádná sochařská výzdoba nenachází.

4 Umělecké vlivy na utváření kostelů

Kostely sledované skupiny jsou velmi pestré, ale zároveň mají mnoho společného. Je jisté, že nejsou prací jedné umělecké huti či architekta.⁵⁰ Do utváření kostelů se promítala jak domácí tradice, tak také umělecké podněty ze vzdálenějších míst. Nemůžeme také přijmout hypotézu, že kostely byly pracemi cisterciáckých hutí, jak předpokládali někteří badatelé.⁵¹

Stavby ale v některých částech a detailech vykazují cisterciácké vlivy, především vlivy kláštera v Oseku. Na západní stěně klášterního kostela v Oseku se dochovaly profilované lizény, které se shodují s lizénami na sledovaných kostelech.⁵² Také ústupkový portál spojující křížovou chodbu a bývalý klášterní kostel v Oseku má některé shodné znaky s portály kostelů skupiny. Osecký portál je ústupkový, hrany jeho ústupků jsou vyžlabeny. Podobně jako na portálech kostelů v Libčevsi, Potvorově a Vinci je vyžlabená část tvořena částečně výžlabkem a částečně subtilnějším oblým prutem. Zatímco na některých portálech skupiny byly do rohů ústupků vloženy polosloupky, na portálu oseckém můžeme vidět sloupky celé. Mencl motiv vložení polosloupků v rozích portálových ústupků považuje za cistercko-burgundský vliv.⁵³ Osecký portál tedy mohl sloužit jako vzor pro portály vesnických kostelů v severozápadních Čechách,⁵⁴ ale nedokazuje to přímé působení cisterciácké huti. Za cisterciácký vliv můžeme považovat tympanony portálů, ty jsou buď hladké, nebo mají v reliéfu motiv kříže.⁵⁵ Dalším cisterciáckým motivem jsou náběžní štítky, které se vyskytují na žebrech klenby kostela v Kostomlatech.⁵⁶ Jak je vidět, na kostelech jsou některé detaily, které souvisí s cisterciáckou architekturou. To však neznamená, že kostely byly prací cisterciáckých hutí. Navíc se na kostelech objevují motivy, které jsou podobné nebo shodné jako motivy na klášterních kostelech jiných řádů než jsou cisterciáci. Například Merhautová spatřuje analogii žebér na klenbě v presbytáři kostela v Kostomlatech pod Milešovkou v žebro klášterního kostela v Teplé, kde se ovšem prut nachází jen jeden.⁵⁷ Dále Nováček upozorňuje na shodnou soklovou profilaci pilíře vynášející tribunu kostela v Potvorově a

⁵⁰ Jak to navrhuje Merhautová ve svém článku: MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, 228–253. Také Birnbaum považuje kostely za dílo jednoho kočovného architekta nebo huti: BIRNBAUM 1931, 34–35.

⁵¹ BACHMANN 1941, 64, 80; DITTRICH 1983, 149–169.

⁵² Jak na to upozorňuje Dittrich: DITTRICH 1983, 156; FEUERBACH 2009, 124, Abb. 52.

⁵³ MENCL 1960b, 13.

⁵⁴ FEUERBACH 2009, 122. Kuthan vidí těsnou souvislost oseckého portálu s portálem v jižní stěně kostela v Kostomlatech pod Milešovkou: KUTHAN 1982, 94, Abb. 43.

⁵⁵ FEUERBACH 2009, 119, pozn. 44.

⁵⁶ Podle Merhautové odkazují na vzor v podobných motivech v klášteře v Oseku: MERHAUTOVÁ 1971, 146.

⁵⁷ V Kostomlatech pod Milešovkou jsou tři souběžné pruty. MERHAUTOVÁ 1971, 146.

profilaci původních románských pilířů mezilodní arkády klášterního kostela v Kladrubech.⁵⁸ Jak ale Merhautová upozornila, podoba kostelů umělecky nesouvisí s řádovou architekturou a není podmíněna činností řádů.⁵⁹

Dále na kostelech spatřujeme vlivy alsaské. Opět se na kostelech skupiny projevují spíše v detailech, které mají analogie na některých alsaských stavbách. Na alsaských románských kostelech z poslední čtvrtiny 12. století se objevuje členění stěn plastickými lizénami. Takovéto lizény se rozšířily v průběhu prvních desetiletí 13. století z Alsaska přes jihozápadní Německo do střední Evropy.⁶⁰ Plastické lizény se objevují například na kostele v Rosheimu. Na některých částech stavby mají lizény stejnou profilaci jako lizény na našich kostelech, na jiných částech se profilace lizén liší.⁶¹ Další analogie pro některé detaily se objevuje na klášterním kostele v Murbachu. Na fasádě východní stěny kostela Merhautová spatřuje analogii ke sloupkům podpírajícím obloučkový vlys na apsidě údlického kostela.⁶² Na východní stěně kostela v Murbachu podpírají ozdobné sloupky každý druhý oblouček obloučkového vlysu, čímž je vytvořena jakási slepá trpasličí galerie.⁶³ [28] Na obou zmiňovaných kostelech dále můžeme vidět obloučkový vlys, který schodišťově opisoval sklon střechy, podobně jako tomu bylo na východním štítu kostela ve Vroutku.⁶⁴ [29] Portály a okna některých alsaských kostelů z poslední čtvrtiny 12. století byly zdobeny bobulemi, které se postupně dostaly i na naše kostely.⁶⁵ Bobulky se nachází např. na západním portálu kostela v Sigolsheimu, na západním portálu bývalého kostela v Türkheimu, ale také na okně chóru kostela v Pfaffenheimu.⁶⁶ [30]

Portály kostelů skupiny vychází především z alsaských a bamberských zdrojů. Tento alsasko-bamberský proud se dostává současně do Chebu a do severozápadních Čech, proto můžeme na kostelech spatřovat některé podobnosti jako na kostele sv. Mikuláše a Alžběty v Chebu či na chebské falci.⁶⁷ Příbuzné jsou například portály kostelů s portálem kostela v Chebu a s portály chebské hradní huti. Portály skupiny ale vznikaly na Chebu nezávisle a souběžně s ním. Spíše přijímaly ještě další podněty ze současného saského umění.⁶⁸ Na alsaských stavbách spatřujeme sloupky vrstlé do ústupků portálů a krychlové

⁵⁸ NOVÁČEK 2010, 41.

⁵⁹ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, 249.

⁶⁰ LÍBAL 1949, 63.

⁶¹ Odlišná profilace lizén v Rosheimu se skládá ze dvou útlých prutů na každé straně lizény, zatímco lizény na našich kostelech mají vyžlabené hrany: KAUTZSCH 1944, 223, Abb. 252.

⁶² MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, 239–240.

⁶³ KAUTZSCH 1944, 172, Abb. 143.

⁶⁴ Tento motiv se objevuje např. na východním štítu kostela v Murbachu, objevuje se i v Rosheimu: KAUTZSCH 1944, Abb. 140, 242.

⁶⁵ LÍBAL 1949, 64.

⁶⁶ KAUTZSCH 1944, 282, Abb. 337, 342.

⁶⁷ MENCL/BENEŠOVSKÁ/SOUKUPOVÁ 1978, 51.

⁶⁸ MENCL 1960b, 13.

hlavice ozdobené akantem, případně patky s nárožními drápky.⁶⁹ Ostění západního portálu kostela v Alspachu vyrůstá z profilované trnože a je ukončené profilovanou římsou, která se podle odstupněného ostění zalamuje. Chybí zde úplně část hlavic. Také zde spatřujeme vyžlabené hrany ústupků.⁷⁰ Podobně je tomu i na našich kostelech, kde se na portálech nachází profilovaná trnož, ze které vyrůstá ostění portálů, zakončené hlavicemi a zalamující se římsou. Na našich kostelech spatřujeme i vyžlabené hrany ústupků. Podle Líbala však vyžlabení portálových ústupků pochází z Francie, odkud ho přenesli cisterciáci do střední Evropy přes Alsasko.⁷¹ Dále se na jižním portálu kostela v Rosheimu objevují předstupující sloupky, které můžeme vidět u portálů kostela ve Vroutku, Kostomlatech, Vinci a Potvorově. Tyto předstupující sloupky vynášejí hladký oblouk vyčnívající z plochy zdi, podobně jako na kostele ve Vinci. Portál v Rosheimu je podobný portálům sledovaných kostelů pouze předstupujícími sloupky, jinak byl utvářen odlišně.⁷² [31] Líbal spatřuje analogii vinecké a potvorovské tribuny se západní tribunou kostela v Lautenbachu, a to především v tom, že se zde nachází výklenek pro oltář.⁷³

Zásadní vliv na podobu sledovaných kostelů měla stavba východního chóru dómu v Bamberku. [32] Přes tuto stavbu se k nám navíc dostávaly některé alsaské vlivy. V Bamberku však jednotlivé články dosahují složitějších forem než podobné články na našich kostelech. Východní část bamberského dómu je zakončena polygonálním chórem. Na něm se objevují okna s bohatou profilací, do jejichž ústupků jsou vloženy oblé pruty. Podobně utvářená ostění oken se nachází i na sledovaných kostelech, i když mají o něco menší měřítko a zjednodušenou formu. Podobně jako na našich kostelech jsou i v Bamberku do okenních ústupků vloženy oblé pruty, případně mají okna vyžlabené hrany ústupků. Okna bamberského dómu jsou také zdobena četnými bobulemi. Na rozdíl od bobulek na našich kostelech jsou jednotlivé bobule v Bamberku profilované.⁷⁴ Jak jsme ale mohli vidět, okna s ústupky, do kterých jsou vloženy pruty, mají pravděpodobně kořeny v Alsasku. Také motiv bobulek pochází z Alsaska a k nám se dostal přes Worms a Bamberk.⁷⁵

⁶⁹ Jako tomu je například na jižním portálu kostela v Rosheimu a jižním portálu kostela v Sigolsheimu: KAUTZSCH 1944, Abb. 255, 343.

⁷⁰ KAUTZSCH 1944, Abb. 226.

⁷¹ LÍBAL 1949, 64.

⁷² Portál kostela v Rosheimu není ústupkový, má reliéfně zdobené ostění, které volně přechází v archivoltovou část: KAUTZSCH 1944, 226, Abb. 255.

⁷³ LÍBAL 1949, 65.

⁷⁴ WINTERFELD 1979, Abb. 99, 100.

⁷⁵ Podobná ostění můžeme vidět např. na kostelech v Rosheimu a Pfaffenheimu, bobule se nachází např. na kostelech v Sigolsheimu, Türkheimu, Pfaffenheimu. Na původ ostění oken a bobulí upozornil Líbal: LÍBAL 1949, 64.

Podobné je také členění stěn bamberského chóru a věží. Vnější líce zdiva lodi a věže dómu jsou členěny profilovanými lizénami ukončenými obloučkovým vlysem, rovněž profilovaným. Nad okny chóru a nad obloučkovým vlysem se nachází zubořez a pás palmet. Palmetkami ozdobenou hlavní římsu spatřujeme na kostele ve Vinci a v Údlících. V Bamberku mají však palmetky složitější tvary.⁷⁶ Věže dómu jsou členěny nárožními lizénami a jednotlivá patra rozdělují pásy s obloučkovým vlysem a zubořezem. Lizény na našich kostelech se svou profilací blíží lizénám v Bamberku.

Románský portál dómu je ústupkový, do ústupků jsou vloženy útlé sloupky. Hrany ústupků jsou vyžlabeny. Hlavice portálu jsou však zdobeny figurálně. Podobně utvářené jsou i naše ústupkové portály.

V profilovaných žebrech ve východní kryptě bamberského dómu spatřujeme analogii k profilaci klenebních žeber na tribuně potvorovského kostela.⁷⁷ Také jiní badatelé se kloní k názoru, že žebra na tribuně o profilu čtverce s prutem vespod se šíří z Ebrachu a Bamberka k nám.⁷⁸

⁷⁶ Hlavní římsa s motivem palmetek se nachází např. na severní stěně lodi kostela nad pásem zubořezu a ve spodní části věží rovněž nad pásem zubořezu: WINTERFELD 1979, Abb. 105, 157.

⁷⁷ LÍBAL 1949, 64.

⁷⁸ MENCL/BENEŠOVSKÁ/SOUKUPOVÁ 1978, 51.

5 Datování východního chóru v Bamberku a jeho vliv na sledovanou skupinu kostelů

Stavba východního chóru bamberského dómu úzce souvisí se západním chórem dómu ve Wormsu. Především jsou si oba chóry podobné, co se týče dekorativní složky a užití sochařských detailů jako jsou zubovitý profil (v Bamberku lemující Adamovu bránu, ve Wormsu na severní stěně) a trojitě odstupněný obloučkový vlys. Podobnost v detailech můžeme spatřovat také v sochařských motivech na oknech chóru bamberského dómu a trpasličí galerie wormského západního chóru.⁷⁹ Tradičně byl západní chór ve Wormsu datován mezi roky 1170–1230. V 80. letech 20. století byl však udělán dendrochronologický průzkum, díky němuž se podařilo datování západního chóru dómu upřesnit.⁸⁰ Dóm ve Wormsu byl svěcen v roce 1181 za asistence císaře Friedricha Barbarossy. Toto datum je rovněž datem dokončení západního chóru.⁸¹ Tím se tedy posouvá i datování wormsky orientovaného východního chóru v Bamberku.

Dóm v Bamberku, postavený císařem Jindřichem II., svěcený roku 1012, byl v roce 1185 těžce poškozen požárem. Kostel tedy musel být obnoven. Tradičně byl počátek stavby východního chóru kladen do roku 1215 a spojován s bamberským biskupem Ekbertem von Andechs-Meranien. Za jeho krátké vlády byl v roce 1208 zavražděn král, proto byl počátek stavby posouván až do roku 1215. Hubel se však domnívá, že dóm musel být stavěn dříve, a to za vlády biskupa Otta II. nebo jeho následovníka Tima (1196–1201), jak tomu ukazují stylové formy. Navíc stavebníkem podle Hubela nebyl biskup, ale sbor kanovníků. K tomu odkazuje fakt, že veškeré změny během stavby byly často protichůdné, a proto za nimi stálo spíše více osob, tedy pravděpodobně dómská kapitula.⁸²

Dnes se tedy vznik východního chóru bamberského dómu klade nejpozději do 90. let 12. století,⁸³ což má vliv i na datování sledované skupiny kostelů. V literatuře je skupina kostelů datována mezi roky 1220 a 1250.⁸⁴ Pokud ale přihlédneme k nejnovějším poznatkům o datování stavby východního chóru v Bamberku, můžeme posunout dataci kostelů do prvních desetiletí 13. století.

⁷⁹ HUBEL 2001, 74–75; HOTZ 1998, 64–74.

⁸⁰ NOVÁČEK 2010, 42–43.

⁸¹ HUBEL 2001, 64–74.

⁸² HUBEL 2001, 74.

⁸³ NOVÁČEK 2010, 43.

⁸⁴ Mecl datuje skupinu do 4. desetiletí 13. století, Líbal do 4.–5. desetiletí 13. století. Merhautová mezi konec 2. desetiletí 13. století a rok 1240, Dittrich do 2. čtvrtiny 13. století atd.: MENCL 1939, 19–41; LÍBAL 1949, 57–66; MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, 228–253; DITTRICH 1983, 149–169.

6 Katalog kostelů

6.1 Kostomlaty pod Milešovkou

Kostomlaty pod Milešovkou leží na severním úpatí Českého Středohoří, 7 km východně od Bíliny v okrese Teplice.

V písemných pramenech je ves uváděna až roku 1333, kdy Boreš z Rýzmburka⁸⁵ a jeho synové prodali Chotěborovi z Herštejna a jeho manželce Ofce u Kostomlat vybudovaný hrad.⁸⁶ Ves Kostomlaty je však pravděpodobně starší než hrad. Hrad stával na kopci jihovýchodně od vsi a jeho části jsou zde dodnes patrné. Příslušenství hradu nebylo nijak velké, patřily k němu kromě Kostomlat čtyři vesnice a jedno manství.⁸⁷ Durdík předpokládá, že hrad si nechali postavit páni z Rýzmburka před rokem 1333.⁸⁸ Pánům z Rýzmburka, konkrétně Borešovi z Rýzmburka (pradědovi zmíněného Boreše z Rýzmburka), patřil také hrad Osek, nazývaný Rýzmburk. Podle Sedláčka tedy i ves Kostomlaty byla příslušenstvím hradu Osek, a protože byla od Oseka značně vzdálená, nechali si zde páni z Oseka (respektive páni z Rýzmburka) postavit hrad.⁸⁹ Velímský se domnívá, že si hrad nechal postavit některý z příslušníků rodu Hrabšiců k ochraně severovýchodní části hrabišického dominia. Podle jeho názoru existence hradu navázala na předpokládané raně feudální sídlo, které stálo při kostele ve vsi.⁹⁰

Od Chotěbora z Herštejna v roce 1335 hrad koupil moravský markrabě Karel, později císař Karel IV.⁹¹ Jeho další majitelé se poměrně často střídali. Roku 1434 ho dobyl Jakoubek z Vřesovic, který ho později odkoupil.⁹² Po roce 1562 už ke hradu patřilo pouze městečko Kostomlaty.⁹³ V roce 1670 Jan Humprecht Černín vystavěl ve vsi nový zámek (hrad byl dříve opuštěn a zřítel se).⁹⁴

⁸⁵ Boreš z Rýzmburka (†před rokem 1349) byl pravnukem Boreše (†1278). Boreš byl bratrem Slavka z rodu Hrabšiců. Po Borešovi (†1278) pokračuje rod pánů z Rýzmburka. Viz: rodokmen Hrabšiců a pánů z Rýzmburka, VELÍMSKÝ 2002, 272–275.

⁸⁶ RBM III, 2070, 809–810.

⁸⁷ SEDLÁČEK 1936, 204.

⁸⁸ DURDÍK 2009, 278–280.

⁸⁹ SEDLÁČEK 1936, 203–204.

⁹⁰ VELÍMSKÝ 2002, 57, 95–96.

⁹¹ RBM IV, 159, 61.

⁹² AČ II, 654, 475.

⁹³ ANDĚL 1984, 221.

⁹⁴ SEDLÁČEK 1908, 443–444.

6.1.1 Kostel sv. Vavřince

Nynější podoba kostela je výsledkem přestaveb z let 1657 a 1737, kdy byl kostel prodloužen směrem na západ. V této době zanikla západní část původního románského kostela.⁹⁵ V roce 1737 nechal kostel přestavět jeho tehdejší držitel Kostomlat Filip hrabě z Clary a Aldringen.⁹⁶

Z původního kostela se zachoval pouze presbytář a část zdiva lodi kostela. Presbytář dnes slouží jako sakristie, nad ním se tyčí barokní věž.

Kostel byl postaven z pečlivě tesaných pískovcových kvádrů. Obíhá ho profilovaná trnož, která je nejvíce patrná na jižní straně. Ta spočívá na soklu, na jižní straně o něco vyšším, než na ostatních stranách, kde je sokl zakryt okolním terénem. Trnož se skládá z oblounu a výžlabku a jednoho subtilnějšího oblounu.

Zdivo původního románského kostela je na jižní straně odkryto těsně pod okno přestavěného barokního kostela. Vnější líc obvodového zdiva na jižní straně byl původně členěn lizénami. Dnes jsou lizény osekané, jejich původní umístění je ale patrné v místě trnože. Lizény zde byly pravděpodobně dvě, a to jedna krajní a jedna v ose stěny. V jižní zdi je prolomen portál, dnes dochovaný torzálně. Portál je složen z jednoho ústupku, do jehož rohů jsou vloženy sloupky. Na obou stranách je sloupek dnes patrný, i když je ve špatném stavu. Spodní část portálu je dochována o něco lépe. Nachází se zde sokl a patka, která byla u sloupků doplněna o drápky. Jeden drápek má obvyklý tvar, druhý je zdoben reliéfní palmetkou. Na několika místech ostění portálu je dnes patrný palmetový dekor. Ve spodní části sloupků jsou stopy po tordování. Hlavice sloupků jsou dnes úplně osekané. Archivolta zde také chybí. Značně poškozený tympanon je lemován profilovaným obloučkovým vlysem. Vlastní portálový otvor má tvar sedlového portálu.⁹⁷ Nad portálem byla zřejmě stříška, kterou vynášely dva sloupky předstupující před samotný portál. Stopy po těchto sloupcích jsou zde patrné a to v místě soklu. Stříška je dnes dochována pouze v obrysu. Do zdiva vedle portálu je vložen kvádr zdobený vyrytou kružnicí s palmetovým čtyřlístem.

Na severní straně je původní románské zdivo patrné jen do výšky čtyř řad kvádrů. Kromě již zmíněné trnože není nijak členěno, nejsou zde ani patrné stopy po lizénách.

Románské zdivo presbytáře je patrné do výšky cca 3 metrů. Vnější stěny presbytáře nebyly členěny lizénami. V jižní zdi presbytáře je prolomeno jedno okno. Okno je

⁹⁵ MERHAUTOVÁ 1971, 145.

⁹⁶ MIKOVEC 1860, 67.

⁹⁷ Podle Dittricha to odkazuje na gotické tvarosloví a tento portál je jedním z nejstarších sedlových portálů u nás: DITTRICH 1983, 164. Podle Merhautové jde ovšem od nadpraží nesené konzolami: MERHAUTOVÁ 1971, 146.

půlkruhově zaklenuté a má profilované ostění. To se skládá z jednoho ústupku. Vnější hrana je vyžlabena a ozdobena bobulemi. Druhá hrana je také vyžlabena.

V ose východní zdi presbytáře je prolomeno jedno kulaté okno. Jeho profilované ostění se skládá se z jednoho ústupku. Je lemováno profilovaným obloučkovým vlysem. Druhá hrana ústupku je vyžlabena a je do ní vložen oblý prut. Na severní straně presbytáře se nachází jedno okno, a to naproti oknu na straně jižní. Okno má profilované ostění, které se skládá z jednoho ústupku. Obě hrany ostění jsou vyžlabeny.

V interiéru se zachoval presbytář původního kostela. Původní zdivo lodi, je překryto novější omítkou. Presbytář románského kostela dnes slouží jako sakristie a část lodi původního kostela jako presbytář. Presbytář dělí od lodi zeď, která sem byla doplněna při úpravách kostela. Původně byl presbytář od lodi oddělen hladkým vítězným obloukem podepřeným klenutým pasem. Od paty oblouku probíhá profilovaná římsa. Ta se v místě pasu zalamuje. Skládá se ze dvou výžlabků a dvou oblounů, které se střídají. V místě pasu je směrem dolů rozšířena o profilovanou konzolu. V severní stěně lodi se dochoval pouze půlkruhově zaklenutý portálek.

Presbytář má čtvercový půdorys, je zaklenut křížovou klenbou. Řešení klenebních žeber je zcela neobvyklé. Žebra se skládají ze tří souběžných oblých prutů.[33] V křížení jsou spojena čtvercovým svorníkem. V koutech presbytáře vybíhají žebra z konzol.⁹⁸ Konzoly mají tvar připomínající krychlové hlavice s vpadlými poli. V dolní části je prstenec. V severovýchodním koutě presbytáře nedosedají pruty přímo na konzolu jako v ostatních koutech, ale mezi pruty a konzolu je vložen profilovaný útvar, skládající se ze dvou oblounů a výžlabku. Z něho teprve vybíhají žebra. Zde jsou také žebra doplněna o náběžní štítky. V místech, kde není již zmíněný profilovaný útvar, vybíhá z konzoly vždy pouze prostřední prut, ostatní dva jaksi visí ve vzduchu. Náběžní štítky u těchto žeber chybí. Konzola v jihozápadním koutě presbytáře navíc částečně nasedá na profilovaný útvar, který vynáší klenutý pas pod vítězným obloukem a který sem probíhá skrz zeď.

Okna mají v interiéru rovněž zdobená ostění. Okno na jižní straně presbytáře má stejné ostění jako z vnější strany. Je tedy jednou odstupněné, jeho hrany jsou vyžlabeny a je ozdobeno bobulemi. Okno naproti, tedy na severní straně, je také jednou odstupněné, má obě hrany vyžlabené, tentokrát bez bobulí. Poslední, tedy kulaté okno na straně východní, má jednou odstupněné ostění. Je lemováno pásem reliéfně provedených palmetek, a útlým prutem. Hrana ústupku je vyžlabená.[34]

⁹⁸ Merhautová píše, že žebra nasedají na hlavice sloupků. Dnes zde ale žádné sloupky nejsou. Je ale pravděpodobné, že zde sloupky původně byly, nasvědčují tomu hlavice, ze kterých vybíhají žebra. MERHAUTOVÁ 1971, 146.

6.1.2 Původní podoba kostela

Jak již bylo zmíněno, z původního kostela se zachoval čtvercový presbytář (dnes slouží jako sakristie) a část lodi. Nevíme, jak přesně byla loď kostela dlouhá. Dittrich předpokládá, že měla obdélný tvar. Usuzuje tak podle polohy portálu, který byl podle něho prolomen v ose zdi, jak tomu bylo na kostelech ve Vroutku a v Potvorově. Jak je dnes patrné, byla loď o něco širší než presbytář. Západní část kostela je úplně nahrazená novější přestavbou, takže není jisté, zda měl na této straně kostel věž. Dittrich existenci věže předpokládá, podle něho vyrůstala nad tribunou.⁹⁹ S tím souhlasí i Prix.¹⁰⁰ Vnější líc obvodového zdiva na jižní straně kostela byl členěn obdobně jako ostatní kostely skupiny lizénami, které vyrůstaly z profilované trnože. Na obvodovém zdivu na ostatních stranách lodi, ani na presbytáři se stopy po lizénách nedochovaly. Protože původní zdivo kostela není odkryto ve své původní výšce, můžeme se pouze domnívat, že lizény byly ukončeny obloučkovým vlysem.

Portál na jižní straně kostela byl složen z jednoho ústupku, do jehož rohu byl vložen sloupek. Spočíval na nízkém soklu a patce, která byla u sloupků doplněna o drápky. Ostění portálu bylo reliéfně zdobené palmetovým dekorem, který je na několika místech dnes patrný. Sloupky byly tordované, jak je patrné ve spodní části sloupků. Na sloupky dosedaly zdobené hlavice, dnes ale úplně osekáné. Archivolta, dnes rovněž osekaná, pravděpodobně odpovídala tvaru ostění. Nejisté je, jestli měla stejné reliéfní zdobení jako ostění portálu. Tympanon byl lemován profilovaným obloučkovým vlysem. Podoba tympanonu není jistá, nevíme, zda byl zdobený reliéfem nebo hladký. Před portál předstupovala dvojice sloupků, jak je patrné podle soklu, který je představen před stěnu portálu. Sloupky pravděpodobně vynášely stříšku.¹⁰¹

O podobě interiéru máme o něco menší představu než o podobě vnějších částí kostela. Dochovaný je pouze presbytář a neodhalené zdivo lodi kostela. Merhautová předpokládá, že byl původní kostel tribunový.¹⁰² S tím souhlasí i Dittrich. Portálkem v severní stěně vítězného oblouku kostela se podle něho vystupovalo na schodiště, které vedlo v síle zdi na tribunu. Schodiště na tribunu však přestalo sloužit při barokní přestavbě kostela.¹⁰³ Prix se domnívá, že tribuna byla položena dosti vysoko a západní díl lodi mohl

⁹⁹ DITTRICH 1983, 166.

¹⁰⁰ PRIX 2009, 54.

¹⁰¹ DITTRICH 1983, 164.

¹⁰² MERHAUTOVÁ 1971, 146.

¹⁰³ DITTRICH 1983, 165–166.

tedy být vyvinut do věžové formy, nebo byla věž představena před západní průčelí. Na tribunu byl přístup schodištěm v síle severní zdi.¹⁰⁴

Největší pozornost přitahuje neobvyklé řešení klenebních žeber v presbytáři. Žebra v podobě tří sdružených prutů nemají analogie. Merhautová poznamenává, že tato podoba žeber navazuje na podobu žeber kostela v Teplé, kde je prut ovšem pouze jeden.¹⁰⁵ Je možné, že všechny pruty začínaly náběžními štítky. Náběžní štítky se dnes vyskytují jen na jedné straně, kam je navíc mezi konzolu a pruty vložena profilovaná část. Nejisté je také to, jestli konzoly, které vynášejí klenební pruty, dosedaly na sloupky jako hlavice nebo vybíhaly z konzolek tak, jak je známe dnes. Až na jednu část navíc na konzolu dosedá vždy jen prostřední prut, krajní dva visí částečně ve vzduchu, aniž by byly něčím podepřené. To nasvědčuje tomu, že pruty vybíhaly z hlavice, která dosedla na sloup vloženy do kouta presbytáře. Ostatně o sloupcích se zmiňuje i Merhautová.¹⁰⁶

¹⁰⁴ PRIX 2009, 54.

¹⁰⁵ MERHAUTOVÁ 1971, 146.

¹⁰⁶ Merhautová píše, že žebra dosedala na kubické hlavice sloupů v rozích chóru. Dnes se ale žádné sloupky v rozích presbytáře nenacházejí. MERHAUTOVÁ 1971, 146.

6.1.3 Vznik kostela

Písemné zmínky o vzniku kostela bohužel nemáme. Velímský předpokládá, že kostel mohl stavět některý z příslušníků rodu Hrabšiců, který měl při kostele své sídlo. Domnívá se, že kostel vznikl v době Bohuslavova působení, tedy mezi léty 1202–1241.¹⁰⁷ Bohuslav byl komoří králů Přemysla Otakara I. a Václava I., zemřel roku 1241. Byl otcem Boreše, praděda Boreše z Rýzmburka, který prodal v roce 1333 hrad v Kostomlatech. Stavebníkem kostela mohl být někdo, kdo se podílel na stavbě klášterního kostela v Oseku. S cisterciáckým klášteřem v Oseku, se zde totiž nabízí souvislost. Fundátorem kláštera byl otec Bohuslava Slavek. Slavek pozval do Oseka valdsaské cisterciáky, aby zde v roce 1206 začali se stavbou konventního chrámu. Jeho syn na otcovo dílo navázal. První etapa výstavby konventu byla dovršena za Bohuslavova syna Slavka (vnuka Slavka, fundátora kláštera), který se stal opatem kláštera.¹⁰⁸ Je tedy možné, že si některý z příslušníků rodu Hrabšiců nechal postavit v Kostomlatech kostel a přizval si k tomu stavitele z Oseka. Na kostomlatském kostele můžeme vidět podobné architektonické detaily, jako v Oseku: například se zde nacházejí náběžní štítky, připojené k patám žeber v chóru kostela, jak to uvádí Merhautová a Líbal.¹⁰⁹ Navíc je zde také souvislost mezi portálem kostela v Kostomlatech a portálem vedoucím do lodi klášterního kostela v Oseku.¹¹⁰

Umělecko-historická literatura se shoduje v datování založení kostela kolem roku 1230 či ve 30. letech 13. století. Navíc se víceméně shoduje na tom, že na stavbu kostela měli vliv cisterciáci, nebo že zde přímo pracovala cisterciácká, konkrétně osecká, huť.¹¹¹ Prix dokonce uvádí, že se na kostele objevilo velké množství kamenických značek, které stavbu váží ke skupině děl huti oseckého kláštera.¹¹² Bohužel ale blíže nespecifikuje, jestli se zde objevují kamenické značky shodné přímo s oseckým klášteřem nebo shodné s kamenickými značkami z některého jiného kostela skupiny.

¹⁰⁷ VELÍMSKÝ 2002, 57, 95–96.

¹⁰⁸ VELÍMSKÝ 2002, 32–33.

¹⁰⁹ MERHAUTOVÁ 1971, 146; LÍBAL 1949, 65.

¹¹⁰ KUTHAN 1982, 94.

¹¹¹ BACHMANN 1941, 64; DITTRICH 1983, 166; LÍBAL 1949, 66; MERHAUTOVÁ 1971, 247; PRIX 2009, 53–54.

¹¹² PRIX 2009, 53–54.

6.2 Libčeves

Obec Libčeves leží 12 km jihovýchodně od Bíliny, v okrese Louny.

První zmínka o obci pochází z roku 1088.¹¹³ Je to však falzum z mnohem mladší doby.¹¹⁴ Další zmínka se nachází v listině z roku 1295. Ta se vztahuje k jakémusi Smilovi z Libčevsi (Zmilo de Lubschevez).¹¹⁵ O něm se v listině hovoří jako o manovi Boreše z Rýzmburka.

Ve 14. století Libčeves patřila pánům ze Žerotína, v letech 1390–1401 byla majetkem Pešíka a od roku 1416 Křištofa z Minic. Jeho potomci prodali Libčeves v roce 1437 Václavovi Cardovi z Petrovic. Později zde měla vlastnictví větev pánů z Vartenberka. Na počátku 16. století drželi Libčeves Vřesovci a po nich od roku 1544 Jaroslav Beřkovský ze Šebířova. Od roku 1548 měl Libčeves Kaplír ze Sulevic, jehož potomci jí v roce 1588 prodali Janu Vřesovci z Vřesovic. Rod Vřesovců zde byl až do roku 1642, kdy prodal Libčeves Kryštofovi Ferdinandovi z Lobkovic. Po vymření tohoto rodu se dostala Libčeves do knížecího majetku.¹¹⁶

¹¹³ RBM I, 175, 78.

¹¹⁴ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, pozn. 34.

¹¹⁵ RBM II, 1684, 724–725.

¹¹⁶ SEDLÁČEK 1908, 529.

6.2.1 Kostel Stětí sv. Jana Křtitele

Z původního románského kostela se dodnes dochovala pouze věž a zdivo lodi. K lodi se připojuje gotický presbytář. Kostel je vystavěn z pečlivě tesaných pískovcových kvádrů světlé barvy, které jsou na věži dekorativně proloženy několika kvádry tmavými. Kostel má obdélnou loď, na západní straně se k ní připojuje věž a na straně východní již zmíněný gotický presbytář. Na jižní straně je přistavěna novodobá předsíňka, na straně severní při presbytáři novodobá sakristie.[35]

Loď kostela a věž obíhá profilovaná trnož, na jižní straně značně poškozená. Vnější líce obvodového zdiva kostela nejsou, na rozdíl od ostatních kostelů skupiny, členěny lizénami. Na severní a jižní stěně lodi je dodnes patrný obloučkový vlys, je však značně poškozený. Jednotlivé obloučky mají tvar vlnovky. Na severní straně je obloučkový vlys dochován lépe, na straně jižní je dochován fragmentárně. Nad obloučkovým jsou patrné stopy po zubořezu, který je dnes značně poškozený.

V jižní zdi lodi kostela jsou prolomena dvě okna. Obě okna jsou ve stejné výšce, jsou půlkruhově zaklenuta a mají profilované ostění. Jejich ostění je jednou odstupněné a hluboce se zařezává k okennímu otvoru. Okno blíže k věži je částečně zakryté přístavbou předsínky. Obě hrany ústupku jsou vyžlabeny, z toho jedna je vyžlabena prostě, druhá je tvořena částečně výžlabkem a částečně oblým prutem. Druhé okno je také tvořeno jedním ústupkem a má velmi podobně řešené ostění jako první okno.

Hlavní portál, kterým se vchází do kostela, se nachází v novodobé předsíňce na jižní straně lodi kostela. Portál je značně poškozený, jeho spodní část v místě soklu je dodělána v pozdější době. Je tvořen dvěma ústupky. Hrana prvního ústupku je vyžlabena, do vyžlabení je vložen oblý prut. Hrana druhého ústupku je rovněž vyžlabena, část tohoto vyžlabení tvoří výžlabek a část oblý prut. Ten je o něco subtilnější než prut v první hraně ústupku. Druhý ústupek na pravé straně portálu je dochován částečně. Ostění portálu a archivoly odděluje pravoúhle se zalamující římsa, složená z výžlabku, oblounu a krycí desky. Část archivoly je špatně dochována, ale pravděpodobně měla systém členění stejný jako v ostění. Portál je půlkruhově zaklenutý až na největší archivoltu, která je mírně zahrocená. Tympanon je lemován obloučkovým vlysem, jehož obloučky se pravoúhle zalamují. Tympanon je zdoben reliéfem kříže, který je po obou stranách ramen doplněný o dva kulaté útvary. Podle Dittricha jde o slunce a měsíc.¹¹⁷ Nad archivoltou v ose portálu se nachází reliéf řeckého kříže v kruhu. Portál byl pravděpodobně polychromovaný, stopy po barvě jsou na něm částečně dochovány.

¹¹⁷ DITTRICH 1983, 157.

V severní zdi lodi se nachází dvě okna. Jejich ostění se zalamuje mírně šikmo směrem k okennímu otvoru a není nijak profilované. Směrem k presbytáři ve spodní části je zazděný portál, který pochází z pozdější doby.

Východní stěnu lodi kostela z větší části zaujímá věž. Zde nejsou patrné stopy po obloučkovém vlysu ani zubořezu.

Věž má čtvercový půdorys. Horní část jejího zdiva je ozdobena dvěma pruhy tmavých kvádrů. Spodní pruh kvádrů je přerušovaný. Jižní zeď věže je prolomena dvěma okny. Jedno je elipsovité, jeho ostění se šikmo zalamuje. Druhé okno, osvětlující nevyšší patro věže, je sdružené, jeho sloupek stojí na soklu, má profilovanou patku a dřík složený ze čtyř válcových prutů, které se pootáčejí. Má prstenec a hlavicí zdobenou akantovými listy. Tento sloupek není původní. Byl nahrazen při velké opravě kostela v roce 1927.¹¹⁸

Západní zeď věže je ve spodní části prolomena novějším portálem a dvěma malými okénky. Jedno je čtyřlísté, druhé kulaté. Obě osvětlují schodiště vedoucí do vyšších pater věže. Tato zeď je ve vrchní části ozdobena tmavými kvádry do tvaru berličkového kříže.

V severní zdi věže není žádný okenní otvor. Je zde parný zazděný portál, který do prostoru v patře věže pravděpodobně z panského sídla. Byl půlkruhově zaklenutý, neprofilovaný.[36] Východní strana věže je z větší části zakryta zdí lodi kostela. Nenachází se zde prolomeno žádné okno.

Interiér románské části kostela je zbarokizovaný. Loď kostela je plochostropá. Okna v lodi kostela mají z vnitřní strany hladké ostění, špaleta se zařezává pravoúhle, bankál šikmo směrem k okennímu otvoru. V západní části lodi je přistavěná barokní tribuna. Ta je propojená s věžními prostory lomeným obloukem, který spočívá na profilovaných patkách. Portálkem v severní stěně věže se dostaneme na schodiště v síle zdi, které nás dovede do dalšího patra věže. To je kryté plochým stropem. Věž obsahuje v přízemí valeně klenutý prostor, v prvním patře je prostor věže zaklenut křížově.

¹¹⁸ MERHAUTOVÁ 1971, 157.

6.2.2 Původní podoba kostela

V letech 1907 a 1927 proběhly velké opravy kostela. V té době byly vyměněny poškozené kvádry v lici zdí, poškozené části portálu a v roce 1927 byl doplněn sloupek sdruženého okna na věži.¹¹⁹ Těmto přestavbám předcházely přestavby v gotice (kdy byl k lodi připojen presbytář) a v době barokní.

Původní podoba východní části kostela je dnes naprosto neznámá. Kostel mohl být zakončen například apsidou nebo mohl mít polygonální závěr či čtvercový presbytář, jak je tomu u ostatních kostelů skupiny. Podle Lehnera byla zbořena východní část kostela proto, že jeho velikost kostela nedostačovala tehdejším potřebám.¹²⁰

Vnější líc obvodového zdiva kostela nebyl členěn lizénami, protože zde po nich nejsou patrné stopy. Byl zde pouze obloučkový vlys a zubořez. Podoba oken na severní straně lodi není původní, i tato okna měla pravděpodobně profilované ostění, stejně jako okna na jižní straně. Nahrazen je i sloupek sdruženého okna na jižní straně věže, který však mohl být v době vzniku kostela podobný jako jeho kopie. Portál v jižní stěně kostela se dochoval částečně. Nedochovala se jeho spodní část, předpokládáme ale, že jeho ostění vyrůstalo z profilované trnože.

V interiéru kostela bohužel mnoho z původní podoby kostela nezůstalo. Loď kostela byla pravděpodobně plochostropá.¹²¹ Podoba původní románské tribuny není jistá. Mencl uvádí, že tribuna měla podobu věžní tribuny.¹²² S Menclm souhlasí i Dittrich, který se navíc domnívá, že původní tribuna byla do lodi vestavěna druhotně. K tomu podle něho ukazuje místo portálu.¹²³ Naopak Líbal se domnívá, že zde byla tribuna otevřená do lodi a byla podobná nedochované tribuně v kostele ve Vroutku.¹²⁴ První patro věže, které bylo s tribunou spojené, bylo přístupné portálkem v severní zdi. Portálek je dnes sice zazděný, ale je patrný z vnější strany. Tribuna tedy zřejmě sloužila místnímu šlechtici. Portál v severní stěně věže mohl být napojen na můstek vedoucí do šlechtického sídla.

¹¹⁹ MERHAUTOVÁ 1971, 157.

¹²⁰ LEHNER 1905, 67.

¹²¹ LÍBAL 1949, 61.

¹²² MENCL 1965, 42.

¹²³ DITTRICH 1983, 157, pozn. 17.

¹²⁴ LÍBAL 1949, 61.

6.2.3 Vznik kostela

Vznik kostela nemůžeme spojit s žádnou písemnou zprávou. V roce 1295, kdy se listina zmiňuje o Zmilovi z Libčevsi,¹²⁵ už kostel stál. Je možné, že tento zmíněný Zmilo z Libčevsi měl u kostela své sídlo, které ovšem, stejně jako kostel, nechal postavit někdo z jeho předků.

Starší badatelé datují vznik kostela do konce 12. nebo do počátku 13. století.¹²⁶ Merhautová řadí vznik kostela do třetího desetiletí 13. století.¹²⁷ Mencl datuje kostel podle portálu, který podle něho vznikl kolem roku 1230 a patří k typu portálu bez sloupků.¹²⁸ Dittrich uvádí vznik kostela do 2. čtvrtiny 13. století a domnívá se, že byl postaven oseckou cisterciáckou hutí.¹²⁹

¹²⁵ RBM II, 1684, 724–725.

¹²⁶ VOCEL 1852, 6; NEUWIRTH 1888, 170.

¹²⁷ MERHAUTOVÁ 1971, 157.

¹²⁸ MENCL 1960b, 13.

¹²⁹ Podle něho má portál kostela v Libčevsi některé shodné znaky s portálem spojujícím klášterní ambit a klášterní kostel v Oseku: DITTRICH 1983, 157.

6.3 Potvorov

Obec Potvorov se nachází v severní části okresu Plzeň-sever, 8 km severozápadně od Kralovic.

Ves Potvorov byla pravděpodobně majetkově rozdělena na několik částí. Není ale jisté na kolik. Část patřila pánům z Potvorova, jejichž držby se rozkládaly na Kralovicku a Žluticku ve 12. století.¹³⁰ Druhá část zřejmě patřila Hrabišicům, od kterých později sňatkem tuto část získali příslušníci rodu Švábeniců.¹³¹ Zda měl Potvorov ještě dalšího vlastníka, nevíme.

Nejstarší zmínka o Potvorovu pochází z roku 1193, která se vztahuje k Anežce, manželce Kuna z Potvorova („uxor Cunonis de Potvorov“).¹³² Kuno měl otce Gumpolda a bratry Gumpolda a Dětleba, kteří spolu s ním po otci zdělili nashromážděné statky. Gumpold zemřel před rokem 1192 a své statky odkázal plaskému klášteru. V té době pravděpodobně došlo k rozdělení Kunova a Dětlebova dědictví. Kuno prodal zděděné vesnice jakémusi Draslavovi, od něhož je Anežka vykoupila zpět za vlastní stříbro („meo proprio argento“) a věnovala je pak klášteru v Plasích v již zmíněném roce 1193.¹³³ Další donaci plaskému klášteru Anežka uskutečnila po Kunově smrti (o Anežce se v listině hovoří jako o vdově) v roce 1204. Tato donace se rozrostla na šest vesnic a potvrdil jí také olomoucký biskup Robert.¹³⁴ V roce 1214 tyto vesnice potvrdil plaskému klášteru také král Přemysl Otakar I.¹³⁵ Na listině z roku 1193 mezi svědky vystupuje komorní krále Přemysla Otakara I. Hrabišic Slavek, na listině z roku 1214 je kromě Slavka jmenován i jeho syn Bohuslav. Podle Velímského to značí, že zde byly složitější majetkové poměry, protože Potvorov byl majetkově rozdělen.¹³⁶ Poslední zmínka o Anežce pochází z roku 1219.¹³⁷ Není ale z této listiny patrné, jestli Anežka v té době ještě byla na živu nebo již byla po smrti. Jedná se totiž o potvrzení její donace vsi Močidlec plaskému klášteru. V literatuře se objevuje sice informace, že Anežka Potvorov odkázala plaskému klášteru, konkrétní důkaz – listinu, ovšem nemáme.¹³⁸

Dalšími pravděpodobnými vlastníky Potvorova byli příslušníci rodu Hrabišiců. Všebor Hrabiše zemřel ve druhé polovině roku 1224 bez mužského dědice. Jeho dcery se provdaly na Moravu za pány, později známé jako pány ze Švábenic. Dcera Všeбора

¹³⁰ VANÍČEK 1999, 171.

¹³¹ VELÍMSKÝ 2002, 109.

¹³² CDB I, 342, 308–309; RBM I, 414, 187.

¹³³ ŽEMLIČKA 2002, 114.

¹³⁴ CDB I, 342, 308–309; CDB II, 48, 43–44.

¹³⁵ CDB II, 113, 107–109.

¹³⁶ VELÍMSKÝ 2002, 46.

¹³⁷ CDB II, 187, 172–174.

¹³⁸ VELÍMSKÝ 2002, 109.

Hrabiše Eufémie přinesla věnem Idíkovi ze Švábenic patronát nad klášteřem Křiřovníků na Zderaze a Potvorov. Páni ze Švábenic se stali horlivými podporovateli zderazských křiřovníků. V opisu listiny z roku 1323 Jan Lucemburský potvrzuje donaci zderazskému klášteřu.¹³⁹ Podle Papájíka však jde o chybu v opisování listiny, protože v této době se král Jan Lucemburský v Čechách nezdržoval. Tuto donaci tedy zasazuje mezi roky 1309 a 1311.¹⁴⁰ Konkrétně šlo o donaci Jana a Všeбора, synů Vítka ze Švábenic, kteří zderazskému klášteřu věnovali Potvorov s dvorem a patronátním právem a další tři vsi.

Klášteř křiřovníků na Zderaze však nějaká práva v Potvorově měl již před touto donací. Dokazuje to listina z roku 1281, kde se dočteme o sporu mezi zderazským a plaským klášteřem.¹⁴¹ Tento spor vznikl mezi představeným zderazského klášteřa Petrem a plaským opatem Gerhardem a šlo v něm o to, kterým lidem přísluší hledat útočiště v kostele v době nepokojů po smrti Přemysla Otakara II. Bylo rozhodnuto, že zderazští spolu s poddanými plaského klášteřa budou v přízemku, vrchní část („in superiori parte et turre ipsius ecclesiae“) však není určena pro zderazské poddané.¹⁴² Ota z Kařezu, Konrád z Čachovic a Jindřich řečený Slichtig, kteří jsou v listině zmíněni, byli zřejmě manové zderazského konventu.¹⁴³

Za husitských válek byl kostel zpustořen.¹⁴⁴ V 16. století Potvorov patřil ke kaceřovskému panství a dostal se Florianu Gryspekovi.¹⁴⁵ Většina obyvatel byli luteráni, proto sem Gryspek dosadil luteránského kněze. Neustálé spory s plaským klášteřem byly vyřešeny v roce 1623 tak, že po Bílé Hoře byli Gryspeci odsouzeni ke ztrátě celého kaceřovského panství, které bylo darováno plaskému klášteřu.¹⁴⁶ Od té doby zde duchovní správu vykonávali plasští cisterciáci.

¹³⁹ RBM III, 842, 334–335.

¹⁴⁰ PAPÁJÍK 2009, 111.

¹⁴¹ RBM II, 1235, 533.

¹⁴² V této listině se píše: „*Transactio inter Zderaziensem praepositum et abbatem Plassensem de munitione ecclesiae in Potworow. – „Nos Petrus praepositus de Sderaz, notum set, „quod cum inter – d. Gerhardum, ven. abbatem de Plass ex parte una, et nos ex altera, super capitaneatu munitionis constructe in ecclesia in Potworow, dissensio orta foret, mediantibus viris providis, d. Ottone de Karzez, Conrado de Chachowycz, Henrico dicto Slichting, in quos tanquam in amiables compositores extitit compromissum utrinque, talis compositio intercessit: quod homines nostri tempore generalis discordie sive querre ad dicte ecclesie munitionem refugium habeant, eosque homines prefati d. abbatis libere et sine contradictione aliqua in inferiori parte ecclesie debeant receptare, quam scilicet inferiorem partem ecclesie tam homines prehabiti d. abbatis quam nostri inhabitabunt communiter ac vivent unanimiter et equaliter in eadem. In superiori autem parte et turre ipsius ecclesie homines nostri nihil juris aut potestatis usurpabunt vel vendivabunt, aut super hiis d. abbatem seu suos homines inquietabunt de cetero, sed solummodo erunt contenti, et nos etiam contenti erimus dicta inferiori parte ecclesie“.* – Act. et dat. Prage ad. d. MCCLXXXI^{o. sequenti} secunda feria post dominicam, qua cantatur: Reminiscere.“

¹⁴³ VELÍMSKÝ 2002, 46.

¹⁴⁴ PODLAHA 1909, 93. O tom píše i Lehner, který se odvolává na pamětní knihu potvorovské fary, kde je podle něho napsáno, že byl kostel 200 let zpustořen: LEHNER 1905, 96.

¹⁴⁵ Potvorov je zmíněn v Urbáři panství Kaceřovského z roku 1558: PRUSÍK 1897, 18.

¹⁴⁶ VOREL 1996, 1.

6.3.1 Kostel sv. Mikuláše

Z původního kostela se zachovala obdélná loď s apsidou. Západní věž a štít kostela ve své nynější podobě pocházejí z roku 1825, schodiště přiléhající k věži z roku 1836, předsín na jižní straně a sakristie z roku 1741. V roce 1905 byla snížena dlažba kostela a roku 1941 opraven vnitřek.¹⁴⁷

Kostel je postaven z velkých, pečlivě tesaných pískovcových kvádrů. Na západní straně se k lodi kostela připojuje věž a kryté schodiště z pozdější doby. Nepůvodní je i předsín připojená k lodi z jihu. Loď kostela je původní, románská. Na východě se k lodi připojuje apside, která je nižší než loď kostela. K apsidě z jižní strany přiléhá sakristie, rovněž nepůvodní.[37]

Vnější líc obvodového zdiva lodi kostela obíhá vysoká členěná trnož. Ta se skládá ze zalomeného soklu a ze dvou oblounů, mezi kterými je žlábek. Z trnože vyrůstají profilované lizény. Ty jsou v horní části zakončené profilovaným obloučkovým vlysem. Obloučky na lodi kostela, na rozdíl od apsidy, nemají tvar vlnovky, ale jejich patky se pravoúhle zalamují. Nad obloučkovým vlysem se táhne zubořez. Na apsidě jsou zuby zubořezu oblé, vytvářejí tedy jakési vlnovky. Zubořez na lodi kostela je tvořen čtvercovými zářezy. Na vnější stěně lodi kostela byl původně stejný zubořez jako na apsidě, ale jeho dnešní podoba je nepochopením restaurátorů.¹⁴⁸ Nad zubořezem se táhne profilovaná hlavní římsa. Hlavní římsa na apsidě má odlišnou profilaci, než římsa na lodi kostela. Římsa apsidy pokračuje na krátké úseky východní stěny lodi. Na apsidě je navíc mezi obloučkovým vlysem a zubořezem vložen pás plasticky vystupujících zdvojených vlnovek.

Vnější stěna na jižní straně lodi je členěna šesti profilovanými lizénami na pět nestejně širokých polí. Okrajové lizény jsou o něco širší než ostatní lizény. Stěna je prolomena čtyřmi stejnými okny v každém poli mezi lizénami, kromě pole nejvíce na západ. Dále se zde ještě nachází dvě kulatá menší okna v dolní části zdi ve dvou krajních polích mezi lizénami. Čtyři větší okna mají shodnou profilaci. Jsou půlkruhově zaklenutá, jejich ostění je jednou pravoúhle odstupněno, do rohu ústupku je vložen oblý prut. Ostění dvou kulatých oken se zužuje směrem k okennímu otvoru, do rohu jejich odstupněného ostění je vložen oblý prut. V prostředním poli mezi lizénami, kde se v již zmíněné předsíni nachází i portál, je pás s obloučkovým vlysem zubořezem a římsou. Obloučkový vlys má

¹⁴⁷ V roce 1901 se v Potvorově ustavil Spolek pro ke slohové rekonstrukci kostela. Ten tedy roku 1905 financoval novou dlažbu, která byla provedena z florenského terazza. Při tom byla dlažba snížena na původní úroveň o 70 cm: PODLAHA 1909, 96. O opravě vnitřku v roce 1941 přináší zprávu Merhautová: MERHAUTOVÁ 1971, 198.

¹⁴⁸ LÍBAL 1949, 57.

tvár vlnovky. Zuborez je zde tvořen špičatými zuby. Tento pás je částečně zakryt střechem novodobé předsíně. Spolu s krajními lizénami tvořil jakýsi rám pro portál.

Portál je ústupkový tvořený dvěma pravoúhlými ústupky. Před první ústupek je představen jeden sloupek a druhý sloupek je vložen do rohu ústupku. Portál spočívá na soklu a atické patce. Sokl a patka se zalamují nebo zaoblují podle toho, jestli probíhají pod ústupky či pod sloupky. Patka sloupků je doplněna o drápky. Sloupky mají oblý dřík, hrany ústupků jsou vyžlabeny. Vyžlabená část je tvořena částečně oblým prutem a částečně výžlabkem. Sloupky mají ornamentálně zdobené hlavice. Ty jsou buď složeny ze schematických akantových lístků, nebo přesekávajících se kružnic, spojených páskou. Hlavice jsou vždy dvě a dvě dekorovány stejně, stejné hlavice však nejsou proti sobě. Archivolty a ostění portálu odděluje pravoúhle se zalamující římsa, skládající se ze dvou oblounů, výžlabku a krycí desky. Archivolty odpovídají rytmu ostění portálu. Tympanon portálu je hladký. V koutě této předsínky se ještě dochovaly dva původní sloupky, které dnes nejsou na svém původním místě. Tyto sloupky jsou stejné jako sloupky u portálu. Jejich hlavice jsou dekorovány pletencovým motivem. Oba sloupky byly pravděpodobně součástí portálu, před který byly předstoupené.¹⁴⁹

Vnější líc obvodového zdiva na severní straně je členěn šesti lizénami na pět nestejně širokých polí. Lizény vyrůstají z vysokého soklu, shora jsou ukončeny obloučkovým vlysem, zuborezem a římsou, tedy stejně jako na straně jižní. V prvních třech polích mezi lizénami (směrem od východu) jsou prolomena tři okna. Tato okna se nacházejí naproti třem stejným oknům na straně jižní. Mají i stejné ostění.

Na západní straně se nachází pouze jedna, okrajová lizéna. Do zdi jsou prolomena nad sebou dvě okna a portálek, který vede na tribunu, je ale zakrytý novodobou věží. Horní okno je půlkruhově zaklenuté, jeho ostění je profilované, skládá se ze dvou pravoúhlých ústupků, do jejichž rohů jsou vloženy dva oblé pruty. Ostění okna se směrem k okennímu otvoru mírně zešíkmuje. Toto okno osvětluje tribunu. Pod ním se nachází kulaté okénko, jehož ostění není nijak profilované. To osvětluje prostor pod tribunou. Portálek, kterým se vchází na tribunu z novodobého schodiště, je dvakrát odstupněný. Hrany ústupků jsou vyžlabeny, do výžlabků jsou vloženy oblé pruty. Ústupky nemají sokl ani patku. Do rohu ústupků je vložen sloupek. Sloupek spočívá na soklu a atické patce. Má válcový dřík zakončený prstencem a krychlovou hlavicí, zdobenou soustřednými půlkružnicemi. Na hlavicí dosedá krycí deska. Nad touto deskou i nad celým ostěním portálu probíhá profilovaná, pravoúhle se zalamující římsa. Archivolta téměř odpovídá rytmu portálového ostění. Je ale jen jednou odsupněná, do rohu ústupku je vložen oblý prut, odpovídající

¹⁴⁹ MERHAUTOVÁ 1971, 198.

sloupku v ostění. Hrana ústupku je rovněž vyžlabena, do výžlabku je vložen oblý prut. Tympanon je lemován obloučkovým vlysem, jinak je hladký.

Na vnější stěně na východní straně kostela se nachází dvě okrajové lizény. Z apsidy sem pokračuje pás s obloučkovým vlysem, zubořezem a římsou. Oproti obloučkům na apsidě jsou zde obloučky s pravouhly se zalamujícími patkami. Navíc sem pokračuje také část římsy a zubořezu z bočních stěn kostela. Východní štít je prolomen jedním kulatým oknem s profilovaným ostěním. Ostění je dvakrát odstupněné, do rohu prvního ústupku je vložen oblý prut, hrana druhého ústupku je vyžlabena. Okno má čtyřlistou kružbu, jejíž mírně zkosená hrana je ozdobena několika bobulkami.

Apsidu rozčleňují čtyři lizény na pět polí shora uzavřených obloučkovým vlysem. Obloučky mají tvar vlnovky, až na jeden, který se nachází na severní straně apsidy. Ten má stejný tvar jako obloučky na lodi kostela. Nad obloučkovým vlysem se táhne zubořez, jehož zuby jsou zaoblené. Nad ním je profilovaná římsa. Apsida je prolomena třemi okny v polích mezi lizénami. Okna jsou půlkruhově zaklenuta a mají profilovaná ostění. Do dvou pravouhlých ústupků ostění okna v ose apsidy jsou vloženy dva silné oblé pruty. Samotný okenní otvor je poměrně úzký. Zbylá dvě okna jsou rovněž půlkruhově zaklenutá a mají profilovaná ostění, ovšem o něco jednodušší než okno v ose apsidy. Do rohu jednoho pravouhlého ústupku je vložen jeden silný oblý prut. Prut není nasazen u paty ostění, ale o něco výše. Postranní okenní otvory jsou širší než otvor okna v ose apsidy.

Kostel je plochostropý. Třetinu lodi na západní straně kostela zabírá tribuna. Ta spočívá na jednom středovém pilíři, dvou přízedních polopilířích na stranách, dvou polosloupkách v rozích a jednom polopilíři uprostřed západní stěny.[38] Před všemi polopilíři jsou představeny polosloupky, které vynášejí směrem ke střednímu pilíři klenuté pasy. Podkruchtí je sklenuto dvěma poli křížové klenby, oddělenými klenutým pasem. Hrany klenby asi do poloviny vystupují, pak se ztrácejí. Do lodi se podkruchtí otevírá dvěma půlkruhovými oblouky. Střední pilíř spočívá na čtvercové základně. Z každé strany je před ním představen polosloupek. Pilíř s polosloupky spočívá na vysokém profilovaném soklu a atické patce. Jeho hrany jsou vyžlabeny. Polosloupky mají zdobené krychlové hlavice. Hlavice směrem na východ a na jih jsou hlavice zdobené pletencovými motivy, hlavice směrem na sever a na západ mají vpadlá pole. Nad hlavicemi a okolo pilíře probíhá profilovaná římsa, složená ze dvou oblounů, výžlabku a krycí desky. Nad středním pilířem v čele tribuny spočívá polopilíř, který pravděpodobně sloužil jako podstavec pro oltář.¹⁵⁰ Polopilíř je ukončen plasticky vystupující konzolou, na které jsou umístěné dva

¹⁵⁰ LÍBAL 1949, 58.

malé sloupečky. Ty stojí na soklu, mají patku a drápky. Jejich oblé dříky ale nejsou ukončené hlavicemi.

Tribunu dále vynáší dva krajní polosloupky při severní a jižní stěně, které jsou představené před přízdní polopilíře. Tyto polopilíře vynášejí oblouky tribuny. Z polosloupků vybíhají směrem ke střednímu pilíři klenuté pasy. Polosloupky spočívají na soklu, mají atickou patku s drápkou. Na oblé dříky dosedá prstenec a krychlová hlavice. Hlavice jsou ozdobené soustřednými půlkružnicemi. Nad hlavicemi probíhá přes přízdní polopilíře římsa, složená z dvou oblounů, výžlabku a krycí desky. Na západní stěně se nachází také přízdní polopilíř s představeným polosloupkem. Jeho podoba je stejná jako u ostatních polopilířů. Jeho polosloupek vynáší klenutý pas směrem k střednímu pilíři. V rozích u západní stěny pod tribunou jsou dva polosloupky, které vynášejí křížovou klenbu podkruchtí. Od těchto polosloupků se táhnou při severní, jižní a západní stěně klenuté pasy. Ty dosedají na konzoly. Z rohů těchto pasů vyrůstá klenba podkruchtí. Rohové polosloupky jsou stejné jako ostatní polosloupky. Jejich krychlové hlavice jsou ale hladké.

Podkruchtí je osvětleno třemi okny. Dvě kulatá okna na jižní straně mají zužující se ostění, které je doplněno jedním oblým prutem. Třetí okno je na straně západní. To má sice kulatý okenní otvor, ale jeho ostění je půlkruhově zaklenuté, s pravoúhle se zalamující špaletou a šikmo se zalamujícím bankálem.

Lod' kostela je osvětlena osmi okny, z toho čtyři jsou v jižní, tři v severní a jedno v západní stěně kostela. Okna v jižní a severní stěně mají profilované ostění s jedním ústupkem, do něhož je vložen jeden oblý prut. Okno na západní stěně má rovněž profilované ostění, složené ze dvou ústupků, do jejichž rohů jsou vloženy oblé pruty. Bankál tohoto okna je jednou odstupněný, zařezává se částečně pravoúhle a částečně šikmo k okennímu otvoru.

V koutech lodi kostela se nacházejí dva sloupky. Ty spočívají na soklu, mají atickou patku a oblý dřík, ukončený krychlovou hlavicí. Tyto sloupky byly považovány za doklad románského zaklenutí lodi, ale podle Líbala tuto funkci neměly, protože tato část lodi nebyla nikdy zaklenuta.¹⁵¹ Nad hlavicí sloupků probíhá profilovaná římsa, která běží od jednoho sloupku ke druhému přes vítězný oblouk a přes celou apsidu. Apsida je od lodi oddělena jednou odstupněným vítězným obloukem. Je sklenuta konchou. Osvětlena je třemi okny, která mají shodně profilované ostění. Do jejich ústupku je vložen oblý prut, jejich špaleta i bankál se zařezávají pravoúhle směrem k okennímu otvoru. Ve zdi apsidy směrem na jih je prolomen portál, který vede do sakristie. Vedle portálu jsou nad sebou

¹⁵¹ LÍBAL 1949, 58.

dva malé otvory ve zdi. Jeden je čtvercový, druhý půlkruhově zaklenutý. Původně pravděpodobně sloužily jako sanktuář. Ten je dnes ale na druhé straně apsidy. Na stěně apsidy i v konše se dochovaly části nástěnných maleb.

Na tribunu kostela se lze dostat schodištěm v novodobém přístavku na západní straně. K portálu původně nevedly schody, ale dřevěný most ze šlechtické tvrže.¹⁵² Na tribunu vejdeme výše pospaným portálem. Z vnitřní strany je portál řešen o něco jednodušeji než ze strany vnější. Má vyžlabené hrany, nenasedá ale na sokl ani nemá patku. Před levé ostění portálu je do rohu mezi stěnu kostela a jeho ostění vložen čtvrtsloupek. Ten spočívá na atické patce doplněné drápkem. Jeho válcový dřík je ukončen prstencem a krychlovou hlavicí zdobenou soustřednými čtvrtkružnicemi. Nad hlavicí probíhá římsa, která se táhne i přes ostění portálu. Tympanon je hladký, je zde patrná nástěnná malba. V severní zdi na tribuně je malý portálek, který vede na schodiště v síle zdi. Tímto schodištěm se lze dostat do vyššího patra.

V ose západní stěny na tribuně se nachází křížový polopilíř, do jehož rohů a před něho jsou představeny tři polosloupky.[39] Pilíř s polosloupky spočívá na atických patkách doplněných drápkou. Polosloupky mají krychlové hlavice. Dva krajní polosloupky mají hlavice zdobené pletencí, střední polosloup má hlavici s vpadlými poli. Z tohoto útvaru uprostřed západní stěny vybíhá klenba. Ta je však dochována jen částečně, protože je zakryta stropem. V obou koutech tribuny se nachází křížový čvrtpilíř, do jehož rohu je vložen polosloup. Spočívá na atické patce, stejně jako polopilíř uprostřed. Polosloupky mají rovněž zdobené krychlové hlavice. Jedna je zdobená pletencem, druhá soustřednými půlkružnicemi. Čvrtpilíře s polosloupky jsou také kryty římsou, z nichž vyrůstá klenba.

¹⁵² LÍBAL 1949, 58.

6.3.1.1 Nástěnné malby

Nástěnné malby v kostele se zachovaly pouze fragmentárně, a to v apsidě a na tribuně. Malby byly objeveny roku 1898, odkryty a částečně restaurovány byly v roce 1938 M. Duchkem. Při restauraci byly malby v konše vytaženy novou linií a značně skresleny. Malby v konše apsidy a na tribuně pocházejí z románské doby a pás pod konchou v apsidě je z doby gotické.¹⁵³

V konše apsidy se nachází zlomek postavy trůnícího a žehnajícího Krista v mandorle mezi anděly.[40] Křížového nimbu Krista se dotýkají dva prsty boží pravice. Po stranách mandorly jsou vždy na každé straně dvě postavy. Na pravé straně jsou to mužské, patrně světecké postavy, na straně levé postavy dvou světic. Jeden světec nese knihu, druhý svitek. Mašín identifikuje jednu světicí jako Pannu Marii.¹⁵⁴ Pod těmito malbami se nachází pás světců, pocházející z pozdější doby. Další fragmenty nástěnných maleb se nacházejí na tribuně. Z vnitřní strany portálu vedoucího na tribunu se v tympanonu nachází poprsí anděla.

¹⁵³ Dobu vzniku maleb vidí Mašín současnou se založením kostela. Specifikuje jí ale jen na polovinu 13. století: MAŠÍN 1954, 55.

¹⁵⁴ MAŠÍN 1954, 55.

6.3.2 Původní podoba kostela

Celková vnější podoba kostela se od doby jeho vzniku změnila jen v několika částech. Věž a kryté schodiště pochází z počátku 19. století a nepůvodní je rovněž předsín a sakristie přiléhající k apsidě. Otázkou zůstává, zda měl kostel původně věž a pokud ano, tak jaké bylo její umístění. Podle Lehnera a Birnbauma věž kostel původně měl a ta se nacházela nad tribunou.¹⁵⁵ Lehner se domnívá, že věž byla podobná věži kostela v Kyjích. V obou kostelech, jak v kyjském, tak v potvorovském, totiž byla schodiště v síle zdi po pravé (severní) straně a věže podle něho zabíraly celou šířku kostelní lodi. Lehner také píše, že potvorovská věž byla zdobena sdruženými okny a zakončena dřevěnou zvonící s podsebitím jako je tomu u věže v Kyjích a u sv. Jiljí v Milevsku.¹⁵⁶ I Merhautová se kloní k názoru, že kostel měl věž, do které se stoupalo schodištěm v síle severní zdi.¹⁵⁷ O věži se zmiňuje i Neuwirth.¹⁵⁸ Jiní badatelé se naopak kloní k názoru, že kostel věž původně neměl.¹⁵⁹ Listina z roku 1281 se však o věži kostela zmiňuje („in superiori autem parte et turre ipsius ecclesiae“).¹⁶⁰ Navíc se dodnes dochovalo schodiště v síle severní zdi, které by také ukazovalo k tomu, že se jím dalo vystoupat do věže kostela.

Tribuna byla přístupná portálkem v západní stěně kostela. Je pravděpodobné, že sloužila jako soukromá oratoř pro místního velmože, který měl u kostela své sídlo.¹⁶¹ To mohlo být spojené s tribunou kostela.¹⁶² Lehner se navíc domnívá, že byl kostel opevněný. Kolem kostela byl příkop a násyp a do kostela vedl ze sousední tvrze krytý most.¹⁶³ Tomuto názoru nasvědčuje již zmíněná listina z roku 1281.¹⁶⁴

Původní podobu tribuny včetně jejího zaklenutí lze dnes jen tušit. Podle některých badatelů byla tribuna od lodi oddělena zdí a vypadala tedy podobně jako tribuna kostela ve Vinci. Líbal píše, že její prostor byl uzavřen plnou zdí, prolomenou okny a otvorem pro oltář, který stál na bohatě profilované konzole, která dodnes vystupuje z čela tribuny. Tribuna byla podle něho sklenuta žebrovou klenbou.¹⁶⁵ O plné zdi tribuny píše už Podlaha. Domnívá se, že zde byl vchod na pavlán, který byl zřízený nad dolním pilířem. Okolo byla

¹⁵⁵ LEHNER 1905, 49.

¹⁵⁶ Je to ovšem jeho spekulace. LEHNER 1905, 90.

¹⁵⁷ MERHAUTOVÁ 1971, 199.

¹⁵⁸ NEUWIRTH 1888, 224.

¹⁵⁹ Podle Líbala však řešení západní části lodi kostela věž vylučuje: LÍBAL 1949, 58. Dále se k názoru, že kostel neměl věž, kloní Podlaha a Grueber: PODLAHA 1909, 95; GRUEBER 1871, 48.

¹⁶⁰ RBM II, 1235, 533.

¹⁶¹ Mádl se domnívá, že tribuna zde byla místem pro panstvo, spodní část byla určena pro lid: MÁDL 1890, 45.

¹⁶² Neuwirth soudí, že kostel byl spojen se sousedním hradem: NEUWIRTH 1888, 226. To samé si myslí i Braniš: BRANIŠ 1892, 23, 45, 47.

¹⁶³ LEHNER 1905, 90.

¹⁶⁴ RBM II, 1235, 533.

¹⁶⁵ LÍBAL 1949, 58.

prolomena do zdi okna. Tribuna tedy podle něho sloužila jako oratoř a byla spojena s panským sídlem.¹⁶⁶ Podoba klenby na tribuně je nejistá. Dittrich se domnívá, že tribuna byla zaklenuta dvěma poli křížové klenby, oddělených bohatě profilovaným pasem.¹⁶⁷ Oproti tomu Birnbaum píše, že k zaklenutí tribuny nedošlo.¹⁶⁸

Lod' kostela pravděpodobně nebyla původně zaklenutá. V koutech lodi se sice dodnes dochovaly sloupky, které by k zaklenutí lodi odkazovaly, k němu však zřejmě nikdy nedošlo.¹⁶⁹ Z lodi tedy mohl být průhled do krovu kostela, jak se domnívá Dittrich.¹⁷⁰

Další částí, která doznala určité změny, je portál v jižní zdi kostela. Portál musel být tvořen třemi ústupky a byl velmi podobný portálu ve Vinci. Předstupovaly totiž před něho sloupky, které se dochovaly v koutech novodobé předsíně.¹⁷¹ Tyto sloupky mohly vynášet stříšku, nebo oblou archivoltu, podobně jako u kostela ve Vinci.

¹⁶⁶ PODLAHA 1909, 210.

¹⁶⁷ DITTRICH 1983, 159.

¹⁶⁸ BIRNBAUM 1931, 35.

¹⁶⁹ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, pozn. 19.

¹⁷⁰ DITTRICH 1983, 159.

¹⁷¹ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, 241.

6.3.3 Vznik kostela

Starší literatura částečně spojuje vznik kostela s Anežkou z Potvorova, která byla vdovou po Kunovi z Potvorova.¹⁷² Z pamětní knihy potvorovské fary, ze které cituje Lehner, to částečně vyplývá.¹⁷³ Pokud by Anežka skutečně byla zakladatelkou kostela, znamenalo by to, že kostel by musel vzniknout do roku 1219, kdy se o Anežce dozvídáme naposledy.¹⁷⁴ Další zavádějící informací je letopočet 1241, který byl zaznamenán také v pamětní knize potvorovské fary.¹⁷⁵ Zde v roce 1781 zaznamenává tehdejší farář Václav Hollmann několik historických zpráv o potvorovském kostele. Zdá se, že si informace Václav Hollmann vyžádal od někoho z plaského kláštera. Mimo jiné píše, že kostel byl postaven v roce 1241 a že tak soudí z knihy „Tilia Plasensis“. V knize „Tilia Plasensis“ se píše: „Anno 1241, cum esset disceptatio et lis inter praepositum Zderasensem et Henricum abbatem Plassensem occasione ecclesiae Potworiensis et subditorum, per arbitros totum negotium, quale autem in specie fuerit, non constat, compositum fuit“¹⁷⁶ Podle Podlahy z této zprávy nelze usuzovat, že byl potvorovský kostel roku 1241 postaven, ale že tohoto roku již stál.¹⁷⁷ Grueber spojuje s rokem 1241 dokonce Anežku a píše, že Anežka kostel v roce 1241 založila.¹⁷⁸ To ale možné nebylo. Anežka se totiž sotva dožila roku 1241, jak píše Mádl. Ten Anežku za stavitelku kostela považuje a posouvá založení kostela před rok 1219.¹⁷⁹ S ním souhlasí Podlaha i Lehner, kteří vznik posouvají dokonce do třetí čtvrtiny 12. století.¹⁸⁰ Oproti tomu sice Merhautová považuje Anežku za zakladatelku kostela, vznik kostela ale posouvá do prvního desetiletí 13. století.¹⁸¹

¹⁷² GRUEBER 1871, 47; LEHNER 1905, 95; MÁDL 1890, 41; MERHAUTOVÁ 1971, 199; PODLAHA 1909, 92.

¹⁷³ V knize se píše toto: „In hac ecclesia positi sunt duo magni sepulchrales lapides, quorum inscriptio amplius ligibilis non est; adhuc aliqui, sed admodum pauci characteres apparent; probabilius est, quod infra eodem jaceat nobilis Domina Agnes de Potvorov, vidua cum filia sua, Benefactrix monasterii Plassensis, quae pagum Potvorov, a qua idem cum aliis pluribus pagis prout notat Tilia Plassensis, pag. 317. et quidem haec donatio facta est anno 1193. idipsum etiam colligitur ex manuscripto lapide sepulchrali, pagina 69., item ex Tilia Plassensi in minori folio, pagina 89 et 90.“ LEHNER 1905, 95, pozn. 2.

¹⁷⁴ CDB II, 187, 172–174.

¹⁷⁵ „Ecclesia parochiae Potvoroviensis sub patrocinio Sancti Nicolai, Episcopi, in districtu Rakonicensi aedificata est anno Domini 1241, prout colligitur ex manuscriptis monasterii Plassensis, ordinis Cisterciensis, et quidem ex libro, qui intitulatur Tilia Plassensis, fol. seu pagina 562, adeoque haec ecclesia aedificata est post fundatum a Wladislao, Rege Bohemiae, monasterium Plassense anno nonagesimo quinto; nam hoc monasterium fundatum est a piisimo rege Bohemiae Wladislao anno Domini 1146. Est autem haec ecclesia intrinsecus et extrinsecus aedificata usque ad pinaculum templi ex quadro lapide labore gothico, qui lapis hodie invenitur in abundantia ruber et albus, ex quo multi lapides molares conficiuntur de anno in annum.“ LEHNER 1905, 95, pozn. 1.

¹⁷⁶ PODLAHA 1909, 92.

¹⁷⁷ PODLAHA 1909, 92.

¹⁷⁸ GRUEBER 1871, 47.

¹⁷⁹ MÁDL 1890, 41.

¹⁸⁰ PODLAHA 1909, 95.

¹⁸¹ MERHAUTOVÁ 1971, 199.

Naproti tomuto názoru stojí názor novější literatury, která spojuje stavbu kostela s Hradišici, konkrétně se Všebořem a Kojatou.¹⁸² Prix se k tomuto názoru také přiklání, ovšem s odvoláním na Velímského. Rozvádí to však o něco dále s tím, že pro Hradišice kostel mohla postavit hrabišická osecká huť, k níž stavbu váží kamenické značky a výzdobné detaily.¹⁸³

Dalším názorem na vznik kostela je v souvislosti s cisterciáky, konkrétně s plaskými cisterciáky. Dittrich jednak uvádí to, že zde byly úzké vtahy s plaským klášterem, ale také upozorňuje na příbuznost s kaplí v plaském klášteře. Vznik kostela uvádí až z druhé čtvrtiny 13. století. Navíc zastává názor, že zde byla ještě starší stavba, která byla obestavěna stavbou novější (tedy kostelem, jak ho známe dnes). Starší stavba měla podle něho sloužit až do dokončení východní části nového kostela.¹⁸⁴ Na cisterciácký původ stavby upozornil i Joseph Neuwirth, podle kterého byl kostel svěcen v roce 1204.¹⁸⁵ To, že byl potvorovský kostel pod vlivem plaského kláštera, se domnívá i Líbal.¹⁸⁶ Neznamená to však, že kostel musel nutně postavit cisterciácký stavitel či huť.

¹⁸² VELÍMSKÝ 2002, 44.

¹⁸³ PRIX 2009, 56.

¹⁸⁴ DITTRICH 1983, 160–161.

¹⁸⁵ NEUWIRTH 1888, 224–225.

¹⁸⁶ LÍBAL 1949, 66.

6.4 Údlice

Obec Údlice leží v širokém údolí řeky Chomutovky 4 km jihovýchodně od Chomutova. Ve vsi stojí zámek, postavený na místě středověké tvrze.

V polovině 12. století pravděpodobně patřily Údlice řádu benediktinek v Teplicích, protože k teplickému klášteru tehdy patřila obec Přečaply, která je dnes součástí Údlic.¹⁸⁷ První zmínka o vsi Údlice pochází z roku 1295, kdy bratři Friedrich a Teodoric ze Šumburku prodali Údlice řádu špitálníků Panny Marie (německých rytířů) v Chomutově. Zajímavé je, že mezi svědky je jmenovaný mj. Smilo z Libčevsi.¹⁸⁸ V polovině 14. století Šumburkové ves prodali. Na konci 14. století byla osada povýšena na trhové město. V roce 1446 Údlice koupili bratři Mikuláš III. a Jan z Lobkovic.¹⁸⁹ Oba byli katolíky, takže se jim dostalo pronásledování od Lounských a Žateckých. Roku 1451 se uvádí dobytí opevněného kostela v Údlicích. Jan z Lobkovic roku 1469 u krále Jiřího z Poděbrad vymohl potvrzení o povýšení Údlic na oppidum. Od první poloviny 16. století je doloženo první užívání městského znaku.¹⁹⁰

Roku 1562 převzal Údlice Jindřich Mikuláš, který obnovil zdejší tvrz a nechal přestavět zdejší farní kostel. Roku 1620 byly kostel, tvrz i dvůr vypáleny bavorskými vojáky. Na konci 17. století byly Údlice připojeny k červenohrádeckému panství. Na konci 18. století zde začal působit regulovaný magistrát a Údlice tím dosáhly postavení jako svobodná královská města.¹⁹¹

¹⁸⁷ BINTEROVÁ 2002, 5.

¹⁸⁸ RBM II, 1683, 723.

¹⁸⁹ AČ III, 536.

¹⁹⁰ BINTEROVÁ 2002, 6.

¹⁹¹ BINTEROVÁ 2002, 7.

6.4.1 Kostel Pozdvižení sv. Kříže v Údlicích

Kostel Pozdvižení sv. Kříže v Údlicích je jednolodní stavba, k níž na východní straně přiléhá apsida, na severu věž a předsíň, na jihu sakristie a na západní straně další předsíň, z které vedou schody na chór. Z původního kostela se zachovala románská apsida a část zdiva lodi. Dnes ale nelze přesně určit která část lodi je románská, protože loď je, na rozdíl od apsidy, omítnuta.[41]

Zdivo apsidy je postaveno kvádřikovou technikou. Vnější líc obvodového zdiva apsidy je členěn čtyřmi profilovanými lizénami, které vyrůstají z profilované trnože. Trnož spočívá na soklu a její profilace se skládá z oblounu, žlábků a oblounu. Lizény jsou zakončené obloučkovým vlysem, rovněž profilovaným. Obloučkový vlys má velmi neobvyklou podobu. Paty obloučky se pravoúhle nezalamují, ani netvoří vlnovku, ale jsou podpírány sloupky, které spočívají na drobných konzolkách. Konzolky jsou zdobeny jednoduchými reliéfními palmetkami. Na konzolkách jsou sokly, z nichž vyrůstají již zmíněné sloupky. Na hlavice sloupků dosedají patky obloučkového vlysu tak, že hlavice asi z poloviny přečnívají. Dříky sloupků jsou různorodé. V prvním poli mezi východní stěnou kostela a první lizénou (na severní straně apsidy) jsou dva sloupky. Oba sloupky mají plintus a patku, válcový dřík, prsteneček a krychlovou hlavici. V dalším poli mezi lizénami jsou sloupky tři. Ty však, na rozdíl od všech ostatních sloupků, nestojí na soklu, nemají patku ani hlavici a jsou hranaté. Patka obloučkového vlysu tedy dosedá přímo na dřík těchto sloupků. Ten, podobně jako hlavice ostatních sloupků, zhruba z poloviny přečnívá. V dalším poli mezi lizénami se nacházejí sloupky čtyři. První z nich má plintus ve stejné podobě jako dřík a patku. Dřík je složen ze čtyř válcových prutů, ve spodní části ozdobených prstencem. Na dřík dosedá krychlová hlavice, pod níž je prsteneček. Druhý sloupek má polygonální plintus, patku, polygonální dřík, prsteneček a krychlovou hlavici. Třetí sloupek má plintus složený ze čtyř prutů a má patku. Dřík se skládá ze čtyř válcových prutů, tentokrát mírně natočených. Je ukončen prstencem a krychlovou hlavici. Čtvrtý sloupek v tomto poli má hladký plintus, patku a torčovaný dřík, na který dosedá prsteneček a hlavice. V dalším poli mezi lizénami jsou rovněž čtyři sloupky. První má stejnou podobu jako třetí sloupek ve druhém poli, jeho dřík je tedy složen ze čtyř mírně pootočených prutů. Druhý sloupek je stejný jako druhý sloupek ve druhém poli, má tedy polygonální dřík. Třetí sloupek v tomto poli má podobu jako sloupky v poli prvním, jeho dřík je válcový, hladký. Čtvrtý sloupek v tomto poli je stejný jako první sloupek v druhém poli, jeho dřík je složen ze čtyř válcových prutů. V posledním poli, tedy mezi čtvrtou lizénou a východní stěnou lodi kostela obloučkový vlys chybí.

Nad obloučkovým vlysem se táhne zubořez, který je částečně ve třetím poli přerušeny a ve čtvrtém poli úplně chybí. Nad zubořezem se nachází římsa, která je zdobená pásem reliéfních palmetek. Tyto palmetky jsou podobné palmetkám na konzolkách sloupků obloučkového vlysu.

Ve zdivu apsidy je prolomeno pět poměrně velkých oken, jedno v ose, čtyři po stranách. Okna jsou vložena do polí mezi lizény. Okno v ose a dvě okna blíže ose apsidy mají profilované ostění a jsou prolomená ve stejné výšce. Zbylá dvě krajní okna jsou posazená níže a profilaci postrádají. Okna jsou půlkruhově zaklenuta. Ostění profilovaných oken je jednou odstupněno, hrana jeho ústupku je vyžlabena a do jejího vyžlabení jsou vloženy dva subtilní oblé pruty. Postranní okna bez profilace byla do stěny apsidy patrně prolomená v pozdější době.¹⁹²

Východní stěna lodi je částečně neomítnutá a to v místě, kde se k ní připojuje apsida. Je zde patrné kvádříkové zdivo.

V interiéru dělí apsidu od lodi kostela hladký lomený raně gotický vítězný oblouk.¹⁹³ Apsida je sklenutá nepravidelnou konchou. Konchu a stěnu apsidy odděluje římsa zdobená reliéfními palmetkami a obloučkový vlys, jehož obloučky se pravoúhle zalamují. Palmetky mají stejnou podobu jako na hlavní římse na vnějším líci obvodového zdiva apsidy. Konchu protínají dvě žebra, v jejichž průseku je kulatý hladký svorník. Tři okna mají i z vnitřní strany profilované ostění. Zbylá dvě krajní nikoliv. Ostění profilovaných oken je jednou odstupněné, do první okosené hrany jsou vloženy dva oblé pruty, druhá hrana je rovněž vyžlabena. Zbylá část kostela je zbarokizovaná a nejsou na ní patrné stopy románské architektury.

¹⁹² Merhautová se zmiňuje pouze o třech oknech a píše, že jsou zazděná: MERHAUTOVÁ 1971, 346.

¹⁹³ Jako raně gotický ho označuje Líbal: LÍBAL 1949, 60.

6.4.2 Původní podoba kostela

Z původního kostela se dodnes dochovala apside a část lodi, která je ovšem překryta barokní omítkou. Románské řešení lodi bylo měněno v pozdním středověku a pak znovu v druhé polovině 17. století při celkové úpravě kostela.¹⁹⁴ V polovině 14. století byla na severní straně lodi kostela přistavěna sakristie a věž. V roce 1672 byl kostel rozšířen směrem na západ o 1/3 a do rozšířené lodi byla vložena kruchta a přistavěna jižní boční kaple.¹⁹⁵ Původní podoba západní části kostela je tedy nejistá. Není jisté, zda měl kostel věž.

Románský portál se nedochoval, ale byl původně umístěn v severní části lodi. Vnější stěna lodi byla členěna lizénami. Lizény však musely končit ve výšce maximálně 5 m. Kvádřikové zdivo končí ve výšce 6 m a nad ním je zdivo lomové. Na rozhraní obou typů zdiva jsou zasazeny mohutné krakorce. Podle Líbala totiž horní třetina obvodového zdiva musela být v době románské ze dřeva, které bylo později nahrazeno již zmíněným lomovým zdivem. Krakorce, které pochází z doby gotické, pravděpodobně nesly podsebití.¹⁹⁶

Interiér kostela je až na apsidu kompletně zbarokizovaný, takže nemáme žádnou představu o podobě lodi. Merhautová se domnívá, že kostel mohl být původně tribunový.¹⁹⁷ Lomený vítězný oblouk, oddělující loď kostela od apsidy, vznikl pravděpodobně až v době rané gotiky.¹⁹⁸ Pozoruhodné je sklenutí apsidy kostela. Jde o zcela ojedinělé řešení na území Čech. Náznak křížové klenby v apsidě kostela zde odkazuje na pronikání gotiky na území Čech.¹⁹⁹

¹⁹⁴ LÍBAL 1949, 60.

¹⁹⁵ Mitteilungen 1896, 101.

¹⁹⁶ LÍBAL 1949, 60.

¹⁹⁷ MERHAUTOVÁ 1971, 346.

¹⁹⁸ LÍBAL 1949, 60.

¹⁹⁹ BERÁNEK/MACEK/PACHNER 2001, 452.

6.4.3 Vznik kostela

Kostel byl pravděpodobně panský, v místě dnes stojícího barokního zámku přiléhal panský dvorec.²⁰⁰ O původním majiteli ale nemáme žádné písemné zmínky. Podle některých badatelů byl kostel stavěn oseckou cisterciáckou hutí, jak k tomu ukazují kamenické značky shodné na obou stavbách.²⁰¹

Uměleckohistorická literatura se na datování kostela neshoduje. První zmínku o údlickém kostele v literatuře nalezneme ve zprávách c.k. centrální komise pro průzkum a zachování památek ve Vídni. Jde o zprávu o kostele v Údlicích, kterou podal jakýsi farář centrální komisi. Kostel je zde zasazen do 2. poloviny 12. století.²⁰² Dále se setkáváme s datováním kostela do 12. nebo počátku 13. století.²⁰³ Anežka Merhautová uvádí vznik kostela ve třetím desetiletí 13. století.²⁰⁴ Líbal posouvá datování (nejen údlického kostela, ale i celé skupiny) do čtvrtého či pátého desetiletí 13. století.²⁰⁵ Nejvíce posouvá datování Bachmann, a to až do doby kolem poloviny 13. století.²⁰⁶

²⁰⁰ BERÁNEK/MACEK/PACHNER 2001, 452.

²⁰¹ Dittrich zde shledává jednu kamenickou značku, která se shoduje s kamenickou značkou na západním průčelí klášterního kostela v Oseku: DITTRICH 1983, 156; O shodných kamenických značkách píše také Prix: PRIX 2009, 56; O tomtéž i: BERÁNEK/MACEK/PACHNER 20011, 452.

²⁰² Mitteilungen 1896, 101.

²⁰³ HERAIN 1911, 63.

²⁰⁴ MERHAUTOVÁ 1971, 346.

²⁰⁵ LÍBAL 1949, 66.

²⁰⁶ BACHMANN 1941, 64.

6.5 Vinec

Obec Vinec leží na ostrohu nad řekou Jizerou, 5 km jižně od Mladé Boleslavi. První písemná zmínka o obci se nachází v Registru papežských desátků a pochází z roku 1352. Vztahuje se ke kostelu. V této době Vinec patřil pod děkanát kamenický.²⁰⁷ Další zmínka pochází z roku 1354. V ní se hovoří přímo o kostele, kam byl po smrti jiného faráře dosazen farář Hanko. Stalo se tak v přítomnosti Zdislava ze Zvířetic.²⁰⁸ Sedláček tedy soudí, že Vinec jakožto obec patřila v této době Zdislavu ze Zvířetic.²⁰⁹ V roce 1369 zřejmě Vinec patřil Ješkovi ze Zvířetic (vnukovi Zdislava ze Zvířetic). O něm se opět dočítáme v *Libri confirmationum*.²¹⁰ Vinecký kostel se tehdy dostal pod správu jeruzalémského špitálního řádu sv. Jana. Jednalo se zřejmě o dnes zaniklou komendu u sv. Víta v Mladé Boleslavi, o které se dočítáme v dalším záznamu z roku 1392.²¹¹

Od poloviny 15. století náležel Vinec k panství Dobrovického. Později patřil mocnému rodu Wartenbergů.²¹² V letech 1535–1555 patřil ke Krnsku, potom Kašparovi z Granova, který prodal roku 1559 kostel i ves Jindřichovi z Valdštejna. Do roku 1850 patřil k Dobrovici.²¹³ Na počátku 20. století nad kostelem vykonával patronát kníže Thurn-Taxis z Dobrovice.²¹⁴

²⁰⁷ RDP 84.

²⁰⁸ LC I/I, 14.

²⁰⁹ SEDLÁČEK 1908, 960.

²¹⁰ LC II, 15.

²¹¹ LC V, 136.

²¹² GRUEBER 1871, 52.

²¹³ SEDLÁČEK 1908, 960.

²¹⁴ BENEŠ 1906, 64.

6.5.1 Kostel sv. Mikuláše

K lodi na čtvercovém půdorysu se na východní straně připojuje pětiboký závěr. Zdivo lodi je postaveno z neomítnutých pískovcových kvádrů. Kostel je krytý stanovou střechou a nad lodí má dřevěnou věžičku.[42]

Vnější líc obvodového zdiva na severní straně kostela je členěn třemi lizénami. Ty vyrůstají z výrazné trnože, která se skládá z vysokého soklu, oblounu, žlábků a oblounu. Trnož spočívá na vysokém soklu, který upravuje nerovnost terénu. Směrem k východu se tento sokl zvyšuje tím, jak se okolní terén snižuje. Lizény jsou profilované. V horní části však nejsou zakončené obloučkovým vlysem, jako u ostatních kostelů skupiny. Nedosahují také až nahoru k hlavní římsě, ale končí na pátém kvádru od shora. Na konci jedné krajní lizény je patrný kousek profilované římsy. Severní zeď kostela je prolomena dvěma okny a výrazným ústupkovým portálem. Jedno okno je půlkruhově zaklenuté, má profilované ostění. Skládá se z jednoho ústupku, jehož hrana je vyžlabena. Ostění okna se zužuje směrem k okennímu otvoru. Druhé okno se nachází nad portálem a je kulaté. Má profilované, jednou ostupněné ostění a čtyřlístou kružbu. Obě hrany ostění jsou vyžlabeny, do jedné je vložen oblý prut.

Portál kostela je zasazen do jakéhosi rámce, který tvoří dvě lizény na stranách a pás obloučkového vlysu, zubořezu a římsy seshora. Jednotlivé obloučky obloučkového vlysu se pravouhle zalamují. Římsa nad zubořezem je zdobená palmetkami. Z každé strany římsy je v nízkém reliéfu provedena jedna maska. Portál kostela je ústupkový, doširoka rozevřený. Před portál jsou předstoupeny dva sloupky, které vynášejí oblou archivoltu. Tím portál částečně vystupuje před vnější stěnu kostela. Tyto sloupky spočívají na profilovaném soklu, který běží po celé délce ostění a na atické patce, která je ozdobená drápky. Drápky nejsou hladké, ale jsou ozdobeny rýhami. Sloupky jsou torované, mají hlavice se čtyřmi orly. Ostění portálu se skládá ze tří ústupků. Ostění spočívá na profilovaném soklu. Hrany ústupků jsou vyžlabeny. Vyžlabená část ústupků je tvořena částečně výžlabkem a částečně subtilnějším oblým prutem. Do rohů ústupků jsou vloženy polosloupky. Ty jsou v místě profilovaného soklu doplněny o rýhované drápky. Polosloupky mají krychlové, reliéfně zdobené hlavice. Jedna hlavice na levé straně ostění je tvořena stylizovanými akantovými lístky, druhá akantovými listy doplněnými páskovým ornamentem. Na pravé straně se také nachází jedna hlavice s akantovými listy, druhá je tvořena přesekávanými soustřednými půlkružnicemi. Nad hlavicemi se táhne zalamovaná římsa, která se skládá ze dvou oblounů, výžlabku a kladí. Nad ní probíhají archivoly, které odpovídají tvaru ostění. Tympanon je lemován obloučkovým vlysem. V nízkém reliéfu je

na něm znázorněn oblečený ukřižovaný Kristus. Z každé strany kříže je v hlubokém pokleku jedna postava. Schmitt se domnívá, že jde o postavy andělů, kteří se klaní ukřižovanému Kristu.²¹⁵ Neuwirth uvádí, že andělé vypadají, jakoby se dotýkali nohou ukřižovaného.²¹⁶ Podle Merhautové dvě ležící postavy po stranách kříže mají primitivním způsobem zobrazovat adoraci. Podle ní jde o dvě mužské postavy (podle oblečení).²¹⁷ Dittrich tyto dvě postavy identifikuje jako donátora s bratrem či synem, případně se svou ženou. Domnívá se, že jde o příslušníky rodu pánů ze Zvířetic.²¹⁸

Vnější líc obvodového zdiva na západní straně je rozčleněn dvěma krajními lizénami a jednou lizénou v ose stěny. Pravá lizéna je navíc o něco kratší než zbývající dvě. Lizény ani zde nedosahují až k hlavní římse. Lizény zde vyrůstají z profilované trnože. V západní zdi není prolomeno žádné okno.

Vnější stěna na jižní straně kostela je členěna třemi lizénami, které vyrůstají z profilované trnože. Lizény ani zde nedosahují k hlavní římse. V jižní zdi jsou prolomena tři okna. Jedno je půlkruhově zaklenuté a má odstupněné ostění, jehož hrana je vyžlabena. Špaleta i bankál se zařezávají šikmo směrem k okennímu otvoru. Toto okno se nachází naproti stejnému okénku na severní straně a stejně jako protější okno osvětluje loď kostela. Zbývá dvě okna jsou menší. Jedno je kruhové, jehož mírně zkosené ostění je zdobené bobulemi. Druhé okno je o něco výše, je půlkruhově zaklenuté se zkoseným ostěním a je také zdobeno malými bobulemi.

Vnější líc obvodového zdiva na straně východní je členěn dvěma krajními lizénami, které se zalamují směrem k pětibokému závěru. Nad jejich zalomením je zubořez a římsa ozdobená palmetkami. Zubořez a římsa dále pokračují na stěnu apsidy. Lizény vyrůstají z profilované trnože, která spočívá na vysokém soklu. Ten je zde vysoký několik desítek centimetrů, protože okolní terén se svažuje. Tato trnož pokračuje i na apsidu, kde se ale pravoúhle zalamuje, aby probíhala níže než na lodi kostela.

Na východní stěnu kostela se připojuje pětiboký závěr. Jeho rohy jsou ozdobeny lizénami, před kterými jsou předsazeny polosloupky. Ty vyrůstají z již zmíněné trnože. Patky polosloupků jsou doplněny o drápky. Polosloupky mají reliéfně zdobené krychlové hlavice. Lizény jsou ukončené obloučkovým vlysem, paty jeho obloučků se pravoúhle zalamují. Nad obloučkovým vlysem se táhne zubořez. Ten probíhá nepřerušen i nad hlavicemi polosloupků. Nad zubořezem je římsa zdobená palmetovým dekorem. Do zdi závěru kostela jsou prolomena tři okna, jedno v ose, zbylá dvě v postranních polích mezi

²¹⁵ SCHMITT 1853, 4. To samé píše i Mikovec: MIKOVEC 1860, 180.

²¹⁶ NEUWIRTH 1888, 231.

²¹⁷ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, 246.

²¹⁸ DITTRICH 1983, 163.

lizénami. Všechna tři okna mají shodné profilované ostění. To se skládá z jednoho ústupku, do jehož rohu je vložen oblý prut. Hrana ústupku je vyžlabena. Špaleta se zařezává částečně šikmo a částečně pravoúhle směrem k okennímu otvoru.

Stěny v interiéru kostela jsou neomítnuté. Strop lodi je plochý, trámový. Na západní straně lodi se rozkládá tribuna, která zaujímá dvě třetiny její plochy. Na straně východní se je k lodi připojen presbytář. Presbytář je zaklenut konchou.[43] Od lodi kostela je oddělen vítězným obloukem. Vítězný oblouk je hladký, klenutý. Po stranách presbytáře stojí dva polosloupky, které vyrůstají ze soklu a atické patky doplněné o dva drápky. Mají válcový dřík, prstenec a krychlovou nezdobenou hlavicí. Nad hlavicemi těchto sloupků probíhá římsa, která odděluje stěny presbytáře od klenby. Nad touto římsou vybíhá klenutý pas, od jednoho polosloupku k druhému.

Do koutů závěru jsou vloženy polosloupky, které rozdělují stěnu závěru na pět polí. Tyto polosloupky stojí na soklu, mají atické patky ozdobené dvěma drápkami a válcový dřík. Polosloupky nemají hlavicí, ale přímo nad dříkem probíhá již zmíněná římsa. Ta se v místě sloupků vyklenuje dokulata. Plocha klenby v presbytáři je pokryta nástěnnou malbou pocházející z konce 19. století. Dvě krajní pole presbytáře jsou nejširší a jsou prolomena okny se stejným profilovaným ostěním. Ostění je jednou odstupněno. Hrana ústupků je vyžlabena. Její vyžlabení je tvořeno částečně výžlabkem a částečně útlým prutem. Takovéto řešení spatřujeme například také na portálu kostela. Do rohu ústupku je vložen oblý prut. Bankál se zařezává částečně pravoúhle a částečně šikmo směrem k okennímu otvoru. Další dvě pole presbytáře jsou úzká a bez oken. Pole v ose presbytáře je prolomeno jedním oknem, téměř identickým jako další dvě okna v presbytáři. Na rozdíl od nich se ale jeho bankál zařezává šikmo směrem k okennímu otvoru.

Loď kostela je osvětlena dvěma okny, jedno je prolomeno v severní zdi a druhé ve zdi jižní. Jejich profilované ostění je jednou odstupněné. Má vyžlabenou hranu ústupku, která je tvořena částečně vyžlabením a částečně oblým prutem. Do rohu ústupku je vložen masivnější oblý prut. Špaleta, stejně jako okenní bankál, se zařezává částečně pravoúhle a částečně šikmo směrem k okennímu otvoru.

Do lodi lze vejít portálem, který je prolomen v severní zdi lodi v místě pod tribunou. Z vnitřní strany kostela není nijak zdobený. V jižní zdi kostela se nachází jednoduchý, půlkruhově zaklenutý portálek. Vede na schodiště v síle zdi, kterým se vystupuje na tribunu.

Tribuna spočívá na jednom masivním pilíři uprostřed, dvou přízedních polopilířích na krajích a jednom přízedním polopilíři v ose západní stěny kostela. Podkruchtí se tedy do lodi otevírá dvěma oblouky. Střední pilíř vyrůstá z profilované trnože. Jeho hrany jsou

okosené. Okolo celého pilíře obíhá profilovaná římsa. Tribuna je zpevněna klenutými pasy, které nasedají na konzoly při středním pilíři. Tyto pasy se klenou pod oblouky tribuny a třetí pas rozděluje klenbu tribuny na dvě pole. Na severní a jižní straně pasy dosedají na polosloupky. Mezi nimi a polosloupky se táhne profilovaná římsa. Polosloupy spočívají na soklu, mají atickou patku doplněnou dvěma drápky, oblý dřík a krychlovou hlavici, ozdobenou propletenými akantovými listy. Tyto polosloupky jsou předsazeny před přízdní polopilíře, který nesou tribunové oblouky. Klenutý pas, který dělí klenbu podkruchtí na dvě pole, dosedá na polosloupek v ose západní stěny kostela. Polosloupek je stejný jako krajní dva polosloupky, je také předsazen před přízdní polopilíř. Podkruchtí je tvořeno dvěma poli křížové klenby, s mírně vystupujícími zašpičatělými žebry, oddělených již zmíněným klenutým pasem.²¹⁹

Tribuna je od lodi kostela oddělena zdí. Do ní jsou prolomeny tři otvory. Prostřední, největší otvor, je půlkruhově zaklenutý, ze strany lodi před něho předstupuje klenutý pas. Krajní dva otvory mají podobu sdužených oken. Sloupek sduženého okna směrem na jih má nízký sokl, patku ozdobenou rýhovanými drápkami, dřík složený ze čtyř zužujících se válcových prutů, prstenec a krychlovou hlavici, ozdobenou ornamentem. Na hlavici dosedá náběžník. Sloupek druhého okna také stojí na nízkém soklu, má patku ozdobenou rýhovanými drápkami, jeho dřík je ale polygonální, zužuje se směrem k hlavici. Dále má prstenec a krychlovou hlavici, také zdobenou ornamentem, odlišným od hlavice prvního sloupku. Na hlavici zde také dosedá náběžník.

Klenba nad tribunou je tvořena dvěma poli křížové klenby. Klenební pole jsou od sebe oddělena klenutým pasem. Na západní stěně pas dosedá na profilovanou římsu, pod kterou se nachází přízdní polopilíř. Ten vyrůstá z atické patky. K tomuto polopilíři jsou připojeny z každé strany tři polosloupky. Tyto polosloupky mají nízký sokl, atickou patku ozdobenou drápkami, u dvou polosloupů v rozích rýhovanými, válcový dřík a krychlové hlavice. Reliéf hlavic je tvořen zdobenými vpadlými poli. Hlavice bočních sloupků je mají zdobená ornamentálními pletencovými motivy, vpadlá pole zbývající hlavice jsou tvořena soustřednými půlkružnicemi. Nad jejich hlavicemi se táhne již zmíněná římsa, která probíhá i přes přízdní polopilíř. Tyto představené polosloupky však nic nenesou. V přední části tribuny dosedá klenutý pas na římsu, která se táhne nad konzolou. Konzola je nasazena nad obloukem středního otvoru ve stěně tribuny. Po obou stranách této konzoly se nachází dvě krychlové hlavice a pod nimi část dříku polosloupku. Jde o jakási torza polosloupků, která nic nevynášejí ani nepodpírají.

²¹⁹ Žebra jsou pravděpodobně nepůvodní, protože mají podobu hřebínkové klenby.

Střední otvor ve stěně tribuny má podobu jakéhosi ústupkového portálu.[43] Jeho ostění je tvořeno dvěma ústupky. Ve spodní části vyrůstá ze soklu a atické patky. Do rohů obou ústupků jsou vloženy polosloupky. Jejich patka je doplněna o drápky. Polosloupky mají válcový dřík, prstenec a krychlové hlavice. Hlavice jsou zdobené akanty. Z těchto polosloupků vybíhají oblé pruty, které tvoří archivoltu. Hrana ústupků je vyžlabena. Z líce zdi před otvorem vystupuje klenutý pas, ozdobený profilovaným obloučkovým vlysem. Otvor je ve spodní části vyvýšený.

Do každého kouta tribuny je vložen polosloupek. Tyto polosloupky však nevynáší klenbu tribuny. Na severní straně jsou tyto sloupky předstoupeny před polopilíře. Polosloupky spočívají na soklu, mají atickou patku doplněnou o drápky, oblý dřík, prstenec a zdobené krychlové hlavice. Reliéfy hlavic tvoří vpadlá pole doplněná buď o pletencový ornament, nebo o soustředné půlkružnice. Na hlavice polosloupků dosedá profilovaná římsa.

Tribuna je osvětlena jedním oknem na severní straně. To má i z vnitřní strany profilované ostění. Skládá se z jednoho ústupku, který má vyžlabené hrany, do nichž jsou vloženy oblé pruty. Okno má čtyřlístou kružbu. Většinu prostoru tribuny zabírají varhany. Do krovu kostela se lze dostat schodištěm, které vede v síle západní zdi.

6.5.2 Původní podoba kostela

Kostel byl opravován v letech 1564, 1697, 1722 a 1886.²²⁰ Polední oprava roku 1886 byla vedena v puristickém duchu, takže je dnes poměrně složité určit, které části jsou původní a které pochází z této opravy. Při této opravě byly vyměněny sloupky s orlími hlavicemi, předstupující před portál.²²¹ Jeden originální sloupek je vystaven v městském paláci – Templu v Mladé Boleslavi. Také horní partie zdiva lodi, které byly původně obložené podobně jako chór velkými řádkovanými kvádry, byly nově nahrazeny. Merhautová ale předpokládá, že byly lizény zakončeny obloučkovým vlysem tak, jak to vidíme na ostatních kostelech skupiny.²²² Při této poslední opravě byla rovněž vyměněna kružba kulatého okna na tribuně.²²³ Nevíme, zda měla původně stejnou podobu jako kružba nová.

Není jisté, jestli měl kostel věž. Část badatelů se domnívá, že věž kostel měl. První, kdo se zmiňuje o věži kostela, byl Birnbaum. Podle něho sice byla věž nad lodí zamýšlena, nebyla ale nakonec provedena.²²⁴ Věž nad kostelem předpokládá i Prix. Domnívá se, že věž zaujímal celou šířku lodi. Do věže se stoupalo schodištěm, které navazovalo na schodiště v síle zdi, vedoucí na tribunu.²²⁵

Tribuna kostela pravděpodobně sloužila jako soukromá kaple místního pána.²²⁶ Na tribuně můžeme předpokládat balkon, který spočíval na konzole a stejně jako v Potvorově vystupoval z východní líce tribunové zdi.²²⁷ Na tomto balkoně pak byl umístěný oltář sloužící místnímu pánovi. Oltář také mohl stát přímo v oblouku na tribuně.²²⁸

Klenba tribuny není původní. Tribuna ale pravděpodobně zaklenuta byla.²²⁹ Podle Merhautové polosloupky v koutech nesly dvě křížové klenby a střední klenební pas.²³⁰

Dnešní klenba v chóru kostela není původní. Původně byl chór s největší pravděpodobností zaklenut žebrovou klenbou.²³¹ Podle Gruebera žebra vystupovala z římsy, která probíhá u paty klenby. Žebra byla podle něho profilovaná.²³²

²²⁰ BAREŠ 1905, 389.

²²¹ LÍBAL 1949, 62.

²²² MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, 238.

²²³ DITTRICH 1983, 162.

²²⁴ BIRNBAUM 1929, 58–59.

²²⁵ PRIX 2009, 56–57.

²²⁶ DITTRICH 1983, 162–163.

²²⁷ LÍBAL 1949, 62.

²²⁸ DITTRICH 1983, 162–163.

²²⁹ BIRNBAUM 1929, 35.

²³⁰ MERHAUTOVÁ 1971, 351.

²³¹ GRUEBER 1856, 200; DITTRICH 1983, 162.

²³² GRUEBER 1856, 200.

6.5.3 Založení kostela

Listinné doklady ke kostelu úplně chybí. Kostel se poprvé připomíná až ve 14. století.²³³ František Bareš uvádí, že se v místě triumfálního oblouku nachází letopočet 1165. Podle toho usoudil, že kostel vznikl po polovině 12. století.²³⁴ Tuto informaci opakuje také August Sedláček.²³⁵ Anežka Merhautová ale argumentuje, že tento letopočet pro vznik kostela nelze přijmout, protože tomu odporuje formální podoba stavby.²³⁶

Tomáš Dittrich předpokládá, že k vinecké kapli patřilo opevněné sídlo, které předcházelo stavbě hradu. Ve 13. století zde sídlili páni ze Zvířetic (před založením Zvířetic).²³⁷ Páni ze Zvířetic, kteří jsou podle něho zobrazeni jako donátoři na tympanonu portálu kostela, byli větví mocného rodu Markvarticů. Ke stavbě kostela si povolali stavitele z kláštera v Hradišti nad Jizerou. V tomto údaji i v datování kostela souhlasí s Neuwirthem.²³⁸ Neuwirth totiž uvádí, že kostel nechali postavit cisterciáci z Hradiště, který leží v dnešní obci Klášter Hradiště nad Jizerou. Píše také, že patronát nad vineckým kostelem měla ves Dobrovice. Dobrovice v této době patřily Hrabšicům. Všebor Hrabšic tuto ves odkázal zderazskému klášteru. O konkrétním důkazu, který by dokládal, že Dobrovice měly patronát nad Vincem, ale nepíše. Neuwirth zasazuje založení kostela do doby kolem poloviny 13. století.²³⁹

Ve starší literatuře se objevuje názor, že kostel měl původně vypadat jinak, měl být větší. Kugler se domnívá, že byl kostel postaven z částí, které byly zpracovány k jinému účelu.²⁴⁰ Grueber tuto myšlenku podporuje s tím, že pískovec, ze kterého je kostel postaven, pochází z nedalekého okolí. V lomu, kde se kámen těžil, se dělaly přípravné práce pro větší stavbu, ke které nakonec nedošlo, takže tyto články byly použity na vinecký kostelík. Tím vysvětluje množství ozdob, které si navzájem odporují. Navíc na empoře jsou podle něho použity stavební části, které ke kostelu nepatří.²⁴¹ Také Birnbaum uvádí, že byl kostel postaven z kvádrů, které byly určeny pro nějakou větší stavbu.²⁴² K tomuto názoru se kloní i Braniš. Ten datuje kostel do 2. poloviny 12. století.²⁴³

²³³ LC I/1, 14; LC II, 15; LC V, 136.

²³⁴ BAREŠ 1905, 389.

²³⁵ SEDLÁČEK 1908, 960.

²³⁶ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, pozn. 38.

²³⁷ DITTRICH 1983, 163.

²³⁸ DITTRICH 1983, 163.

²³⁹ NEUWIRTH 1888, 232.

²⁴⁰ KUGLER 1858, 546–547.

²⁴¹ GRUEBER 1871, 51.

²⁴² BIRNBAUM 1929, 35.

²⁴³ BRANIŠ 1892, 47.

Datování kostela v uměleckohistorické literatuře kolísá. Zejména ve starší literatuře se objevuje buď datování velmi časně,²⁴⁴ nebo naopak velmi pozdní.²⁴⁵ Většina badatelů však uvádí vznik kostela mezi konec 12. století až polovinu století 13. Do konce 12. či počátku 13. století klade kostel Mikovec²⁴⁶ a Richter.²⁴⁷ Mencl datuje kostel do období mezi roky 1230–1240 s tím, že byl dokončen kolem roku 1240.²⁴⁸ Toto datování přijímá i Merhautová.²⁴⁹ K založení kostela kolem roku 1240 se přiklání i Prix. Ten píše, že vinecký kostel úzce souvisí s hrabišickými kostely, ale dovršuje evoluci jejich vývoje k maximální zdobnosti.²⁵⁰

²⁴⁴ Na letopočet 1165, který se měl nacházet vpravo pod triumfálním obloukem, se odvolává Bareš: BAREŠ 1905, 389; O tom samém píše i Sedláček: SEDLÁČEK 1908, 960; Schmitt dokonce klade založení kostela do konce 11., nebo počátku 12. století. Argumentuje sochařskou výzdobou: SCHMITT 1853, 4.

²⁴⁵ Grueber datuje kostel až do století 14., protože zde vidí odkazy na gotiku (klenba v presbytáři): GRUEBER 1871, 51; Do 14. století posouvá vznik kostela i Otte ovšem bez dalšího komentáře: OTTE 1874, 493.

²⁴⁶ MIKOVEC 1860, 180.

²⁴⁷ RICHTER 1936, 465.

²⁴⁸ MENCL 1939, 32.

²⁴⁹ MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959, pozn. 38.

²⁵⁰ PRIX 2009, 56.

6.6 Vroutek

Obec Vroutek leží v povodí Blšanky 5 km jižně od Podbořan v blízkosti Doupovských hor, v okrese Lounském.

První písemná zmínka o Vroutku pochází z roku 1227, kdy Kojata Hrabíšic²⁵¹ věnoval Vroutek spolu s dalšími vesnicemi klášteru křížovníků Božího Hrobu v Praze na Zderaze.²⁵² Křížovnický klášter na Zderaze byl majitelem Vroutku asi do roku 1393. O jiném majiteli se žádné zprávy nedochovaly.²⁵³ Od 14. století se Vroutek vyskytuje jako městečko.²⁵⁴ Od roku 1393 do roku 1420 byl Vroutek majetkem benediktinského kláštera v Postoloprtech.²⁵⁵ Roku 1420 obléhali Vroutek Žatečtí, kterým byl roku 1436 zapsán, ale o něco později byl zapsán i jinému majiteli, z čehož vznikly spory.²⁵⁶

V následujících letech se majitelé Vroutku střídali. Od roku 1535 jsou majitelé uváděni v Zemských deskách.²⁵⁷ Roku 1535 přešel kostel do majetku Šebestiána z Weitmile, jemuž Ferdinand I. stvrdil majetek. V roce 1543 byl Vroutek prodán Jindřichovi z Údrče.²⁵⁸ Roku 1588 Vroutek připadl Radslavu Vchynskému z Vchynic a o rok později Vladislavovi Hrobčickému z Hrobčic.²⁵⁹ Ten roku 1593 obnovil kostel a vyzdobil ho. V kostele také nechal postavit rodinnou hrobku.²⁶⁰ Po Bílé hoře mu bylo panství Vroutek zkonfiskováno pro účast na stavovském povstání a prodáno Heřmanovi Černínu z Chudenic. V roce 1645 Vroutek vydrancovali Švédové. V 18. století bylo městečko opravováno po třicetileté válce. V roce 1726 byl ve Vroutku na jiném místě vystavěn nový kostel, zasvěcený sv. Janu Křtiteli.²⁶¹

²⁵¹ Kojata, byl synem Hrabíše (III.), měl bratra Všebora a bratra Hrabíše. Měl manželku Vratislavu, s níž neměl žádné mužské potomky. V letech 1220–1224 zastával Kojata dvorský úřad podstolího. Viz: Velímský Tomáš: Hrabíšici páni z Rýzmburka, Praha 2002, 38.

²⁵² CDB II, 302, 300; CDB II, 303, 301–302.

²⁵³ SMRČKA 1931,35.

²⁵⁴ SEDLÁČEK 1909, 984.

²⁵⁵ LC I/ 1, 45.

²⁵⁶ SEDLÁČEK 1909, 984.

²⁵⁷ DZ 1/2, 593, 183.

²⁵⁸ DZ 1/2, 593, 183.

²⁵⁹ SEDLÁČEK 1909, 984.

²⁶⁰ BENEŠ 1994.

²⁶¹ BENEŠ 1994.

6.6.1 Kostel sv. Jakuba Většího

Kostel stojí na mírně vyvýšeném návrší uprostřed obce. Je to jednolodní stavba. Obdélnou loď uzavírá na východě půlkruhová apsida. Na západě je k lodi připojena mohutná hranolová věž, přisazená k lodi užší stranou. Věž má obdélníkový půdorys. Loď zakrývá sedlová střecha, věž střecha jehlancová.

Kostel je postaven z pečlivě tesaných pískovcových kvádrů. Jádro zdi tvoří zdivo lomové. Jeho původní části jsou zbudovány z dvojího materiálu. Dekorativní články – lizény, obloučkový vlys, římsy a ostění oken jsou z bílého pískovce, dnes poněkud zčernalého, ostatní zdivo je z pískovce červeného. Červený pískovec pochází z nedalekých Kryn. Kvádry ve zdivu věže, zvláště v její horní části a některé kvádry ve zdivu lodi nejsou původní. Na ně byl použit jiný materiál. Od původního zdiva se liší svou světlejší barvou.[45]

Kolem celého kostela probíhá bohatě profilovaná vysoká trnož. Trnož je přerušena pouze v místě portálu v severní stěně. Vnější líce obvodového zdiva na bočních stranách lodi jsou rozděleny dvěma nárožními a dvěma středovými lizénami na tři stejná pole. Lizény vyrůstají z profilované trnože, která se kolem nich zalamuje. Lizény jsou profilované, horizontálně nejsou nijak členěné. Svrchu jsou spojeny obloučkovým vlysem, skládající se v každém poli z pěti obloučků. Obloučkový vlys je stejně profilovaný jako lizény, obloučky mají vlnkovitý tvar. Nad ním se táhne zubořez, nad kterým se nachází římsa složená ze žlábků a oblounu. Římsa na jižní i severní straně neprobíhá až k nároží, ale těsně před ním se pravoúhle zalamuje směrem nahoru. Pruh zdiva mezi římsou a střechou je ozdoben druhotně osazenými oválnými ozdobami („puklicemi“) stejně profilovanými jako obloučkový vlys.

Jižní zeď je prolomena třemi okny. Dvě větší okna jsou půlkruhově zaklenuta a mají profilované ostění. Do pravoúhlého ústupku okenního ostění je vložen jeden silný prut. Sdružené okno, které mělo osvětlovat tribunu, má profilované ostění. Jeho hrana je vyžlabena a je do ní vložen subtilní oblý prut. Středový sloupek vyrůstá z patky, má válcový dřík, prstenec a krychlovou hlavici, na kterou dosedá náběžník. Sloupek ale patrně není původní.

Vnější líce obvodového zdiva na severní straně kostela je členěn lizénami a obloučkovým vlysem, zubořezem a pásem oválných puklic, stejně jako na straně jižní. V ose severní zdi se nachází torzálně dochovaný portál. Portál je ústupkový, skládá se ze dvou ústupků. Do rohu prvního ústupku je vložen tordovaný sloupek, jehož dřík je točený jakoby ze dvou pásků, užšího a širšího. Před portálem předstupuje úzký šestiboký sloupek.

Ten se dochoval pouze na levé straně. Tympanon nekončí na úrovni krycích desek hlavic sloupů, ale až v úrovni pod jejich hlavicemi. Po pravé a levé straně spodní části tympanonu můžeme spatřit dva miniaturní sloupky, ze kterých vybíhá polygonální prut půlkruhové archivolty. Tyto sloupečky mají patky, válcové dříky, prstence a hladké krychlové hlavice. Portál byl patrně kryt stříškou nebo štítem, jak tomu napovídá jizva ve zdivu nad ním. Stříšku vynášely sloupky, představené před portál. Nad portálem je umístěno půlkruhově zaklenuté okno, které má stejnou velikost i profilaci jako okna na jižní straně.

Vnější stěna na východní straně lodi je zdobena dvěma nárožními lizénami. Štít stěny je tvořen pravoúhle se zalamujícími kvádry, které kopírují sklon střechy a vystupují ze stěny. V ose štítu je výklenek, ve kterém stojí socha sv. Jakuba Většího. Kolem výklenku je část vyzděna z lomového zdiva, část je obložena pravidelně tesanými kvádry.

Apsida je, stejně jako loď, rozčleněna lizénami zakončenými obloučkovým vlysem. Nad obloučkovým vlysem se táhne zubořez, ale pás oválných puklic zde není. V ose apsidy se nachází malé okno. Jeho ostění je tvořeno třemi ústupky, do jejichž rohů jsou vloženy tři oblé pruty. Ostění okna se zužuje směrem k okennímu otvoru.

Věž obíhá profilovaný sokl, stejně jako na ostatních částech kostela. Věž je členěna pouze profilovanými nárožními lizénami. Jižní zeď je prolomena celkem čtyřmi okénky. Nejníže se nachází malé půlkruhově zaklenuté okénko. V úrovni prvního patra je menší okno ve tvaru čtyřlístu. Výše je kulaté okénko osvětlující schody vedoucí do vyšších pater věže. V horní části věže na úrovni třetího patra je půlkruhově zaklenuté okno, které má hladké neprofilované ostění.

V severní zdi věže je prolomen portál, který zpřístupňuje její patro. Tento portál umožňoval vstup do věže i na nedochovanou tribunu. Je ukončený rovným překladem, nad kterým je oblouk z klenáků. Jeho tympanon je hladký. Pod nadpražím portálu je v ostění na pravé straně ve vysokém reliéfu vytesána vousatá hlava. Hlava má oválný tvar, nízké čelo, masité tváře, zdůrazněná oční víčka a ornamentálně utvářený vous i vlas. Portál, stejně jako hlavní portál do lodi, bylo možno zevnitř zajistit závorou, po které se dodnes dochovaly otvory. V horní části severní zdi věže se nachází okno, shodné svým tvarem a velikostí s oknem na straně jižní a západní.

Na východní straně věže je prolomeno pouze jedno větší okno v horní části věže, stejného tvaru jako okna na severu, jihu a západě, ale na rozdíl od nich je o něco vyšší.

Západní zeď věže je prolomena čtyřmi okny. V její ose v přízemí se nachází kulaté okno, jehož ostění se zužuje směrem dovnitř. O něco výše je v úrovni prvního patra věže okénko, které má vytrhané ostění. Výše je okénko obdélníkového tvaru. Nad ním je větší půlkruhově zaklenuté okno.

Lod' je zaklenuta valenou klenbou s výsečemi. Dnešní klenba však není původní. Na východní straně se k lodi připojuje apsida. Lod' se do apsidy otvírá třikrát pravouhle odstupněným vítězným obloukem. Apsida je sklenuta konchou. Koncha spočívá na římsě postupující až na vítězný oblouk. V ose apsidy se zachovalo neporušené okno. To má profilované ostění složené ze tří ústupků, do jejichž rohů jsou vloženy oblé pruty. Jeho ostění se zužuje směrem k okennímu otvoru, takže samotný okenní otvor je velmi úzký.

Lod' kostela je osvětlena čtyřmi okny. Ostění větších oken není profilované. Jejich špaleta se zařezává kolmo, bankál šikmo směrem k okennímu otvoru. Ostění sdruženého okna v jižní stěně je půlkruhově zaklenuto a do stěny se zařezává kolmo.

V západní části lodi se původně nacházela tribuna, která zabírala třetinu plochy lodi. Po ní zůstaly při severní a jižní stěně jen přízední polopilíře, které nesly její čelní oblouky. Na ně dosedá profilovaná římsa, která se skládá z menšího oblounu, výžlabku a oblounu většího, krytého deskou. Na stěně jsou patrné zbytky klenebních čel tribuny. Na západní stěně se nachází římsové konzoly složené z desky a oblounu. Tribuna byla spojena půlkruhovou arkádou s prvním patrem věže. Tato arkáda je do výšky cca 1 metru zazděna.[46]

Přízemí věže se otvírá obloukem do chrámové lodi. Podvěží obsahuje prostor zaklenutý dvěma poli křížové klenby. Tato dvě pole odděluje klenutý pas, nesený konzolami složenými z desky a oblounu. Chrámové podvěží je osvětlováno dvěma okny. První, v severní stěně, je půlkruhově zaklenuté, jednoduché, bez profilace. Druhé okno v ose západní stěny je kulaté, rovněž bez profilace. Ostění obou oken se zužuje směrem k okennímu otvoru.

V interiéru lodi se dochovaly fragmenty nástěnných maleb. Většina stěn je však obnažena. Okenní špalety, klenební pasy a plastické rozety jsou olemovány černým páskem, ve kterém jsou motivy vinné révy, jablek a bílých květů a na pozadí jsou vavřínové listy. Další fragmenty maleb se dochovaly na severní stěně, nad presbytářem a v místech původní tribuny. Ostatní stěny jsou bez výzdoby. Tam, kde je dochována omítka, byly stěny pouze líčeny vápnem.

První patro věže dnes zpřístupňuje jedině portál v její severní stěně. V prvním patře věže se nachází dvě klenuté věžní prostory. Portálem nejdříve vejde do prostory první. Ta je zaklenuta valenou klenbou a otvírá se do lodi půlkruhově zaklenutým obloukem. Z ní můžeme portálem vejít do prostory druhé. Tato čtvercová místnost je osvětlena jedním malým oknem s půlkruhovým záklenkem, které je prolomeno v západní zdi věže. Je zaklenuta křížovou klenbou. Zde je v síle severní zdi malý obdélný otvor (o rozměrech 120

x 70 x 85 cm). K čemu tento otvor sloužil, není úplně jasné.²⁶² Pravděpodobnější se zdá myšlenka, že sloužil jako skryš na cenné věci.

Z první místnosti vede malý půlkruhově zaklenutý portál na schodiště stoupající v síle zdi vzhůru do svrchního patra věže.[47] V ostění portálku se zachovaly otvory pro závoru, kterou se dalo svrchní patro věže uzavřít. Schodiště je zaklenuto valenou klenbou. Je osvětleno jedním okénkem ve tvaru čtyřlístu a jedním malým kulatým okénkem. Schodiště se v jihozápadním nároží věže lomí. Ústí do jedné větší místnosti ve druhém patře. Z této prostory vede půlkruhově zaklenutý portál do krovu lodí. Ten nebyl nejspíš v románské době průchozí.²⁶³ Tomu by napovídal zbytek kůlu (pravděpodobně ohořelého), který je vsazen v ose záklenku portálu. V této prostora se zachoval půlkruhový vynášecí klenutý pas. Radová a Škabrada uvádí, že právě v této části byla založena východní stěna věže.²⁶⁴

Z druhého patra věže se dostaneme po dřevěném schodišti do patra třetího. Jeho podlaha je dřevěná. V tomto patře se nachází dřevěná konstrukce se dvěma zvony. Vnitřní stěny této části věže nejsou tvořeny kvádrovým zdivem, je zde jen zdivo lomové spojované maltou. Osvětlují ji čtyři velká půlkruhově zaklenutá jednoduchá okna bez jakékoliv profilace. Okno na východní straně je o něco vyšší než okna zbývající. Z této části je průhledem vidět do krovu věže.

²⁶² Někteří badatelé se domnívají, že zde otvor sloužil jako krb, od kterého vedl komín v síle zdi, který dosahoval až ke střeše. O tom psal první Gruber, na kterého odkazovali Neuwirth s Lehnerem a později Merhautová: GRUEBER 1871, 49; NEUWIRTH 1888, 226; LEHNER 1905, 81; MERHAUTOVÁ 1971, 358. Dnes tam ale žádný komínový otvor není. Jiní badatelé však soudí, že otvor sloužil jako skryš pro cenné věci. Podle Dittricha byla tato skryš uzavíratelná jedním kvádrem: DITTRICH 1983, 153; MENCL 1965, 44.

²⁶³ RADOVÁ 1977, 64.

²⁶⁴ RADOVÁ-ŠTIKOVÁ/ŠKABRADA 1976, 276.

6.6.2 Původní podoba kostela

Kostel během doby své existence nezměnil výrazně svou podobu. Na rozdíl od řady jiných kostelů nepodlehla barokizaci. To bylo díky tomu, že byl ve Vroutku na počátku 18. století postaven nový kostel. Kostel svatého Jakuba Většího nebyl zbourán, protože měl věž se zvonem, kterou nový kostel sv. Jana Křtitele neměl. Přesto se ale kostel dočkal nejméně dvou větších přestaveb a rekonstrukcí. Jedna z nich byla na konci 16. století, kdy kostel nechal opravit Václav Hrobčický z Hrobčic, který kostel v té době vlastnil.²⁶⁵ Druhá významná rekonstrukce probíhala od 50. do 80. let 20. století.

Nejistá je původní podoba věže kostela. Podle některých badatelů byla věž původně o něco vyšší. Její horní část byla přezděna z lomového zdiva, o něco snížena a nově zastřešena. Nová okna ve věži na úrovni zvonice byla provedena jako jednoduchá s půlkruhovým završením namísto původních sdružených románských oken.²⁶⁶ Podobné okno vzniklo i na východní straně věže. Bylo však o něco vyšší než okna na ostatních stranách. Ještě před opravami věže v roce 1983 byly ve východní části, podle článku Nolla a Varhaníka, fragmenty ostění románského okna.²⁶⁷ Fragment původního okna se ale dodnes nedochoval. Jiní badatelé se domnívají, že vnější líc obvodového zdiva věže byl ozdoben lizénami a obloučkovým vlysem.²⁶⁸ Původní nárožní lizény se totiž na východní straně dochovaly do značné výše. K tomuto názoru se kloní i Radová-Štiková.²⁶⁹ Jiní badatelé se domnívají, že věž nebyla v původním plánu vůbec zamýšlena.²⁷⁰

Při rekonstrukci ve 20. století bylo vyměněno velké množství kvádrů ve zdivu lodi i věži. Nové kvádry jsou ale z jiného materiálu než kvádry původní. Podle projektu měly být tónovány do červené barvy. K tónování ale již nedošlo.

Některá okna na kostele také doznala jisté změny. Okna na jižní straně lodi byla rozšířena na úkor románské profilace a prodloužena směrem dolů o 2/3 své původní

²⁶⁵ To dokládá nápis na stěně kostela, který byl ještě v roce 1905 viditelný: „*Anno a nativitate Dei nostri Jesu Christi viri Dei Homini que 1593 templum hoc renovatum et completum est, im pensis generosi et Stommate clari D. Wladislai Hrobcziczky de Hrobczicz ... Pietipsech, Wrautek et Schmikus idque ad laudem et celebrationem nominis divini, nec non legitimum Sacramentorum usum, juxta normam et regulam in verbo Dei comprehensari...Deus optimus Max salvet istum D. Wladislam et totam Familiam Nobilium a Hrobczicz die incolumen conservare, suaque gratia hiet in futuro per Christum aeterna felicitate ornare dignitur.*“ Tento latinský nápis byl na evangelijní straně, na epištolní straně byl stejný nápis český. LEHNER 1905, 83.

²⁶⁶ To, že okna byla sdružená, uvádí Merhautová: MERHAUTOVÁ 1971, 358.

²⁶⁷ NOLL/VARHANÍK 1993, 129.

²⁶⁸ GRUEBER 1871, 49; LEHNER 1905, 85.

²⁶⁹ RADOVÁ-ŠTIKOVÁ 1993, 146.

²⁷⁰ To se domnívá např. Grueber: GRUEBER 1871, 48; Tomuto předpokladu by odpovídalo i to, že ve výšce druhého patra věže je zřetelná spára mezi východní stěnou věže a západní stěnou lodi. Jak na to upozornili Radová se Škabradou. Podle nich východní stěna věže byla založena až ve dvanáctimetrové výšce na půlkruhovém vynášecím pasu, který je zde dodnes patrný: RADOVÁ-ŠTIKOVÁ/ŠKABRADA 1976, 277.

výšky.²⁷¹ Zvenčí byl profil jediného ponechaného prutu původní profilace v bílém kameni prodloužen o něco méně výrazným vtesáním do červeného kvádrového zdiva. Tato úprava ovšem nerespektovala původní rozvržení bílých architektonických článků a červeného vyplnění ploch.²⁷² Rovněž neznáme původní podobu sloupku sdruženého okna na jižní straně lodi. Toto okno bylo zvětšeno vybouráním sloupku a kvádrového zdiva parapetu. Po této úpravě sloužilo jako další vstup do prostoru kostela.²⁷³

Přesnou podobu dnes značně poškozeného portálu neznáme. Pravděpodobně měl jeden ústupek, do jehož rohů byly vloženy torované sloupky, které se dodnes částečně dochovaly. Vyrůstal z profilované trnože. Ještě na počátku 20. století zde byly patrné hlavice.²⁷⁴ V roce 1957 byly fragmenty hlavic úplně vytrhány. Hlavice byly pravděpodobně vytesány z opuky, která se na stavbě jinak neuplatňovala. Také podoba tympanonu je nejistá. Nevíme, zda byl hladký, nebo zdobený reliéfem. Před portálem byly představeny dva sloupky, které vynášely stříšku. Ta se dochovala pouze v obrysu na vnější stěně.

Změnu doznala také výška samotné lodi kostela. Lod' byla při rekonstrukci ve 20. století o něco zvýšena a doplněna o oválné ozdoby („puklice“) v pásu mezi hlavní římsou a střechou kostela. Tyto puklice sem byly doplněny podle Lehnerovy mylné rekonstrukce.²⁷⁵ Změněný je rovněž štít východní lodi kostela. Zde se nacházel obloučkový vlys, který schodovitě opisoval sklon střechy.²⁷⁶

Výraznější změny nastaly uvnitř kostela. Lod' kostela byla pravděpodobně po celé své délce plochostropá, její strop tvořily dřevěné trámy.²⁷⁷ V západní části lodi se původně nacházela tribuna, která zabírala třetinu plochy lodi. Ta byla stržena v 19. století, kdy začal zrušený kostel využívat sousední velkostatek jako skladiště, stodolu, sýpku nebo sušárnu. Tribuna byla nesena dvěma polygonálními sloupky a její podkruchtí se do lodi otevíralo

²⁷¹ DITTRICH 1983, 154.

²⁷² HEROUT 1993, 145.

²⁷³ BENEŠ 1994, 7.

²⁷⁴ Lehner píše: „Zachovala se dosud neporušeně levá strana do výšky hlavic, jejichž tvar uražené stopy na zdi dosud zřetelně ukazují, kdežto stranice pravá kromě trnožní části vesměs již zmizela.“ LEHNER 1905, 84.

²⁷⁵ Nadezdívky lodi byla zřejmě vytvořena při přestavbě kostela v 16. století. V této době byl do ní osazen jeden oválný architektonický článek – „puklice“. Ten se skládal ze dvou stejných dílů. Jeden z těchto dílů byl osazen i ve spodní části východního štítu lodi. Tato puklice byla tedy ve skutečnosti spojení dvou částí obloučkového vlysu a její podoba i poloha byla zjevně sekundární. Na to upozornil ve svém článku LÍBAL: LÍBAL 1949, 59.

²⁷⁶ Rekonstrukci východního štítu uvedl ve svém článku Varhaník: NOLL/VARHANÍK 1993, 140. V horní části štítu se dochoval fragment jednoho obloučku, který je patrný ještě na fotografiích z doby před rekonstrukcí kostela v 70. letech minulého století. Ten byl ve skutečnosti spojen ze dvou částí obloučku obloučkového vlysu, který zde původně byl. Z originálního obkladu se dochovalo pouze severovýchodní nároží s profilovaným blokem patky štítu a zalomenou římsou.

²⁷⁷ LÍBAL 1949, 59.

třemi arkádami.²⁷⁸ Střední pole klenby, kterou byla tribuna podklenuta, mělo téměř čtvercový tvar, krajní dvě pole byla obdélníková.²⁷⁹ Po tribuně zůstaly při severní a jižní stěně jen přízední polopilíře, které nesly její čelní oblouky. Tribuna byla spojena půlkruhovou arkádou s prvním patrem věže. Osvětlovalo jí sdružené okno v jižní stěně lodi.

²⁷⁸ MERHAUTOVÁ 1971, 358.

²⁷⁹ MENCL 1965, 44.

6.6.3 Vznik kostela

První písemná zmínka o Vroutku pochází z roku 1227.²⁸⁰ Jde o závět' Hraběšice Kojaty, kde se uvádí, že klášteru křižovníků Božího Hrobu v Praze na Zderaze věnoval „Wrotek cum omnibus attinenciis suis“.²⁸¹ Není jisté, co bylo pod „attinenciis suis“ myšleno. Mohlo jít pouze o vesnici se statky, nebo vesnici se statky a kostelem, případně vesnici s nějakými privilegii a povinnostmi. Klápště jednoznačně ve Vroutku předpokládá Kojatovo sídlo, zatímco jeho hospodářské zázemí situuje do 40 kilometrů vzdálených Velebudic. Existenci nedalekého sídla prokázal i archeologický průzkum, který byl v roce 1973 proveden v okolí kostela.²⁸² Zaniklé šlechtické sídlo leželo severozápadně od kostela ve vzdálenosti cca 4 m. Ve Vroutku byly navíc nalezeny hroby, datované do doby vzniku kostela, takže zde byli pohřbíváni členové místní komunity. Dobu založení tohoto objektu Hejna klade shodně s kostelem, a to do první třetiny 13. století.²⁸³ Objekt spolu s kostelem vytvářel celek venkovského dvorce na nevelkém, vymezeném a pravděpodobně opevněném areálu. Zanikl požárem v době kolem poloviny, spíš v průběhu první poloviny 15. století.²⁸⁴ Starší literatura se také zmiňuje o příkopu, který byl viditelný v okolí kostela.²⁸⁵ Příkop byl v mladší době zasypán. Ukazuje to k pravděpodobnému opevnění kostela.²⁸⁶ Opevnění kostela předpokládá i Klápště.²⁸⁷ Upozorňuje na to, že kostel měl velmi tlusté zdi a dveře mohly být zajištěny závorami. Někteří badatelé považují za stavitele vrouteckého kostela Kojatu, případně jeho bratra Všeбора.²⁸⁸

Jiní badatelé se domnívají, že kostel nechali postavit zderazští křižovníci. Tuto domněnku vyslovil jako první Neuwirth.²⁸⁹ S ním souhlasí i Dittrich, podle něhož si nechali postavit kostel zderazští křižovníci krátce poté, co ves získali a najali si na to stavitele z Plas, protože styky obou klášterů vyplývaly ze sousedství jejich majetku. Navíc plaský klášter nebyl od Vroutku příliš vzdálený. Předpokládá, že by se Kojata nezbavoval

²⁸⁰ CDB II, 303, 301–302.

²⁸¹ CDB II, 303, 301–302.

²⁸² HEJNA 1975.

²⁸³ HEJNA 1976, 285.

²⁸⁴ HEJNA 1975, 14.

²⁸⁵ LEHNER 1905, 81.

²⁸⁶ V roce 2003 se při archeologické dokumentaci výkopů u kostela podařilo zachytit mohutný příkop, který odpovídá údajům o opevnění vrouteckého chrámu. Tato fortifikace uzavírala areál kolem kostela. Stáří příkopu je nejasné. Mohl vzniknout v pozdějším středověku jako součást opevnění kostela: KLÁPŠTĚ 2005, 145.

²⁸⁷ KLÁPŠTĚ 2005, 145.

²⁸⁸ VELÍMSKÝ 2002, 47; PRIX 2009, 57.

²⁸⁹ NEUWIRTH 1888, 227.

nově postaveného kostela.²⁹⁰ Tento názor je však nepravděpodobný, vzhledem k existenci šlechtického sídla a nedalekého pohřebiště.

Uměleckohistorická literatura nedatuje kostel shodně. Líbal uvádí vznik kostela ve 4. desetiletí 13. století. Nebere však na vědomí vlastnický kontext.²⁹¹ Birnbaum předpokládal, že kostel už v době Kojatovy závěti stál. Datuje tedy jeho vznik kolem roku 1200.²⁹² K tomu se přiklání i Merhautová a klade jeho vznik do 1. třetiny 13. století.²⁹³

²⁹⁰ DITTRICH 1983, 155.

²⁹¹ LÍBAL 1949, 66.

²⁹² BIRNBAUM 1929, 56; BIRNBAUM 1931, 34.

²⁹³ MERHAUTOVÁ 1971, 358.

6.7 Želkovice

Želkovice leží 12 km jihovýchodně od Bíliny, v okrese Louny. První zmínka o vsi Želkovice pochází z roku 1237, kdy se mezi svědky uvádí Šebek či Šebestián ze Želkovic (Sebastianus de Selicowiz).²⁹⁴ Pravděpodobně měl jmenovaný Šebek v Želkovicích své sídlo. Ve 14. století byly Želkovice majetkem Vlčka a Peška, a jejichž potomci zde byli uváděni do roku 1404.²⁹⁵ Roku 1514 patřily Želkovice k Chodžovu a do roku 1545 ke Košťálovu, od něhož byly přiděleny k Libčevsi a patřily k ní až do roku 1850.²⁹⁶

²⁹⁴ RBM I, 915, 426–427; CDB III, 158, 192–193.

²⁹⁵ LC I/1, 181; LC VI, 118.

²⁹⁶ SEDLÁČEK 1908, 1034.

6.7.1 Rotunda svatého Petra a Pavla v Želkovicích

Rotunda sv. Petra a Pavla v Želkovicích stojí obklopena hřbitovem na návrší na západ od vesnice. Původní rotunda se v letech 1852–53 stala chórem nového kostela.²⁹⁷ Tehdy byla k západní straně rotundy připojena obdélná neorománská loď.[48]

Rotunda je vystavěna z pečlivě tesaných kvádříků, přičemž loď je z kvádříků z opuky a apsida z kvádříků pískovcových.²⁹⁸ Dnes je však rotunda omítnuta. Má kruhový půdorys, na východní straně se k válcové lodi připojuje půlválcová apsida. Loď i apsidu obíhá jednoduchý skosený sokl. Zeď lodi je prolomena čtyřmi okny, která se nedochovala ve své původní podobě. Do rotundy se vstupuje půlkruhově zaklenutým portálem z jižní strany lodi. Portál má zachované románské ostění. Ve spodní části je hladké, ale cca od výšky 1 metru je lemované obloučkovým vlysem, jehož obloučky se pravoúhle zalamují. Vrchní část portálu je ozdobena čtyřmi bobulemi, které jsou na zkosené vnější hraně ostění. Pod střechou na lodi se nachází profilovaná římsa. Ta je jednoduchá, jednou se pravoúhle zalamuje. Je pravděpodobně nepůvodní. Ve zdi apsidy jsou prolomena tři okna, která také nemají původní ostění. Pod hlavní římsou se na apsidě táhne pás obloučkového vlysu. Ten sice není dobře zachovaný, ale jednotlivé obloučky jsou zde patrné. Obloučky mají pravoúhle se zalamující patky a jsou profilované.[49] Na stěně apsidy se nachází reliéfní maska, která ovšem nemá původní podobu.

V interiéru je rotunda omítnuta. Loď je sklenuta kupolí, která je od stěn oddělena zespod skosenou římsou. Apsidu od lodi dělí triumfální oblouk, který je tvořen jedním ústupkem. Tento ústupek je v místě konchy doprovázen plochým pasem, který dosedá na římsu. Apsida je sklenuta konchou, která je oddělena římsou od stěny. V severní stěně apsidy se nachází gotický sanktuář.

²⁹⁷ MERHAUTOVÁ 1971, 371.

²⁹⁸ GUTH 1925, 143.

6.7.2 Původní podoba kostela

V letech 1852–53 byl kostel rozšířen. K západní části původní rotundy byla připojena neorománská podélná loď. Západní stěna rotundy byla probourána, a jak píše Pudil, byly odtud odstraněny dvě dřevěné kruchty, které bývaly nad sebou.²⁹⁹

O vzhledu rotundy před přestavbou se dochovaly tři záznamy. První pochází od Gruebera, který tvrdí, že okna byla profilovaná, stejně jako okna libčevského kostela. Připojuje také půdorys a nárys kostela.³⁰⁰ Guth je však považuje za nesprávné, stejně jako vyvrací Grueberovu domněnku, že okna měla stejnou profilaci jako okna kostela v Libčevsi.³⁰¹ Dalším záznamem je článek Pudilův.³⁰² Guth však označuje jeho vyobrazení jako neodpovídající skutečnosti, protože jsou kresleny pod značným vlivem pozdějšího stavu.³⁰³ Nejlepším pramenem jsou podle Gutha vyobrazení Schmittova.³⁰⁴ Podle tohoto vyobrazení byl kostel omítnutý. Na jižní straně byla dvě půlkruhově sklenutá okna, jedno z nich mělo profilované ostění tvořené dvěma pravoúhlými ústupky. Apsida měla lucernu, která byla prolomena čtyřmi páry sdružených oken, dělených sloupkem s hlavicí a náběžníkem. Římsa na lodi i na lucerně měla pravděpodobně tvar čtvrtkruhu. Zeď apsidy byla prolomena třemi okny, okno na jižní straně mělo stejné ostění jako profilované okno lodi. Apsidu obíhal profilovaný obloučkový vlys, nad kterým byla nízká pásová římsa. Obloučkový vlys i římsa jsou zde dodnes patrné. Portál byl, podle vyobrazení, zakryt barokní předsíní. Na Pudilově vyobrazení má předsín jiný tvar a je označena jako dřevěná síň.³⁰⁵ Můžeme předpokládat, že původní románská rotunda měla přibližně stejnou podobu, jakou měla před přestavbou v polovině 19. století.

Také reliéfní maska na stěně apsidy měla původně jiný tvar, jak můžeme vidět na kresbě od Jana Pudila.³⁰⁶ Klápště o masce uvažuje jako o možném ohlasu tatarské invaze do Evropy v roce 1241, vychází ovšem z Pudilovy kresby.³⁰⁷ O tom, že hlava znázorňovala hlavu Turka, píše už Lehner. Ten se také zmiňuje o tom, že hlava byla poškozena a při přestavbě kostela byla osekána.³⁰⁸ Lehner ale evidentně vychází z Pudilova článku.

²⁹⁹ PUDIL 1877, 652.

³⁰⁰ GRUEBER 1871, 69–70.

³⁰¹ GUTH 1925, 142.

³⁰² PUDIL 1877, 649–652.

³⁰³ GUTH 1925, 142.

³⁰⁴ SCHMITT 1853, 5.

³⁰⁵ PUDIL 1877, 649–652.

³⁰⁶ PUDIL 1877, 649–652.

³⁰⁷ KLÁPŠTĚ 1994, 220.

³⁰⁸ LEHNER 1905, 213.

6.7.3 Vznik rotundy

První zmínka o Želkovicích pochází z roku 1237,³⁰⁹ ovšem rotunda se poprvé připomíná až v roce 1362 jako farní kostel.³¹⁰ Richter se domnívá, že stavitelem rotundy byl již zmíněný Šebek, který zde měl sídlo. Případně byl stavitelem některý z jeho předchůdců. Podle něho není pravděpodobné, aby si stavitel stavěl pro svou potřebu jen hřbitovní kapli, proto tedy měla želkovická rotunda sloužit jako soukromá svatyně jeho šlechtického dvorce.³¹¹ Pokud tedy rotunda sloužila jako soukromá kaple, nebylo potřeba, aby měla v interiéru panskou tribunu.

Datování i názory na původ želkovické rotundy se v uměleckohistorické literatuře značně liší. Grueber považuje želkovickou rotundu za podobnou kostelu libčevskému a má za to, že oba kostely pochází od jednoho stavitele.³¹² Neuwirth se drží Grueberovy domněnky, že kostel v Želkovicích stavěl stejný stavitel jako kostel libčevský a dobu stavby klade mezi roky 1158–1200. Za stavebníka pokládá probošta vyšehradského.³¹³ Lehner datuje kostel do století 12. Také se přiklání k názoru, že kostel stavěl stejný stavebník jako kostel libčevský. Tím tedy posouvá také vznik libčevského kostela do 12. století.³¹⁴ Podle Gutha je želkovická rotunda sice v detailech podobá libčevskému kostelu, ale portál je podle něho vytvořen spíš goticky než románsky.³¹⁵ Merhautová klade vznik rotundy do třetího desetiletí 13. století.³¹⁶ Dittrich předpokládá cisterciácký (osecký) původ stavby.³¹⁷

³⁰⁹ RBM I, 915, 426-427; CDB III, 158, 192-193

³¹⁰ SEDLÁČEK 1908, 1034.

³¹¹ RICHTER 1936, 454.

³¹² GRUEBER 1871, 69.

³¹³ NEUWIRTH 1888, 173.

³¹⁴ LEHNER 1905, 43.

³¹⁵ GUTH 1925, 143.

³¹⁶ MERHAUTOVÁ 1971, 371.

³¹⁷ DITTRICH 1983, 158.

7 Závěr

Jak jsme mohli vidět, sledované kostely jsou si v některých částech velmi podobné a v některých se naopak velmi liší. Na těchto kostelech se odrážely jak místní vlivy, především cisterciácké, tak i vlivy zahraniční, především alsaské a saské.

Skupina kostelů je charakteristická pro své precizní zpracování, které se projevuje v dokonalém opracování pískovcových kvádrů jejich zdiva. I přes to, že se na některých stavbách zdivo dochovalo poškozené, je vidět, že bylo pečlivě otesáno. Dalším důležitým charakteristickým rysem kostelíků je jejich dekorativní složka. Především jde o bohaté pročlenění vnějších líců obvodového zdiva lizénami, obloučkovým vlysem a zubořezem, ale také o pestrou škálu tvarů okenních otvorů a portálů. Na některých stavbách se tyto články nachází ve složitějších formách, na jiných ve formách značně zjednodušených. Převažují vegetabilní a ornamentální motivy. Někdy je tato dekorativní složka umocněna použitím kamene různých barev, jako to můžeme vidět na kostele ve Vroutku, či v Libčevsi.

Dále na sledovaných kostelech můžeme pozorovat pozvolné pronikání gotiky. To se projevuje především v užití žeber v klenbě, jak to můžeme vidět v chóru kostela v Kostomlatech pod Milešovkou a v apsidě kostela v Údlících.

Tribuny kostelů sloužily pro místní pány, kteří měli v bezprostřední blízkosti kostelů svá sídla. Navíc také kostely sloužily jako útočiště pro své pány v době nepokojů. V Potvorově tuto funkci máme písemně doloženou, v kostele ve Vroutku se dochovaly některé části, které tuto funkci naznačují. Navíc, kromě kostela v Údlících, stály kostely na vyvýšeném místě.

Důležitým poznatkem je především posun v datování kostelů. Žádný kostel není přesně datován. Proto jsme odkázáni na stylový rozbor kostelů. Pokud tedy přihlédneme k tomu, že stavba východního chóru bamberského dómu, jejíž dokončení bylo tradičně uváděno do 30. let 13. století, se nejnovějšími poznatky posunuje do 90. let 12. století, má to značný vliv na datování sledované skupiny kostelíků. Dovoluje nám jejich datování posunout do prvních desetiletí 13. století.

8 Seznam použité literatury a pramenů

8.1 Použitá literatura

ANDĚL 1984 — Rudolf ANDĚL a kol.: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl 3, Severní Čechy. Praha 1984

BACHMANN 1941 — Erich BACHMANN: Sudetenländische Kunsträume im 13. Jahrhundert. Brünn / Leipzig, 1941

BAREŠ 1905 — František BAREŠ: Soupis památek historických a uměleckých v království českém od pravěku do počátku XIX. století. XXI, Politický okres Mladoboleslavský. Praha 1905

BAUM 1872 — Antonín BAUM: Jak píše historii českého umění. In: Památky archeologické a místopisné IX, 1872, 365–382

BENEŠ 1994 — Jiří BENEŠ: Kostel sv. Jakuba ve Vroutku, průvodce minulostí i současností stavby (nepublikováno). Vroutek 1994

BENEŠ 1906 — Václav BENEŠ: Mladá Boleslav a okolí. Praha 1906

BERÁNEK/MACEK/PACHNER 2001 — Jan BERÁNEK, Petr MACEK, Jaroslav PACHNER: Terénní průzkum středověkých sakrálních památek architektury v okrese Chomutov. In: Gotické umění a jeho historické souvislosti I. Ústí nad Labem 2001, 452–473

BINTEROVÁ 2002 — Zdeňka BINTEROVÁ: Údlice a Nezabydlice. Chomutov 2002

BIRNBAUM 1929 — Vojtěch BIRNBAUM: Románské emporové kostely v Čechách. In: Sborník k sedmdesátým narozeninám Karla B. Mádla. Praha 1929, 49–60

BIRNBAUM 1931 — Vojtěch BIRNBAUM: Románské umění, architektura. In: Dějepis výtvarného umění v Čechách. Praha 1931

BRANIŠ 1890 — Josef BRANIŠ: Jak píše historii českého umění. Kutná Hora 1890

BRANIŠ 1892 — Josef BRANIŠ: Dějiny středověkého umění v Čechách I. Praha 1892

DITTRICH 1983 — Tomáš DITTRICH: Pozdně románské emporové kostely, stavěné v Čechách cisterciáky na úsvitu gotiky. In: Umění 13. století v Českých zemích. Praha 1983, 149–169

DURDÍK 2009 — Tomáš DURDÍK: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha 2009

FEUERBACH 2009 — Mario FEUERBACH: Das Zisterzienserkloster Osseg. Aachen 2009

FLESAR 1993 — Stanislav FLESAR: Stanovisko k příspěvku „K obnově kostela sv. Jakuba Většího ve Vroutku“. In: Zprávy památkové péče LIII, 1993, 150

- GRUEBER 1856 — Bernhard GRUEBER: Charakteristik der Baudenkmale Böhmens. In: Mitteilungen der k.k.Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale I, 1856
- GRUEBER 1871 — Bernhard GRUEBER: Die Kunst des Mittelalters in Böhmen I, Romanische Styl 1070–1230. Wien 1871
- GUTH 1925 — Karel GUTH: České rotundy. In: Památky archeologické XXXIV, 1925, 113–187
- HEJNA 1976 — Antonín HEJNA: Venkovská opevněná sídla 10.–13. století v Čechách. In: Archeologické rozhledy XXVIII, 1976, 279–293
- HEJNA 1975 — Antonín HEJNA: Výzkum v areálu kostela sv. Jakuba ve Vrutku u Podbořan, Nálezová zpráva v archivu Archeologického ústavu v Praze, 1975
- HERAIN 1911 — Jan HERAIN: Obloučkový vlys na apsidě kostela v Údlicích. In: Časopis společnosti přátel starožitností českých XIX, 1911, 61–63
- HEROUT 1993 — Jaroslav HEROUT: K úpravám oken kostela ve Vrutku. In: Zprávy památkové péče LIII, 1993, 145
- HOTZ 1998 — Walter HOTZ: Der Dom zu Worms. Darmstadt 1998
- HUBEL 2001 — Achim HUBEL: Überlegungen zum Bamberger Dom, Studien zur Bau und Restaurierungsgeschichte sowie zu den Skulpturen. In: BERGMANN 2001 — BERGMANN Rolf (ed.): Mittelalterforschung in Bamberg. Bamberg 2001, 74–79
- KAUTZSCH 1944 — Rudolf KAUTZSCH: Der romanische Kirchenbaum im Elsass. Freiburg im Breisgau 1944
- KINCL 1978 — Jaromír KINCL: Dva testamenty šlechtice Kojaty. In: Acta Universitatis Carolinae – Iuridica 3, 1978, 301–319
- KLÁPŠTĚ 1994 — Jan KLÁPŠTĚ: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most 1994
- KLÁPŠTĚ 2005 — Jan KLÁPŠTĚ: Proměna českých zemí ve středověku. Praha 2005
- KUGLER 1858 — Franz KUGLER: Die Geschichte der Baukunst II. Stuttgart 1858
- KUTHAN 1982 — Jiří KUTHAN: Die Mittelalterliche Baukunst der Zisterzienser in Böhmen und in Mähren. München 1982
- LEHNER 1905 — Ferdinand Josef LEHNER: Dějiny umění národa českého 1/2. Praha 1905
- LÍBAL 1993 — Dobroslav LÍBAL: Kostel sv. Jakuba Většího ve Vrutku – smutný doklad primitivního neopurismu. In: Zprávy památkové péče LIII, 1993, 145
- LÍBAL 1949 — Dobroslav LÍBAL: O skupině českých pozdně románských kostelů. In: Cestami umění, Praha 1949, 57–66

- LÍBAL 1974 — Dobroslav LÍBAL (rec.): Anežka MERHAUTOVÁ: Raně středověká architektura v Čechách. In: Umění XXII, 1974, 160–175
- MÁDL 1890 — Karel Boromejský MÁDL: Z Prahy a z Čech, 1890
- MAŠÍN 1954 — Jiří MAŠÍN: Románská nástěnná malba v Čechách a na Moravě. Praha 1954
- MENCL 1965 — Václav MENCL: Panské tribuny v naší románské architektuře. In: Umění XIII, 1965, 29–58
- MENCL 1939 — Václav MENCL: Románská architektura v zemích českých. In: Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění 37 a 38, 1939, 19–41
- MENCL 1960a — Václav MENCL: Vývoj okna v architektuře českého středověku. In: Zprávy památkové péče XX, 1960, 181–198
- MENCL 1960b — Václav MENCL: Vývoj středověkého portálu v českých zemích. In: Zprávy památkové péče XX, 1960, 8–26
- MENCL/BENEŠOVSKÁ/SOUKUPOVÁ 1978 — Václav MENCL, Klára BENEŠOVSKÁ, Helena SOUKUPOVÁ: Předrománská a románská architektura v západních Čechách. Plzeň 1978
- MERHAUTOVÁ 1971 — Anežka MERHAUTOVÁ: Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971
- MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1959 — Anežka MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ: Cizí podněty a domácí tradice v románské architektuře severozápadních Čech. In: Umění VII, 1959, 228–249
- MIKOVEC 1860 — Ferdinand Břetislav MIKOVEC: Starožitnosti a Památky země České I. Praha 1860
- Mitteilungen der k.k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 22, 1896
- NEUWIRTH 1888 — Joseph NEUWIRTH: Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen bis zum Aussterben der Premysliden. Prag 1888
- NOLL/VARHANÍK 1993 — Jindřich NOLL / Jiří VARHANÍK: K obnově kostela sv. Jakuba Většího. In: Zprávy památkové péče LIII, 1993, 129–145
- NOVÁČEK 2010 — Karel NOVÁČEK a kol.: Kladubský klášter 1115–1421. Osídlení-architektura-artefakty. Plzeň 2010
- NOVOTNÝ 1912 — Václav NOVOTNÝ: České dějiny 1/1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha. Praha 1912
- NOVOTNÝ 1913 — Václav NOVOTNÝ: České dějiny 1/2. Od Břetislava I. do Přemysla I. Praha 1913

- NOVOTNÝ 1928 — Václav NOVOTNÝ: České dějiny 1/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253). Praha 1928
- NOVOTNÝ 1937 — Václav NOVOTNÝ: České dějiny 1/4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271). Praha 1937
- OTTE 1874 — Heinrich OTTE: Geschichte der romanischen Baukunst in Deutschland, Leipzig 1874
- PAPÁJÍK 2009 — David PAPÁJÍK: Švábenicové. Praha 2009
- PODLAHA 1909 — Antonín PODLAHA: Posvátná místa království českého I/3. Praha 1909
- POCHE 1978 — Emanuel POCHE: Umělecké památky Čech 2, K–O. Praha 1978
- POCHE 1980 — Emanuel POCHE: Umělecké památky Čech 3, P–Š. Praha 1980
- POCHE 1982 — Emanuel POCHE: Umělecké památky Čech 4, T–Ž. Praha 1982
- PRIX 1989 — Dalibor PRIX: Podoby a funkce podélných jednolodních tribunových kostelů 12. a první poloviny 13. století v Čechách (nepublikovaná disertační práce na ÚDU AV v Praze), Praha 1989
- PRIX 2009 — Dalibor PRIX: Hlava první 796–1310. In: Petr KRATOCHVÍL (ed.): Velké dějiny zemí koruny české, tematická řada Architektura. Praha / Litomyšl 2009, 7–104
- PROFOUS 1957 — Antonín PROFOUS: Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny. Praha 1957
- PRUSÍK 1897 — František Xaver PRUSÍK: Urbář panství Kaceřovského z r. 1558. In: Věstník královské české společnosti nauk, Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, z roku 1886, číslo II. Praha 1897
- PUDIL 1877 — Jan PUDIL: Kostel románský sv. Petra a Pavla v Želkovicích. In: Památky archeologické a místopisné X, 1877, 649–52
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ 1993 — Milada RADOVÁ-ŠTIKOVÁ: K popisu kostela ve Vroutku. In: Zprávy památkové péče LIII, 1993, 146–147
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ 1977 — Milada RADOVÁ-ŠTIKOVÁ: Románské stavitelství. Praha 1977
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ/ŠKABRADA 1976 — Milada RADOVÁ-ŠTIKOVÁ / Jiří ŠKABRADA: Příspěvek k poznání románských stavebních postupů. In: Umění XXIII, 1976, 274–278
- RICHTER 1936 — Václav RICHTER: O účelu československých rotund. In: Český časopis historický XLII, 1936, 453–483
- SEDLÁČEK 1908 — August SEDLÁČEK: Místopisný slovník historický Království českého, Praha 1908

- SEDLÁČEK 1936 — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl čtrnáctý Litoměřicko a Žatecko. Praha 1936
- SEDLÁKOVÁ 1993 — Dagmar SEDLÁKOVÁ: Vroutecké napomenutí. In: Zprávy památkové péče LIII, 1993, 149–150
- SCHMITT 1853 — Antonín Prokop SCHMITT: Obrazy starožitných staveb v Čechách. Praha 1853
- SMRČKA 1931 — František SMRČKA: Z dějin Vroutku. In: Krajem Lučanů V, 1931, 35–37
- SOMMER 2001 — Petr SOMMER: Začátky křesťanství v Čechách: kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury. Praha 2001
- ŠMAHEL 1993 — František ŠMAHEL: Husitská revoluce IV. Praha 1993
- ŠVUGER 2003 — Karel ŠVUGER: Restaurátorská zpráva (nepublikovaná, uložena na městském úřadě ve Vroutku), 2003
- TOMAN 2006 — Rolf TOMAN (ed.): Románské umění. Architektura, sochařství, malířství. Praha 2006
- TOMASZEWSKI 1974 — Andrzej TOMASZEWSKI: Romanskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Węgier i Czech, Studia z historii sztuki XIX. Wrocław / Warszawa / Kraków / Gdansk 1974
- TUREK 1965 — Rudolf TUREK: K problému počátku raně feudálních emporových kostelů u nás. In: Právně historické studie 11, 1965, 17–25
- ŠTULC 1993 — Josef ŠTULC: Zkušenosti a mementa z obnovy kostela sv. Jakuba ve Vroutku. In: Zprávy památkové péče LIII, 1993, 147–149
- VANÍČEK 1999 — Vratislav VANÍČEK: Velké dějiny zemí koruny české, Svazek II., 1197–1250. Praha 1999
- VELÍMSKÝ 2002 — Tomáš VELÍMSKÝ: Hrabišici, páni z Rýzmburka. Praha 2002
- VELÍMSKÝ 1992 — Tomáš VELÍMSKÝ: Hrabišici Všebor a Kojata a počátky vrcholně středověkého Mostu. In: Český časopis historický 90, 1992, 321–333
- VOCEL 1852 — Jan Erazim VOCEL: Bericht über Kunst-Archäologische Bereisung Böhmens. Wien 1852
- VOCEL 1857 — Jan Erazim VOCEL: Kostely románského slohu v Čechách. In: Památky archeologické II, 1857, 118–124
- VOREL 1996 — Josef VOREL: Dějiny Potvorova. Rabštejn nad Střelou 1996
- WINTERFELD 1979 — Dethard von WINTERFELD: Der Dom in Bamberg, Band I, II. Berlin 1979

- ZAVŘEL 1993 — Jan ZAVŘEL: Stavební materiál kostela sv. Jakuba Většího ve Vroutku. In: Zprávy památkové péče LIII, 1993, 150
- ŽEMLIČKA 1997 — Josef ŽEMLIČKA: Čechy v době knížecí 1034–1198. Praha 1997
- ŽEMLIČKA 2002 — Josef ŽEMLIČKA: Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti. Praha 2002

8.2 Použité prameny

- AČ II — František PALACKÝ (ed.): Archiv český čili staré písemné památky české a moravské II. Praha 1842
- AČ III/1 — František PALACKÝ (ed.): Archiv český čili staré písemné památky české a moravské III/1. Praha 1844
- CDB I — Gustav FRIEDRICH (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I, Praeae 1904–1907
- CDB II — Gustav FRIEDRICH (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II, Praeae 1912
- CDB III/1 — Gustav FRIEDRICH (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III, Praeae 1942
- LC I/1 — Franciscus Antonius TINGL (ed.): Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Praeensem I/1. Praeae 1867
- LC II — Franciscus Antonius TINGL (ed.): Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Praeensem II. Praeae 1868
- LC V — Franciscus Antonius TINGL (ed.): Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Praeensem V. Praeae 1865
- LC VI — Josef EMLER (ed.): Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Praeensem VI. Praeae 1883
- RBM I — Karel Jaromír ERBEN (ed.): Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae I. Praeae 1855
- RBM II — Josef EMLER (ed.): Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. Praeae 1882
- RBM III — Josef EMLER (ed.): Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III. Praeae 1890
- RBM IV — Josef EMLER (ed.): Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. Praeae 1892
- RDP — Václav Vladivoj TOMEK (ed.): Registra decimarum paplium. Praha 1873
- DZ 1/2 — Anna VAVROUŠKOVÁ (ed.): Desky zemské království českého. Řada 1, kvaterny trhové. Svazek 2, Kvatern trhový běžný červený od léta 1542–43. Praha 1935

9 Obrazová příloha

9.1 Seznam vyobrazení

1. Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího, detail stěny kostela a lizény. Foto: autorka
2. Libčeves, kostel Stětí sv. Jana Křtitele, detail vrchní části věže kostela. Foto: autorka
3. Želkovice, rotunda sv. Petra a Pavla, půdorys. Reprodukce z: MERHAUTOVÁ 1971, 385
4. Vinec, kostel sv. Mikuláše, půdorys. Reprodukce z: MERHAUTOVÁ 1971, 351
5. Kostomlaty pod Milešovkou, kostel sv. Vavřince, rekonstrukce půdorysu. Reprodukce z: PRIX 2009, 54
6. Údlice, kostel Pozdvižení sv. Kříže, půdorys. Reprodukce z: MERHAUTOVÁ 1971, 346
7. Libčeves, kostel Stětí sv. Jana Křtitele, půdorys. Reprodukce z: MERHAUTOVÁ 1971, 157
8. Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího, půdorys. Reprodukce z: MERHAUTOVÁ 1971, 357
9. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, půdorys. Reprodukce z: MERHAUTOVÁ 1971, 198
10. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, detail obloučkového vlysu. Foto: autorka
11. Údlice, kostel Pozdvižení sv. Kříže, detail obloučkového vlysu na apsidě. Foto: autorka
12. Vinec, kostel sv. Mikuláše, detail hlavní římsy na apsidě kostela. Foto: autorka
13. Želkovice, rotunda sv. Petra a Pavla, portál. Foto: autorka
14. Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího, portál. Foto: autorka
15. Kostomlaty pod Milešovkou, kostel sv. Vavřince, portál. Foto: autorka
16. Libčeves, kostel Stětí sv. Jana Křtitele, detail levého ostění portálu. Foto: autorka
17. Vinec, kostel sv. Mikuláše, tympanon portálu. Foto: autorka
18. Libčeves, kostel Stětí sv. Jana Křtitele, tympanon portálu. Foto: autorka
19. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, kulatá okna. Foto: autorka
20. Kostomlaty pod Milešovkou, kostel sv. Vavřince, okno ve východní stěně presbytáře. Foto: autorka
21. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, okno v ose apsidy. Foto: autorka
22. Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího, rekonstrukce tribuny podle Mencla. Reprodukce z: MENCL 1965, 45
23. Údlice, kostel Pozdvižení sv. Kříže, zaklenutí apsidy nepravidelnou konchou. Foto: autorka
24. Vinec, kostel sv. Mikuláše, hlavice na tribuně kostela. Foto: autorka
25. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, hlavice v interiéru kostela. Foto: autorka

26. Kostomlaty pod Milešovkou, kostel sv. Vavřince, detail portálu kostela. Foto: autorka
27. Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího, reliéf na ostění portálu vedoucího do věže kostela. Foto: autorka
28. Murbach, kostel sv. Legea, východní stěna kostela. Reprodukce z: KAUTZSCH 1944, Abb. 143
29. Rosheim, kostel sv. Petra a Pavla, pohled na kostel z východu. Reprodukce z: KAUTZSCH 1944, Abb. 242
30. Sigolsheim, kostel sv. Petra a Pavla, západní portál. Reprodukce z: KAUTZSCH 1944, Abb. 342
31. Rosheim, kostel sv. Petra a Pavla, jižní portál. Reprodukce z: KAUTZSCH 1944, Abb. 255
32. Bamberk, dóm, pohled na východní chór. Reprodukce z: TOMAN 2006, 61
33. Kostomlaty pod Milešovkou, kostel sv. Vavřince, klenba presbytáře. Foto: autorka
34. Kostomlaty pod Milešovkou, kostel sv. Vavřince, okno v ose východní stěny presbytáře. Foto: autorka
35. Libčeves, kostel Stětí sv. Jana Křtitele, pohled na kostel ze západu. Foto: autorka
36. Libčeves, kostel Stětí sv. Jana Křtitele, severní stěna věže se zazděným portálem. Foto: autorka
37. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, pohled na kostel z jihu. Foto: autorka
38. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, pilíř podpírající tribunu. Foto: autorka
39. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, středový polopilíř uprostřed západní stěny na tribuně. Foto: autorka
40. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, nástěnné malby v konše apsidy. Foto: autorka
41. Údlice, kostel Pozdvižení sv. Kříže, pohled na apsidu z jihu. Foto: autorka
42. Vinec, kostel sv. Mikuláše, pohled na kostel ze severu. Foto: autorka
43. Vinec, kostel sv. Mikuláše, presbytář. Foto: autorka
44. Vinec, kostel sv. Mikuláše, střední otvor na tribuně kostela. Foto: autorka
45. Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího, pohled na kostel z jihu. Foto: autorka
46. Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího, pohled na část kostela, kde stála tribuna. Foto: autorka
47. Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího, portál vedoucí na schodiště v síle zdi věže. Foto: autorka
48. Želkovice, rotunda sv. Petra a Pavla, pohled na rotundu z jihu. Foto: autorka
49. Želkovice, rotunda sv. Petra a Pavla, detail obloučkového vlysu na apsidě rotundy. Foto: autorka

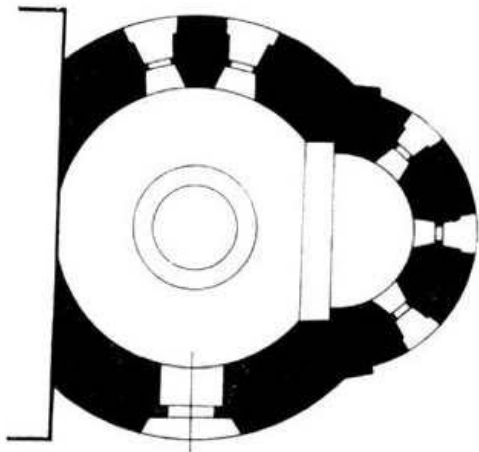
9.2 Vyobrazení

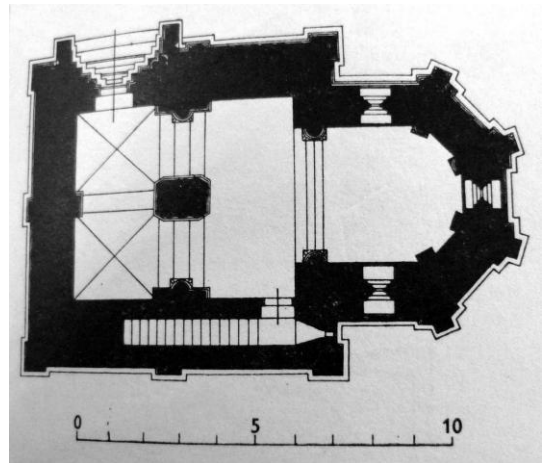
1. Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího, detail stěny kostela a lizény

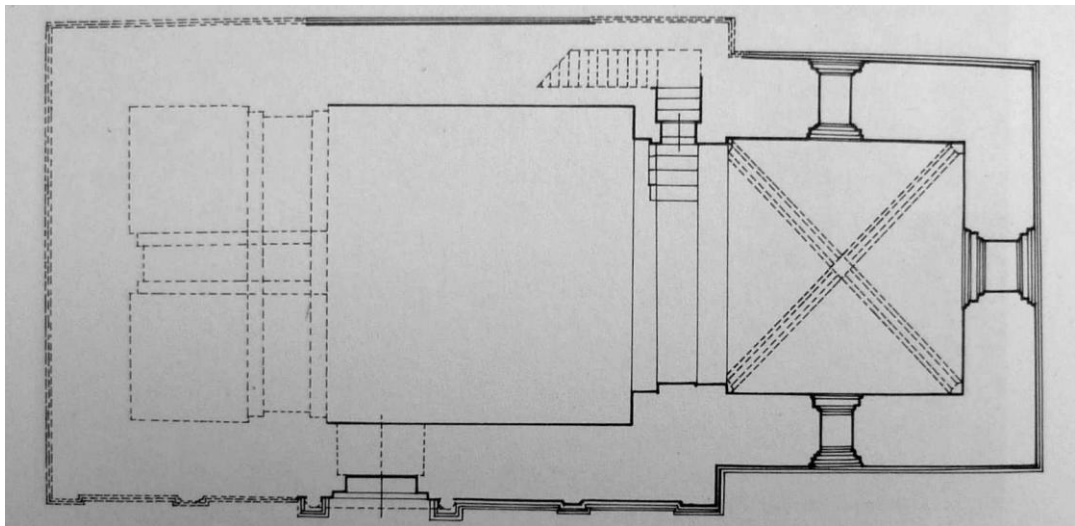
2. Libčeves, kostel Stětí sv. Jana Křtitele, detail vrchní části věže kostela

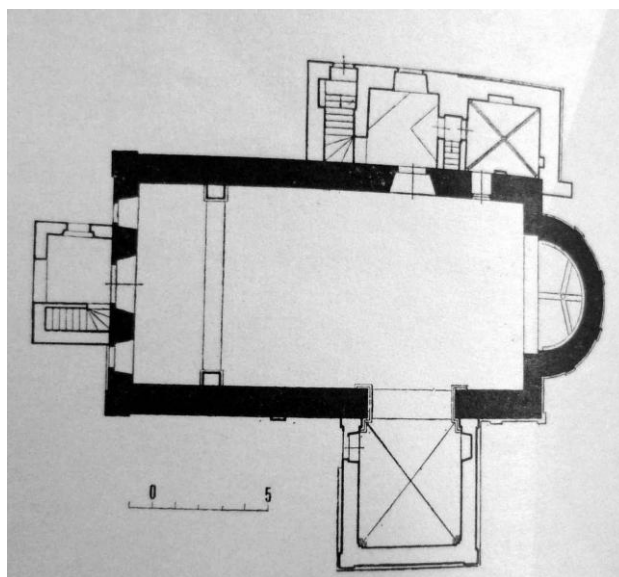
3. Želkovice, rotunda sv. Petra a Pavla, půdorys

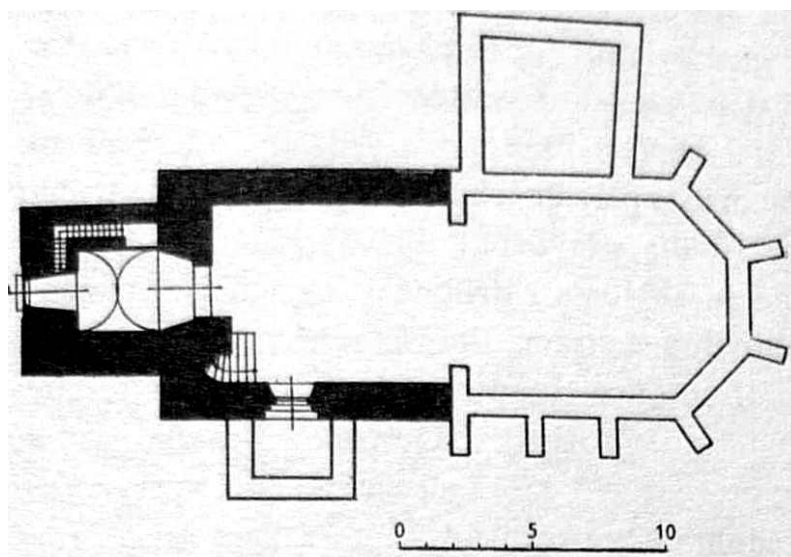
4. Vinec, kostel sv. Mikuláše, půdorys

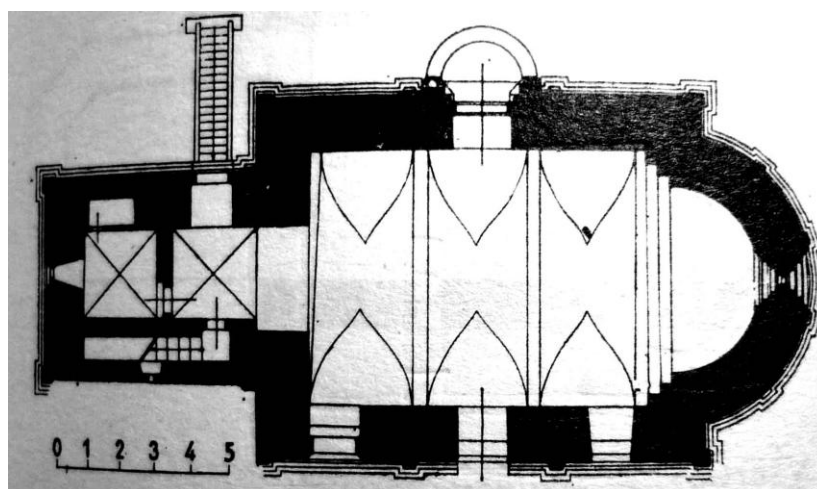
5. Kostomlaty pod Milešovkou, kostel sv. Vavřince, rekonstrukce půdorysu

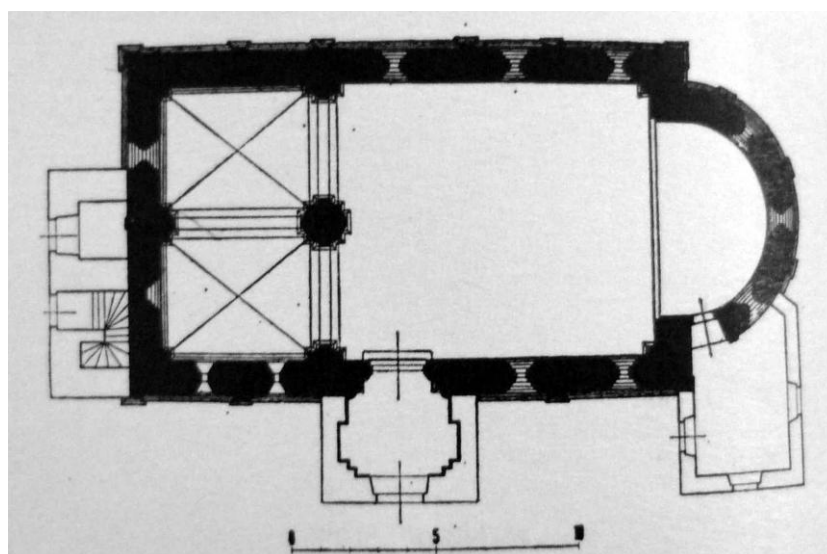
6. Údlice, kostel Pozdvížení sv. Kříže, půdorys

7. Libčeves, kostel Stějí sv. Jana Křtitele, půdorys

8. Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího, půdorys

9. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, půdorys

10. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, detail obloučkového vlysu

11. Údlice, kostel Pozdvížení sv. Kříže, detail obloučkového vlysu na apsidě kostela

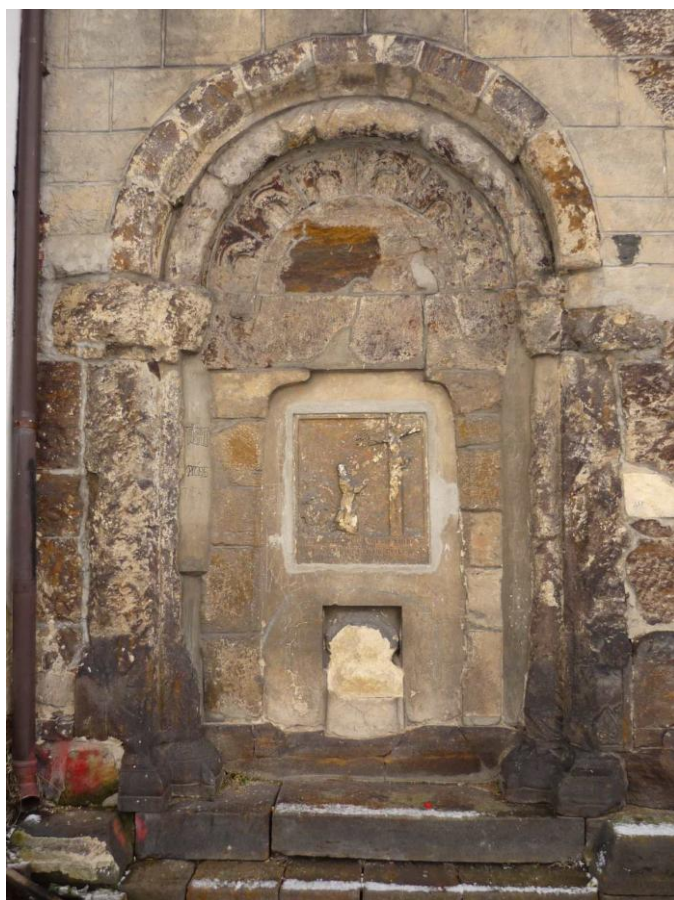
12. Vinec, kostel sv. Mikuláše, detail hlavní římsy na apsidě kostela

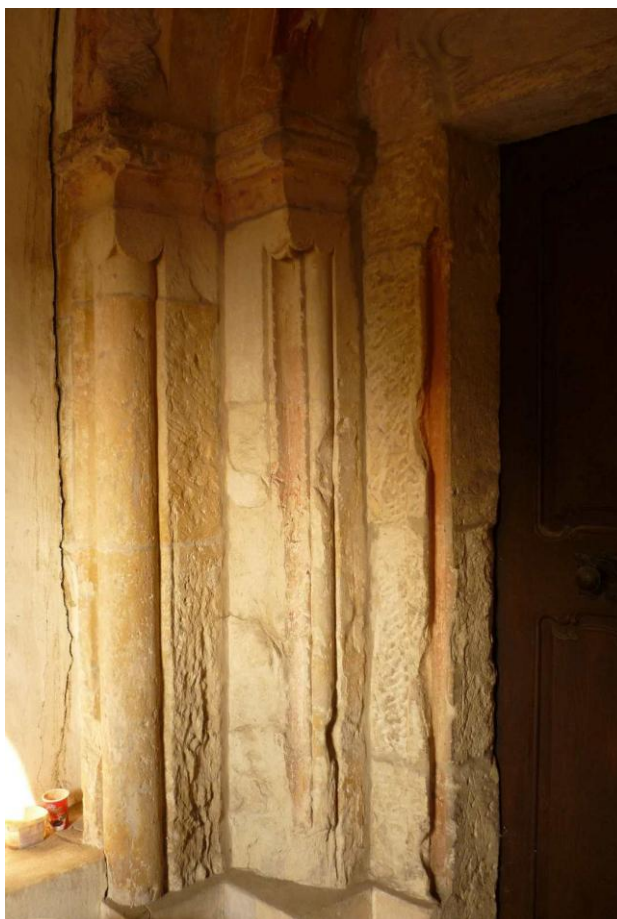
13. Želkovice, rotunda sv. Petra a Pavla, portál

14. Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího, portál

15. Kostomlaty pod Milešovkou, kostel sv. Vavřince, portál

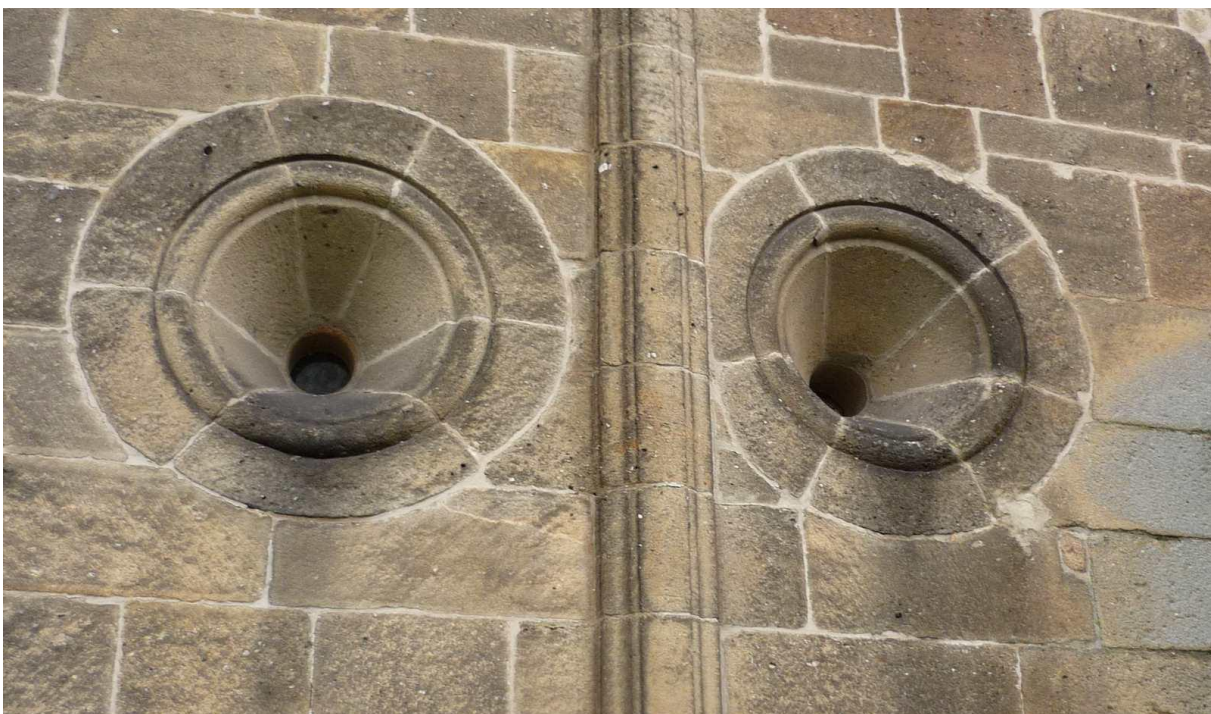
16. Libčeves, kostel Stětí sv. Jana Křtitele, detail levého ostění portálu

17. Vinec, kostel sv. Mikuláše, tympanon portálu

18. Libčeves, kostel Stěti sv. Jana Křtitele, tympanon portál

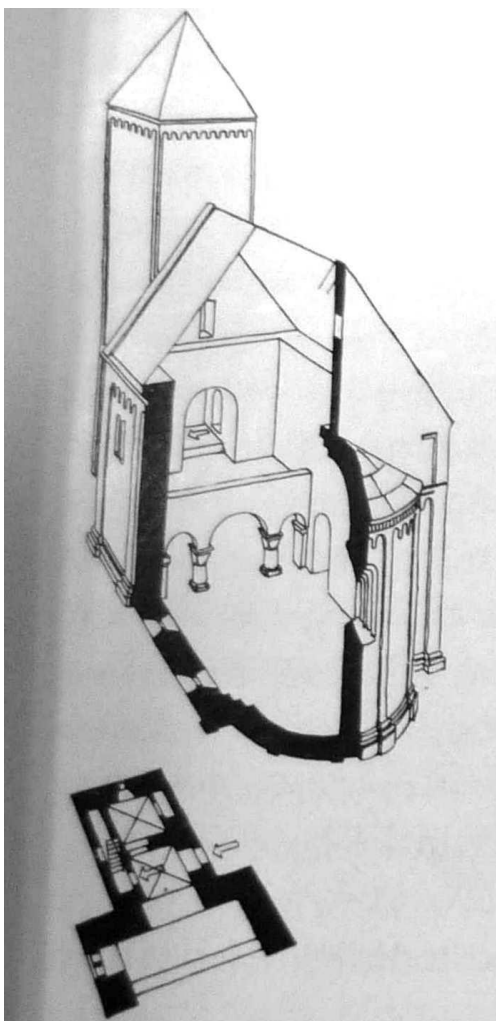
19. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, kulatá okna

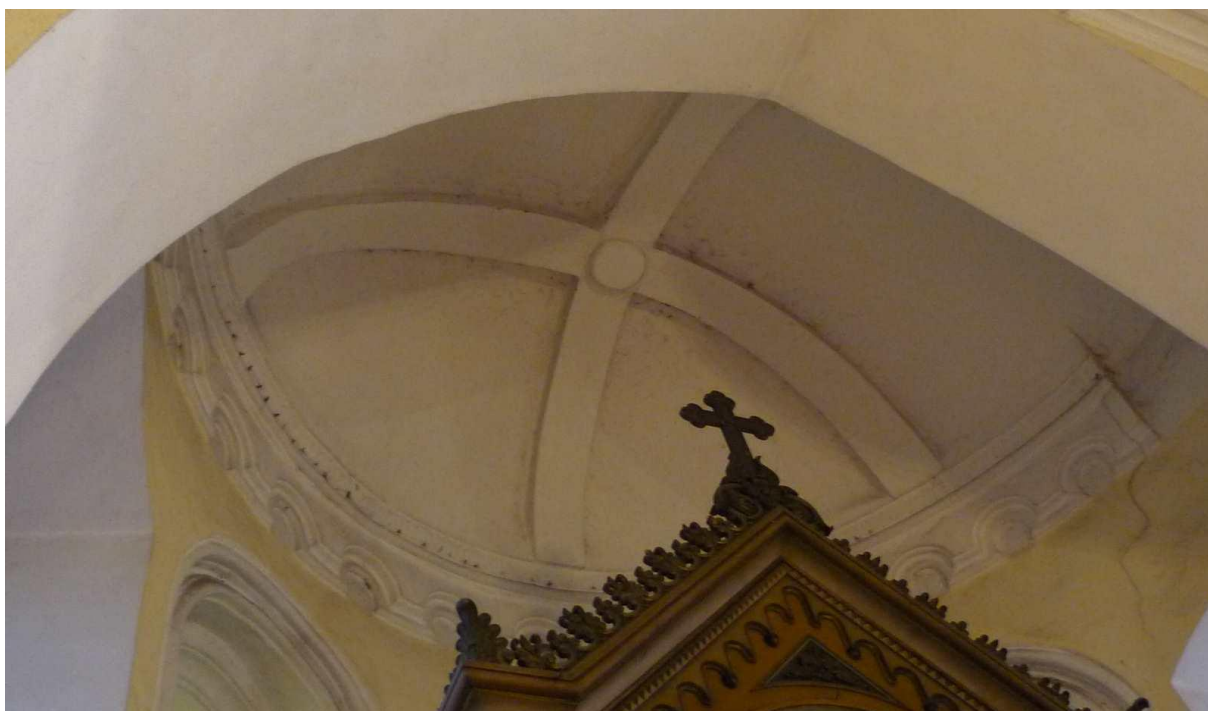
20. Kostomlaty pod Milešovkou, kostel sv. Vavřince, okno ve východní stěně presbytáře

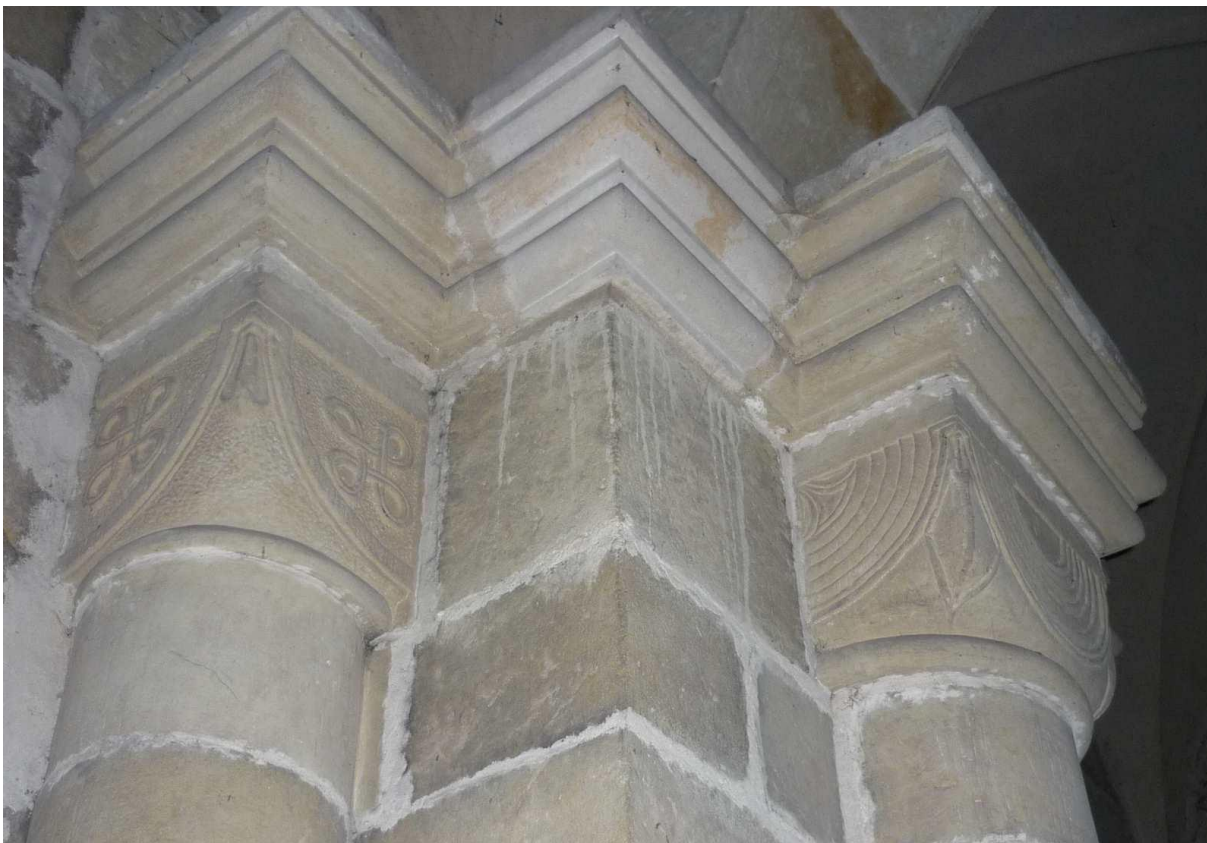
21. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, okno v ose apsidy

22. Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího, rekonstrukce tribuny kostela

23. Údlice, kostel Pozdvižení sv. Kříže, zaklenutí apsidy nepravidelnou konchou

24. Vinec, kostel sv. Mikuláše, hlavice na tribuně kostela

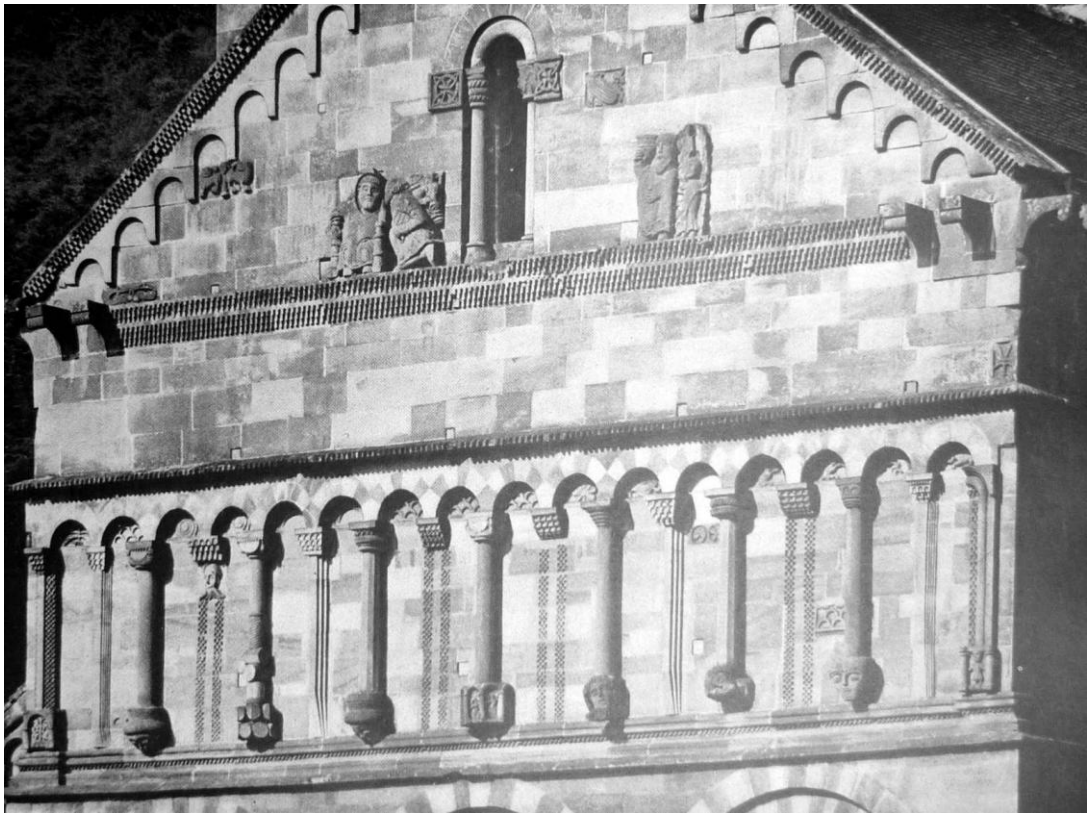
25. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, hlavice v interiéru kostela

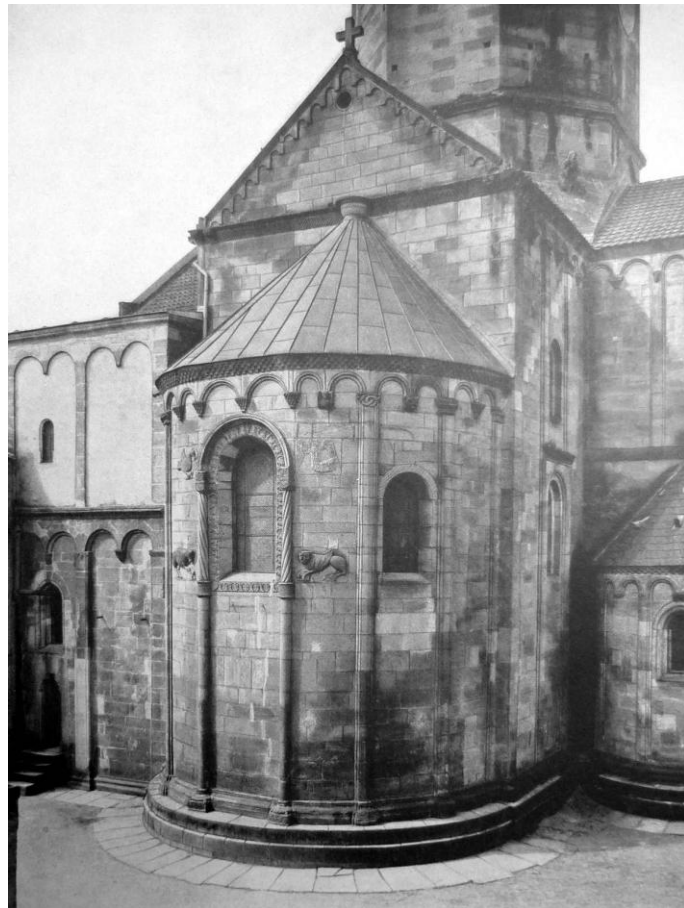
26. Kostomlaty pod Milešovkou, kostel sv. Vavřince, detail portálu

27. Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího, reliéf na ostění portálu vedoucího do věže kostela

28. Murbach, kostel sv. Legera, východní stěna kostela

29. Rosheim, kostel sv. Petra a Pavla, pohled na kostel z východu

30. Sigolsheim, kostel sv. Petra a Pavla, západní portál

31. Rosheim, kostel sv. Petra a Pavla, jižní portál

32. Bamberk, dóm, pohled na východní chór

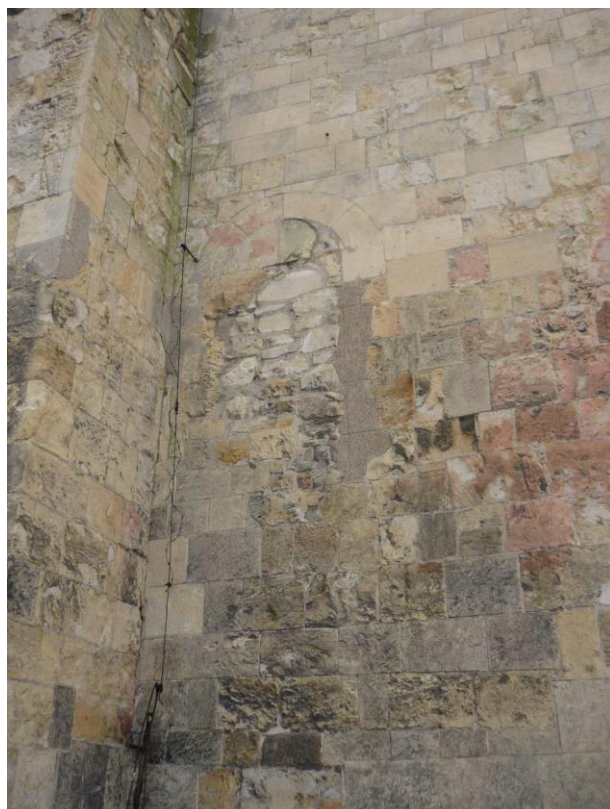
33. Kostomlaty pod Milešovkou, kostel sv. Vavřince, klenba presbytáře

34. Kostomlaty pod Milešovkou, kostel sv. Vavřince, okno v ose východní stěny presbytáře

35. Libčeves, kostel Stětí sv. Jana Křtitele, pohled na kostel ze západu

36. Libčeves, kostel Stětí sv. Jana Křtitele, severní stěna věže se zadděným portálem

37. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, pohled na kostel z jihu

38. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, pilíř podírající tribunu

39. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, středový polopilíř uprostřed západní stěny na tribuně

40. Potvorov, kostel sv. Mikuláše, nástěnné malby v konše apsidy

41. Údlice, kostel Pozdvižení sv. Kříže, pohled na apsidu z jihu

42. Vinec, kostel sv. Mikuláše, pohled na kostel ze severu

43. Vinec, kostel sv. Mikuláše, presbytář

44. Vinec, kostel sv. Mikuláše, střední otvor na tribuně kostela

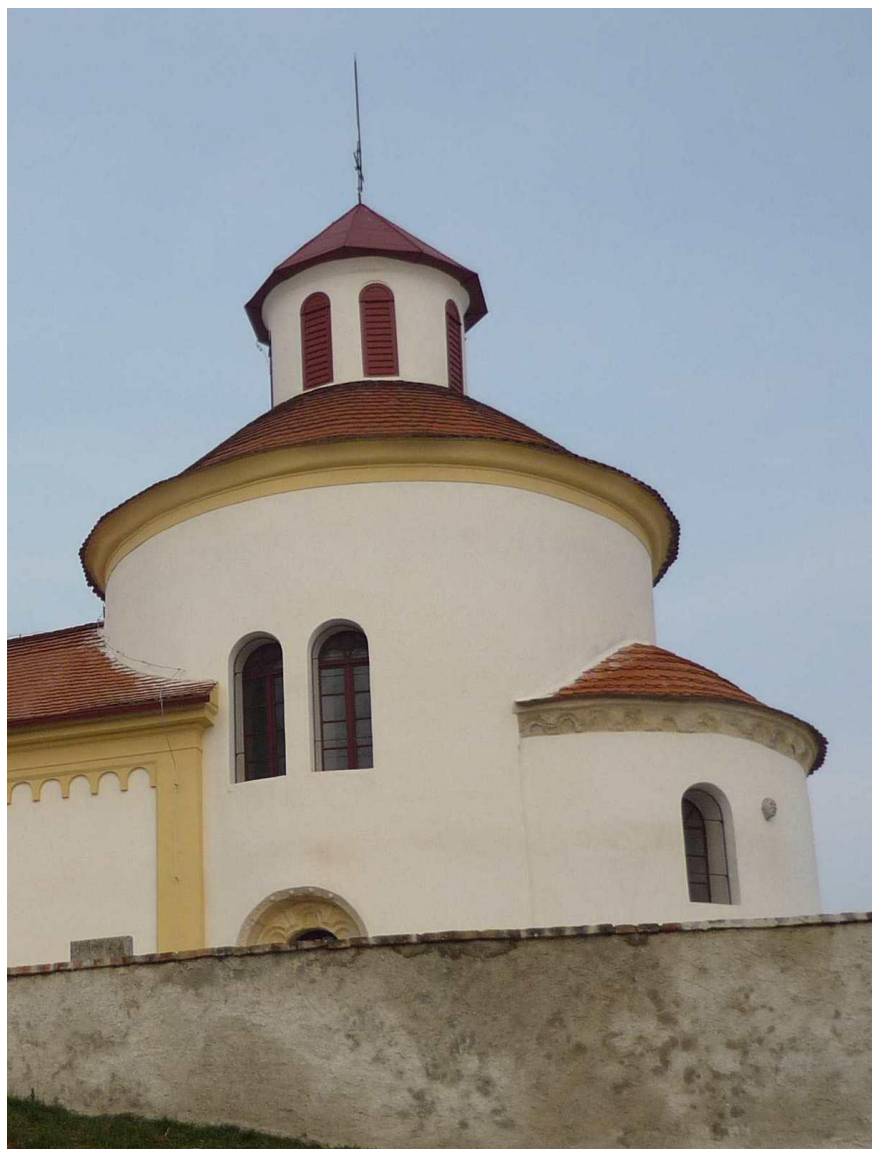
45. Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího, pohled na kostel z jihu

46. Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího, pohled na část kostela, kde stála tribuna

47. Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího, portál vedoucí na schodiště v síle zdi věže

47. Želkovice, rotunda sv. Petra a Pavla, pohled na rotundu z jihu

48. Želkovice, rotunda sv. Petra a Pavla, detail obloučkového vlysu na apsidě rotundy